

Komunistička partija Italije u području Pule u međuraću

Revelante, Stefano

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:256412>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-09**



Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)



Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

STEFANO REVELANTE

**KOMUNISTIČKA PARTIJA ITALIJE NA PODRUČJU PULE U
MEĐURAĆU**

Diplomski rad

Pula, 30. rujna, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

STEFANO REVELANTE

**KOMUNISTIČKA PARTIJA ITALIJE NA PODRUČJU PULE U
MEĐURAĆU**

Diplomski rad

JMBAG: 0303016908, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Kolegij: Uvod u suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentorica: doc. dr. sc. Iva Milovan Delić

Pula, 31. kolovoza, 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Stefano Revelante, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 31. kolovoza, 2020.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Stefano Revelante dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Komunistička Partija Italije na području Pule* u međuraću koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.
Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 31. kolovoza, 2020.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD.....	5
1. Povijesni kontekst: razvoj socijalističke ideologije od teorije do prakse.....	7
1.1. Pulska epohalna promjena: kako se razvila u moderan grad.....	10
1.2. Razvoj radničke klase u Puli.....	13
1.3. Talijanska sekcija socijaldemokratske radničke stranke Austrije u Puli...	17
2. Kraj Prvog svjetskog rata.....	20
2.1. Prema komunizmu: u sklopu Kraljevine Italije i raspad talijanske socijalističke stranke.....	21
2.2. Istra od 1918. do 1922. godine.....	23
2.3. Pula i okolica od 1918. do 1922. godine.....	24
3. Uspostavljanje fašističke diktature: kraj parlamentarizma u međuratnoj Italiji.....	31
3.1. Komunizam u Italiji do 1926.: Amedeo Bordiga i Antonio Gramsci.....	34
3.2. Komunizam u Julijskoj pokrajini do 1926.....	35
3.3. Komunizam u Puli do 1926.....	42
4. Fašistička diktatura u Italiji od 1927. do prve polovice 1940. godine.....	46
4.1. Komunizam u Italiji od ilegale do 1940.: Palmiro Togliatti i Ruggiero Greco.....	49
4.2. Komunizam u Julijskoj pokrajini od ilegale do 1940.....	51
4.3. Komunizam u Puli od ilegale do 1938.....	58
5. Komunisti iz Istre u Španjolskom građanskom ratu.....	73
ZAKLJUČAK.....	75

UVOD

Moderno doba, omeđeno Francuskom i Oktobarskom revolucijom, bilo je razdoblje velikih društvenih promjena. U 19. stoljeću stvarale su se stranke sa sve većim nacionalističkim značajkama. Možemo kazati da su ispunile europska društva poput bačve baruta što samo čeku svoju „iskru“ kako bi eksplodirala. Buržoazija je jačala i postajala sve značajnija društvena klasa. Prva i Druga industrijska revolucija dovele su, između ostaloga, do stvaranja nove klase. Monarhističke su se vlasti sve teže nosile s novim prilikama. Sve više ljudi selilo se u gradove radeći u većim ili manjim tvornicama i radionicama. Ideologija socijalizma, koja je do tada u povijesti bila prisutna samo u teoriji među nekim intelektualcima i misliocima, dobiva svoje prve sljedbenike u vidu radničke klase koja je sve više tražila vlastitu zastupljenost i prava. Pogotovo jer Zakon o radu kakav nam je danas poznat još nije postojao. Izrabljivanje radne snage i loši socioekonomski uvjeti radničke klase bili su temeljni razlog klasne borbe. Neke države su riješile rastući problem uvođenjem temeljnih prava za radnike, primjerice poput novoformiranog Njemačkog Carstva koje je spriječilo potencijalno značajnije revolte tokom industrijalizacije zahvaljujući statutu iz 1884. godine. Statut je propisivao kompenzaciju u slučaju nesreće, čime su radnik i njegova obitelj bili osigurani. S druge strane, Ruski carevi nisu uspjeli ograničiti probleme koji su se nakupljali sve do eskalacije u vidu Oktobarske revolucije. Revolucija je dala mogućnost nekim radikalnijim bivšim socijalistima da zauzmu vlast. Takozvane boljševike nije spriječilo to što su bili novi pokret koji se odcijepio samo nekoliko godina ranije. Slične komunističke partije nicati će svijetom i surađivati putem svojevrstnih kongresa, tzv. Internacionalama. Na području Sovjetskog saveza glavni organ koji će ih zastupati i voditi postati će Kominternu, poznata kao Treća internacionala. Različitost od ostalih partija koje su nastale u 19. stoljeću je da borba komunista zastupa masovniju radničku klasu, prisutnu većinom u industrijaliziranim gradovima diljem svijeta i kao takva ne ograničava se samo na jednu državu. To je čini opasnom za ostale stranke koje se zalažu za nacionalne interese. Neuspjehom svjetskih vođa na kraju Prvoga svjetskog rata 1918. godine započelo je novo razdoblje poznato u povijesti kao „Međuratni period“ koje će za većinu sila trajati sve do 1939. godine. Upravo taj neuspjeh vođa u stabiliziranju svijeta stvorio je kaotično razdoblje od 20 godina. Poraženim državama nametnute su teške ekonomske restrikcije koje su stvorile društveno nezadovoljstvo i

kasniju krizu koja je omogućila ponovno punjenje "bačve baruta", ovaj put u obliku fašističke ideologije. Fašizam je sezao od skvadrizma, državnih udara, opresije posebnih društvenih i manjinskih skupina, militarizma i invazije drugih država u vidu neokolonijalizma pa sve do Španjolskoga građanskog rata. Takvo kaotično stanje, većinom u Europi i Aziji, dovesti će do novog globalnog rata.

U ovom radu istražiti ću komunističke pokušaje dobivanja konsenzusa među masama na području Pule pod Italijom u ranim dvadesetim godinama 20. stoljeća te njihovu povijest nakon što su 1927. godine prisiljeni djelovati u ilegali do kraja međuraća. Cilj rada je utvrditi tko su bili glavni akteri u pulskom ogranku Komunističke partije Italije, koliko su bili povezani s ostalim ograncima KPI, kako su se razvijali odnosi sa KPH na kraju međuraća i pokušati odrediti rasprostranjenost pokreta, pogotovo u razdoblju ilegale kada nemamo točne rezultate poput razdoblja kada su se provodili politički izbori. Nadalje, istražiti ću kako je vlast sprječavala njihovo djelovanje te koliko su uhićenja utjecala na snagu i moral stranke. Pokušat će se odgovoriti na pitanje jesu li odredbe iz Kominterne ili iz stožera KPI uvijek išle u korist stranke ili su nekad bile neadekvatne te jesu li postojali unutarstranački problemi koji su ometali koheziju pulskoga ogranka.

1. Povijesni kontekst: razvoj socijalističke ideologije od teorije do prakse

Čovječanstvo je doživjelo veliki broj ratova kroz povijest. Teška vremena utjecala su na teorijske stručnjake i razne mislioce da smisle potencijalna rješenja. Tako naprimjer antički filozof Platon, svjedočeći tiraniji, korupciji, internim sukobima i nametnutom samoubojstvu svog učitelja Sokrata, prestaje vjerovati postojećim političkim i svim ostalim institucijama koje podižu pojedinca iznad društva. Po mišljenju američkog socijalističkog pisca, urednika i političara Harryja Wellingtona Laidlera (1884. – 1970.), upravo u Platonovom djelu *Res Publica*, iz četvrtog stoljeća prije nove ere, vidimo između ostaloga i korijene političke utopije o socijalizmu. Ideal o republici kao "javnoj stvari", u kojem čovječanstvo živi u miru i sreći, bila bi država sastavljena od većeg broja ljudi od kojih svaki čovjek posjeduje sve ono što je dovoljno za dostojanstven život. U takvoj ideji republike vidi se Platonovo razmišljanje o dostojanstvenom životu. Tvrdi kako siromaštvo, raskoš i bogatstvo ne bi trebali postojati. Vladari bi se birali kao „čuvari društva“, to jest iznimni ljudi koji su posvetili svoj život općem dobru. Privatno vlasništvo mora biti zabranjeno i svi moraju imati pravo na školovanje, muškarci i žene podjednako. Klase bi postojale i dalje, ali ovisno o sposobnosti. Zbog toga bi pojedinci mogli prelaziti iz jedne klase u drugu. Laidler tvrdi da je ovdje riječ o svojevrsnom aristokratsko-diktatorskom i filozofskom komunizmu jer u takvom društvu zanatlije ne bi imale pravo sudjelovanja u vlasti iz razloga što nemaju filozofsku sposobnost i znanje da usmjere odluke prema dobrobiti društva.¹

Nadalje, Laidler piše kako ideja socijalizma ponovno oživljava na početku 16. stoljeća u Engleskoj. Thomas More, savjetnik zloglasnog kralja Henrika VIII. koji je živio u doba velikih geografskih otkrića, čitao je putopisce koji su idealizirali plemenski način života. Motivi plemenske harmonije i mira bez privatnog vlasništva fascinirali su Morea. Svjedočio je tranziciji feudalnog ruralnog društva u trgovačko rano-kapitalističko kojemu je cilj stvaranje što većeg bogatstva na teret što jeftinije radne snage. U njegovom djelu *Utopia – Adventures of Raphael Hythloday* kroz komentare glavnog lika Raphaela Hythlodaya kritizira englesku vladajuću elitu, koja je provela više vremena u širenju Kraljevstva negoli pronalaženju načina vladanja u miru i

¹ Laidler, Harry Wellington, *The International Library of Sociology, History of Socialism*, Routledge – Taylor & Francis Group, Abingdon-on-Thames, Oxfordshire, United Kingdom, 1968., stranice 9-15.

dostojanstvu. Osuđuje društvenu nepravdu i sustav koji oštro kažnjava zlodjela malog čovjeka poput sitnih krađa. Taj isti mali čovjek primoran je na takav život jer mu je oduzeta prilika da pošteno zarađuje. Također osuđuje privatno vlasništvo. U njegovom djelu svaki građanin imaginarnog otoka-države podjednako dijeli svoje vrijeme između gradskih i poljoprivrednih obveza. Na taj način, osim što poznaju svoj zanat unutar grada, ljudi postaju stručnjaci u poljoprivredi i uzgoju. Na festivalima, gdje se vrši razmjena između gradova i sela, postoji podjednaka podjela dobara u duhu čistog kolektivizma. More tako tvrdi da čovjek nema potrebe tražiti više nego što mu je potrebno ako već živi u izobilju. Progres vidimo u tome da se, za razliku od Platona, More zalaže za to da svaki građanin ima pravo glasa. Svako dijete ima pravo na odabir svoga životnog puta u vidu školovanja te je oslobođeno rada u procesu školovanja.² Kako je ondašnje društvo percipiralo Morea jasno je vidljivo u samoj riječi „utopija“ i njenom značenju. Ona je ubrzo ušla u rječnik kao neostvariva zamisao i maštarija. Nakon Morea, za svojevrsni utopijski socijalizam zalažu se i mnogi drugi mislioci poput Francisa Bacona te Johanna Valentina Andreae. U Italiji, redovnik, učitelj i filozof Tommaso Campanella opisuje idealno društvo u svojem znamenitom djelu *La citta' del sole*. Čini to na temelju sličnog modela svojih prethodnika, ponavljajući mnoge Platonove teze. Sve što građanin posjeduje dobiva od zajednice, a suci se brinu za to da nitko ne dobije više od onog što zaslužuje jer ono što je osnovno za život svima je već omogućeno. Na taj način nema ni bogatstva ni siromaštva, a kolektivizam ulazi u sve aspekte društva.³

U 17. stoljeću engleski politolog i društveni teoretičar Thomas Hobbes razrađuje ideju o društvenom ugovoru: „Istina je da komunizam postoji u prirodnom poretku. Međutim, čovjek počinje razvijati zle strasti i požudu za moći što rezultira u vječitom ratovanju i opstanku najjačih i najvještijih, poništavaju i prirodni poredak i zakone o milosti, skromnosti i pravdi. Zbog svega navedenog na koncu se čovjek odlučuje za nečiji autoritet kako bi ostvario osobni mir, jer su mir, život i samoočuvanje temeljne žudnje.“⁴ Nasuprot tome, John Locke, znameniti filozof i prominentna figura britanskog empirizma te jedan od idejnih začetnika liberalizma, kroz svoje teorije o radu i vrijednostima suprotstavio se Hobbesovim tezama da je komunizam prirodno stanje

² Isto, str. 22-29.

³ Isto, str. 34-37.

⁴ Hobbes, Thomas, *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2013., str. 94-103.

čovjeka, tvrdeći kako kroz rad stvari dobivaju veću vrijednost, a pojedinac pravo na posjedovanje.⁵

Stoljeće kasnije, u jeku prosvjetiteljskog krika za osobnom slobodom, Voltaire suosjeća sa siromašnima, tvrdeći kako je rješenje za spas društva upravo sloboda misli te individualna kultura. Jean-Jacques Rousseau tvrdi da je privatno vlasništvo otimačina, te da će čovjek ući u civilizacijsko zlatno doba njenim ukidanjem i povratkom na prirodni poredak. Sve veći razvoj industrije i trgovine činio je takva mišljenja sve popularnijima. Ipak, osim što se mijenja vladajući sustav nakon revolucije u Francuskoj, nema promjena na razini privatnog vlasništva i problem siromašne mase i dalje ostaje. Kasniji utopijski socijalisti izražavati će djelomično razočaranje revolucijom.⁶

U političkoj filozofiji "dugog 19. stoljeća" sve do njegove polovice, između ostalih, prevladavala je škola utopističkog socijalizma. Shvaćanje socijalizma poprima konture ekstremizma na polovici stoljeća, kada su Karl Marx i Friedrich Engels, prvi doktor filozofije sa Sveučilišta u Jeni a drugi mladi njemački poslovni čovjek, preimenovali parišku udrugu zanatlija u „Komunističku ligu“. Objavljuju Komunistički manifest, koji u početku nije bio toliko značajan koliko će se kasnije pokazati. Do Marxove smrti 1883. godine, jedino će u Njemačkoj postojati donekle značajan marksistički radnički pokret.⁷ Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, Marx piše populističkim ruskim novinama *Bilješke o matičnoj zemlji (Otechestvennye Zapiski)*. Sadržaj pisama je filozofsko-ekonomskog karaktera, autor uglavnom iznosi mišljenje kako Rusija može izbjeći europski kapitalizam kojeg su donijele industrijske revolucije.⁸ Ipak, ovo novo shvaćanje neće prihvatiti svi socijalisti, što će kasnije dovesti do istovremenog postojanja socijalističkih i komunističkih stranaka. Do 1914. godine, Njemačka socijalističko-demokratska stranka postati će najjačom socijalističkom strankom u Europi. Imala je nekoliko milijuna članova među radničkom klasom ali je bilo i članova iz trgovačke unije. Karl Kautsky, jedan od vođa, bio je

⁵ Laidler, Harry Wellington, The International Library of Sociology, *History of Socialism*, Routledge – Taylor & Francis Group, Abingdon-on-Thames, Oxfordshire, United Kingdom, 1968., str. 38-43.

⁶ Isto, str. 44-48.

⁷ Kowalski, Ronald, *European Communism 1848-1991*, St. Martin's Press, LLC and of Palgrave Macmillan Ltd., New York, 2006., str. 9-12.

⁸ Isto, str. 20-24.

smatran glavnim teoretičarem Komunističke internacionale.⁹ U Rusiji, Lenjin i boljševici postali su najznačajnijim predstavnicima radničke klase, a 1917. godine zauzeli su vlast Oktobarskom revolucijom. Iz razloga što nije htio biti povezan s malom buržoazijom i menjševicima od kojih se odcijepio 1912. godine, Lenjin će još više radikalizirati pokret i promijeniti ime partije iz socijaldemokratske u komunističku. Neslaganje je bilo vezano uz ekonomske aspekte. Lenjin je bio više fokusiran na prava radničke mase, što mu je osiguralo dovoljno podrške za pobjedu u revoluciji. Uspjeh revolucije u Rusiji, motivirao je štrajkove u Austro-Ugarskom Carstvu i Kraljevini Italiji. U Njemačkoj izbija svojevrsna revolucija 1918.-1919. godine, gdje socijaldemokratska partija Bavarske uspostavlja vlastitu Republiku socijalističkog karaktera. Ipak, Bavarska Republika trajala je svega nekoliko tjedana. Njemačke paravojne formacije *Freikorps* sprječavale su bilo kakvu revoluciju po modelu one ruske, prvenstveno iz razloga što su potonji bili većinom razočarani ratni veterani i plaćenici među kojima je vladala desničarska ideologija. Tako primjerice pripadnici *Freikorps*, u jednoj intervenciji 1919. godine, ubijaju Rosu Luxemburg, koja je uz Karla Liebknechta osnovala Njemačku komunističku partiju pet godina ranije. Kautsky je kasnije izjavio da u Njemačkoj, slično kao i u ostatku zapadne Europe, revolucija nije uspjela jer nisu postojali preduvjeti koje je Rusija imala. Što se Kominterne i sovjetskog saveza tiče, nakon Lenjinove smrti 1924. godine Staljin postaje njegovim nasljednikom. Staljinova ekstremistička vladavina rezultirati će takozvanom „Velikom čistkom“, to jest eliminacijom svih potencijalnih protivnika i milijuna nevinih ljudi između 1936. i 1938. godine.¹⁰

U Italiji kapitalizam ima svoje početke u 1899. godini, kada je Giovanni Agnelli osnovao *Fabbrica Italiana Automobili Torino (FIAT)*, a do 1907. godine postojati će oko četrdeset industrija u grani automobilske proizvodnje. Torino i Milano postaju centrima tehnološke inovacije, a do 1914. godine produkcija će golemim koracima napredovati. U idućim godinama širit će se silovito zbog potreba rata. Sam kapital FIAT-a skočit će u tom razdoblju sa 17 na 200 milijuna lira. Agnelli je odlučno ignorirao političke prilike vezane uz rastući socijalistički pokret, što ga dovodi do očajne situacije u rujnu 1920. godine, kada je radnički pokret okupirao glavne produkcijske pogone. To je jedan od primjera koji su karakterizirali takozvani „*Biennio rosso*“, razdoblje od 1919. do 1920.

⁹ Isto, str. 35-42.

¹⁰ Isto, str. 79-100.

godine kada su štrajkovi i zauzimanja tvornica od strane radničkih organizacija i pokreta bili učestali. Predsjednik vlade Giovanni Giolitti privremeno je smirio radnike sa nekoliko reformi usmjerenih prema najsiromašnijima, poput one kojom je odlučeno smanjenje poreza na kruh.¹¹

1.1. Pulska epohalna promjena: kako se razvila u moderan grad

Nakon kratke francuske vladavine na početku 19. stoljeća, Istra postaje dio Austrijskog Carstva. Kada bi usporedili društvo u Istri iz 1820. godine i pedeset godina ranije ne bi pronašli velike razlike. Iako je Francuska donijela nove prilike za buržoaziju, stare visoko-plemičke obitelji poput Gravisia u Koprju, Polesinia u Poreču i Battiala u Labinu zadržale su svoj društveni položaj. Poneke obitelji su u tome uspjele čak do 1945. godine pa vidimo da vladajuća klasa ostaje ista uz dodatak birokrata, vojnih lica i nove službeničke klase.¹²

Prve sitne promjene u jačanju industrije vidimo u proizvodnji ugljena u Labinu 1830. godine, potporom krupnog kapitala ali i malih lokalnih inicijativa. Bila je to za to vrijeme tipična pojava na području cijelog Carstva, a u Koprju i Piranu postojale su solane. Također, poboljšava se cestovna infrastruktura, a sajmovi pomažu u razvoju ruralnih područja Istre zbog trgovačkih veza sa Trstom, Venecijom i Rijekom.¹³ Ipak, osim sitnih promjena, prilike između 30-ih i 50-ih godina 19. stoljeća ostaju gotovo iste u istarskim gradićima. Od djelatnosti i usluga postoje solane, ribarstvo, moreplovstvo, zanatlije, poneke sitne industrije i razna druga uslužna zanimanja. Seljaštvo pati u više navrata zbog krize gladi uzrokovane padom maslinarstva i rascjepkavanjem posjeda. Bratovštine pomažu u kriznim razdobljima, nudeći seljacima priliku za rad na njihovom posjedu. Uvođenje katastra i poreza na zemljište bili su dodatan udarac lokalnoj poljoprivredi. Novitet u to doba bio je krumpir, a zabilježen je i porast od 15% u bavljenju ovčarstvom između 1830. i 1848. godine.¹⁴

¹¹ Williams, Gwyn A., *Proletarian order Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origin of Communism in Italy, 1911-21*, Pluto Press, London, 1975., str. 9-21.

¹² Više autora, *Istria nel tempo: Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume*, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 2006., str. 447.

¹³ Isto, str. 445. i 446.

¹⁴ Isto, str. 448.

Što se stanovništva tiče, Istra je brojala 198.000 stanovnika 1830. godine, a do 1848. raste na 232.000, s porastom od 17% kućanstava, odnosno sa 35.000 na 37.800. U tom desetljeću 85% stanovništva je poljoprivredno, dakle Istra u sklopu takozvane Grafschaft Kustenland je ekonomski slabija i manje razvijena u usporedbi sa ostalim austrijskim provincijama. Osim Istre, u tu provinciju spadali su otoci Cres, Krk i Lošinj, te gradovi Gorizia, Gradisca d'Isonzo, Trst, Kopar i Piran zajedno sa svojim okolicama.¹⁵ Talijanski jezik marginaliziran je na razini ureda, dok se u gimnazijama u Trstu i Kopru uvodi Njemački jezik u cilju germanizacije. Tadašnji intelektualci, poput talijanskog povjesničara Pietra Paola Kandlera, koristili su njemački jezik zbog službenih obveza, no talijanski su preferirali kada su pisali nešto što su smatrali važnijim za razvoj kulture. Osim njemačkog i talijanskog, u Istarskoj provinciji među slavenskim stanovništvom koristili su se hrvatski i slovenski jezik.¹⁶

Prvi prijedlog za gradnju arsenala u Puli datira iz 1835. godine. Nije čudno da je zapovjednik mornarice odbio prijedlog zbog nezdrave klime u Istri, manjka infrastrukture i velikih troškova za modernizaciju. Ipak, radovi započinju 1847. nakon što je godinu ranije nadvojvoda Friedrich predložio Pulu kao sjedište Jadranske divizije. Prvi korak su spremišta za brodsku opremu, a 1856. godine car Franjo Josip I. polaže kamen temeljac.¹⁷ Veliku važnost Pula dobiva 1866. godine kada Venecija, koja je do tada bila glavni arsenal u Carstvu, prelazi pod Talijansko kraljevstvo. Pula preuzima ulogu održavanja i popravljanja brodova austrijske flote. Također, gradili su se ratni brodovi i podmornice po potrebi flote. Takvu ulogu zadržati će do petog studenog 1918. godine kada talijanske vojne postrojbe ulaze u Pulu. Tokom Prvog svjetskog rata arsenal u Puli zapošljavao je 2570 ljudi u stalnom postavu.¹⁸ U desetljeću prije austrijskog gubitka Venecije Uljanik postaje lokacija izgradnje pulskog brodogradilišta, dok se pored Monte Zara grade velike vojarne, moderna bolnica i vodovod. Također, isušuju se močvare, te se pokreće urbanistički razvojni plan cijelog

¹⁵ Isto, str. 442-444.

¹⁶ Isto, str. 450-452.

¹⁷ Krizmanich, Attilio, *Utjecaj smještaja Arsenala na prostorni razvitak Pule, Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli*, zbornik radova, Društvo za proučavanje prošlosti C. i Kr. Viribus Unitis, Pula, 2006. str. 143-162.

¹⁸ Winkler, Dieter, *Od spremišta za jedra do kovačnice oružja – Pulski pomorski arsenal od nastanka do 1918. godine*, Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, zbornik radova, Društvo za proučavanje prošlosti C. i Kr. Viribus Unitis, Pula, 2006., str. 3-37.

područja. U desetljeću između 1856. i 1866. godine grad sa 3.000 stanovnika raste na 17.000 stanovnika, ostvarivši veliki uspjeh u pretvaranju malaričnog dekadentnog naselja u moderan grad za potrebe Carstva.¹⁹

Za Istru je 1861. godina administrativne promjene, postaje *Markgrafschaft Istrien*, a Poreč je izabran kao glavni grad. Šest godina kasnije, nakon Austro- Ugarske nagodbe, ostaje u Cisleitaniji, to jest unutar austrijske administrativne polovice Carstva. Istru su predstavljala četiri predstavnika plus kapetan kojeg je birao sam Car. Prvi izbori predstavljaju početak političkog života u Istri, iako je izlaznost bila samo 23%. U početku su postojale uglavnom dvije fronte, jedna liberalno- konzervativna, koja legitimira Cara i Carstvo te druga talijansko-liberalno- nacionalna.

Juraj Dobrila bio je značajan za stvaranje nacionalnog identiteta Istrana koji nisu talijanske nacionalne pripadnosti. U narednim godinama mase su postepeno sve više bile upletene u izbore i politički život, a Narodna Stranka postaje treća fronta kao savez Hrvata i Slovenaca nakon dogovora postignutog u Trstu 1878. godine. Ona će se do kraja stoljeća boriti protiv talijanizacije Istre. Osim Narodne Stranke javljaju se i drugi noviteti što se političkih partija tiče. Socijaldemokratska talijanska stranka osniva u Puli svoj ogranak kojemu je cilj okupljanje i stvaranje konsenzusa među talijanskom i hrvatskom radničkom klasom u Puli. Politički sukobi između talijanskih i hrvatsko-slovenskih političkih grupa trajati će do početka Prvog svjetskog rata 1914. godine.²⁰

Rast stanovništva u Puli biti će eksponencijalnih razmjera, tako 1880. godine imati će 25.100 stanovnika, 31.600 1890., pa 36.200 1900., sve do povijesnog maksimuma 1910., kada broji 58.000 stanovnika ali zajedno sa vojnicima. Urbanistički kapacitet za Pulu bio je 60.000 stanovnika. Prvenstvena funkcija grada u Carstvu bila je vojna. S vremenom se stvorila jaka radnička klasa orijentirana prema socijalističkim političkim programima. Također, Pula je bila grad istraživača, austrijski brodovi donosili su primjerke biljaka iz cijelog svijeta sa raznih znanstvenih ekspedicija, a postavljale su se po pulskim parkovima. Što se tehnologije tiče, Pula postaje ekstremno moderan grad koji prije Prvog svjetskog rata ima automobile, struju, telefon, tramvaje, prva kina, kazališta, javne bazene, reklame i novine na više jezika, mnogo kafića, restorana i konoba te velike bolnice. Što se vojnih struktura tiče, 1900. godine Pula je potpuno opremljena, ima sistem utvrda sa štabom, artiljerijski štab, admiralitet, kapetaniju,

¹⁹ Više autora, *Istria nel tempo*, str. 464. i 465.

²⁰ Isto, str. 461-463., 466. i 474.

arsenal, mornaričku bolnicu i crkvu, luku, mjesta za municiju i tako dalje. Isto je tako i sa civilnim institucijama: žandarmerija, milicija, policija, distriktni kapetanat, industrijski inspektorat, katastarski ured, zdravstveni dom, porezna uprava, sedam odvjetničkih ureda, četiri ljekarne, 19 liječnika, dva veterinara, 31 roditelja, dvije vatrogasne stanice, više poštanskih i telegrafskih ureda, banke, mesnice, dobavljači plina, vodovod, šest vrtića, pučka škole sa 58 učionica, dvije škole za buduće učitelje, ženski licej, vojna mornarička škola te gimnazija.²¹

1.2. Razvoj radničke klase u Puli

Od 1869. do 1918. godine, Istra se sastojala od šest kotarskih kapetanata: koparski, lošinjski, pazinski, porečki, pulski i voloskovski. Stanovništvo je bilo u konstantnom porastu i redovito je postojao višak radne snage. Mlađe nekvalificirano stanovništvo je dolazilo u grad iz ruralnih područja u potrazi za poslom. Kao i mnogi obrtnici, bili su privučeni velikim brojem građevinskih radova u Puli. Od 1856. godine Pulski kapetanat bio je najrazvijeniji dio Istre povodom gradnje Arsenala i ratne luke. Podaci iz 1900. godine pokazuju da su Pula i Rovinj imali sveukupno 77.197 stanovnika od kojih je 40.365 bilo produktivno, a ostatak uzdržavano. Smanjen je broj poljoprivrednih radnika i sve ih je više u industrijskom, trgovačkom i obrtničkom sektoru. Postotak najamne radne snage bio je 54% produktivnog stanovništva, a obrtnici su predstavljali 22%. U početku je za obrtnike postojala mogućnost najma prostora izvan Arsenala.²² Također, bilo je mnogo stanovnika sa sela koji su dolazili raditi sezonski u gradove, ali i putujućih radnika koji su iz raznih područja cijelog Austro-Ugarskog Carstva dolazili raditi u gradove. Tako u Puli na početku 20. stoljeća radničku klasu čini 28.194 stanovnika, većinom rade u građevini, metalurgiji i strojarstvu u sklopu Arsenala. Godine 1910. radnici u Arsenalu služili su se većinom talijanskim jezikom. Potom je po brojnosti bilo Nijemaca, Slovenaca, Čeha i Hrvata. Zanimljivo kako se broj radnika mijenjao u kraćem vremenu, tako da je već 1913. godine omjer između nacionalnosti arsenalskih majstora podjednak. Takozvani „Arsenaloti“ postali su s vremenom svojevrsan sloj koji radi u radionicama Arsenala

²¹ Isto, str. 500-502.

²² Dukovski, Darko, *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*, Nova Istra, Pula, 2011., str. 116. i 117.

(brodogradilište, kotlovnica, kovačnica, livnica, mehanička radionica, oružarnica, radionica čavala, konopa i jedra, radionica za torpeda, radionica za izradu sklopova za brodove i jarbole, stolarska radionica, strojarnica, valjaonica i druge). Bilo ih je oko osam tisuća 1910. godine, što civilnih radnika, majstora, kvalificiranih i nekvalificiranih radnika. U kategoriji glavnih majstora, takozvani *Obermeister*, bilo je 22 ljudi, među kojima ih je 13 bilo s područja Istre a 9 iz ostalih područja Carstva. Što se kategorije majstora ili *Meister* tiče, bilo ih je 58, 30 s područja Istre a ostatak iz ostalih provincija Austro-Ugarske monarhije. U obje kategorije riječ je o uglavnom situiranim obiteljskim ljudima. Oni su bili sloj između upravničkog kadra i radnika, društvenog statusa i plaće dovoljne za pristojan život, iako nisu imali mogućnost daljnjeg uzdizanja na društvenoj ljestvici. Za razliku od nekvalificirane radne snage, bili su nezamjenjiv i esencijalan čimbenik u industrijalizacijskom procesu. Zbog toga su, za razliku od nekvalificiranih radnika, imali i određene povlastice poput plaćenog bolovanja i godišnjeg odmora. Njima i specijaliziranim radnicima Carstvo je pomagalo u otvaranju privatnih poslova dajući im u najam ili povoljnom prodajom poslovne i stambene prostore na području Pule. Ipak, koliko god im bilo dobro, nisu zarađivali dovoljno da uštede za egzistenciju obitelji u slučaju krize ili nestašice posla na duže vrijeme. Rezultat toga bio je da ih se puno selilo s brodogradilišta do brodogradilišta zajedno s obitelji. Godišnje izvješće ratne mornarice iz 1911. godine pokazuje da su takvi majstori u prosjeku imali dvoje do troje djece. Specijalizirani radnici, takozvani *Spezialarbeiter*, i predradnici prve i druge klase, *Vorarbeiter*, bili su na socijalnoj ljestvici između majstora i nekvalificiranih radnika. Također, kao i u slučaju majstora riječ je o uglavnom situiranim obiteljskim ljudima od kojih su većina su bili talijanske nacionalnosti. Što se običnih radnika tiče, najviše je bilo onih koji su bili unajmljena radna snaga. Imali su privremeni ili stalni smještaj u Puli a manji broj je putovao na posao arsenalskim vlakom iz okolnih naselja poput Ližnjana, Štinjana, Lobarike, Pomera, Banjola, Premanture i Vodnjana. Životni standard je bio prilično nizak za one koji su živjeli na području grada i nisu imali komad zemlje na selu. Podatak iz 1885. godine primjerice pokazuje da je dnevnicu takvih radnika u prosjeku bila jedna i pol forinta ili 3 krune za radni dan od sedam do devet sati. Tako je 1910. godine nekvalificirani radnik imao dnevnicu od 2.8 do četiri krune, obučari su imali tri krune po danu, zidari od 3.6 do 4.5, metalski radnici 4.2, stolari četiri do 4.5 a ličiocci pet. Najvišu plaću imali su kamenoresci sa pet do 6.2 kruna po danu. Visina dnevnice ovisila je i o kategoriji (to jest od prve do pete) ili težini posla. Do 1913. godine plaće će narasti za 32%, no troškovi života će također narasti, tako da je

standard uglavnom bio sličan onome iz 1885., ako ne i gori u slučaju nekvalificiranih radnika. Dakle, u slučaju nekvalificirane radne snage, bilo je to jedva dovoljno za preživljavanje njihovih obitelji. Stoga je bilo uobičajeno da i supruge rade. Zapošljavale su se kao sluškinje i pralje, kao nekvalificirane radnice u tvornicama duhana, tekstila i ribljih konzervi. Primjerice, podatak iz 1909. pokazuje da je od 658 zaposlenih žena 404 radilo u tekstilnom sektoru. Također u slučajevima najsiromašnijih radničkih slojeva tokom kriznih vremena, djeca su radila od vrlo rane dobi, pa se zbog toga u Carstvu zakonski regulirao dječji rad. Što se stanovanja tiče imućniji slojevi živjeli su ili u elitnijim dijelovima grada ili iznad vlastitog poslovnog prostora. Kako je dolazilo sve više ljudi, grad se redovito urbanistički širio krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Gradile su se radničke četvrti, a do posla radnici su bili povezani uskotračnom željeznicom ili električnim tramvajem. Puno puta u takvim četvrtima higijenski i zdravstveni uvjeti života bili su ispod standarda. Prvenstveno zbog zajedničkih zahoda bez sanitarnih čvorova i zajedničkim prostorijama za pranje rublja sa betonskim ili kamenim kadama. Na primjer 1909. godine stanarina u Puli, za stan sastavljen od sobe i kuhinje, bila je puno viša od stanarine u Trstu. Godišnji iznos stanarine za takve stanove u Puli bio je između 288 i 432 krune, a u Rovinju između 144 i 180 kruna. Vlasti su se brinule za pridošlice, ali problem prebrzog rasta grada i prespore regulacije doveo je do navedene situacije. Ipak, vlastima u pomoć iskočile bi neke lokalne imućne obitelji koje su dobrovoljnim donacijama pomagale u školovanju siromašnijih slojeva, poput obitelji Corsi, Constantini, Petz, Prister, Nordio, Slataper i druge.²³

Što se stanovništva tiče, Pula je postala kozmopolitski grad krajem 19. i početkom 20. stoljeća dolaskom mnogobrojnih stanovnika iz drugih krajeva. Radi se većinom o Talijanima iz Lombardije i Veneta, te Hrvatima iz Istre, Dalmacije i drugih krajeva. Bilo je i Slovenaca, Poljaka, Čeha, Slovaka, Ukrajinaca, Rumunja, Mađara i Austrijskih Nijemaca.²⁴

²³ Dukovski, Darko, *Počeci suvremenoga gradskog života Puljana na prijelomu stoljeća s posebnim osvrtom na „arsenalote“ (1880.-1910.)*, Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, zbornik radova, Društvo za proučavanje prošlosti C. i Kr. Viribus Unitis, Pula, 2006., str. 165-180.

²⁴ Duda, Igor, *Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. Godine*, Radovi, Zavod za hrvatsku povijest Vol 32-33, Zagreb, 1999. - 2000., str. 107.

1.3. Talijanska sekcija socijaldemokratske radničke stranke Austrije u Puli

Talijanska sekcija socijaldemokratske radničke stranke Austrije, takozvane SDAPO²⁵, osnovana je na šestom bečkom kongresu u siječnju 1897. godine zajedno sa još pet nacionalnih sekcija. Službeni predstavnik za talijansku sekciju bio je Antonio Gerin, a djelovanje sekcije bilo je ograničeno na jadranski dio Carstva. U prosincu iste godine održava se prvi kongres talijanske sekcije uz pokroviteljstvo bečkog predstavnika Wilhelma Ellenboga. U internim izborima odabran je Ludovico Cossutta za predstavnika Istre u partijskoj administraciji te su određeni razni ciljevi i pravila, poput odbijanja bilo kakvog saveza sa nacionalnim buržoaskim partijama, savezništva sa slavenskim sekcijama radničke stranke, te pojačanje propagandne kampanje protiv klera i princip borbe za emancipaciju žena. Također su na kongresu potvrđeni Antonio Gerin u ulozi sekretara i Lajos Domokos kao blagajnik.²⁶

Na drugom kongresu, koji se održao u Puli 1899. godine, Giuseppina Martinuzzi predstavlja izvješće o stanju žena u Istri. Rođena je 1844. godine u Labinu, dobiva diplomu učiteljice sa 29 godina. Predavati će u raznim školama po Trstu i Muggi, a završiti će učiteljsku karijeru u Civitavecchi. Osim što je bila poznata kao književnica i odgajateljica, bila je socijalistički aktivist i pisala za tršćanske novine *Lavoratore*, milanski *Avanti*, torinski *Ordine Nuovo* i pariški *Humanite*. Također je osnovala vlastiti časopis, *Pro Patria* koji će se kasnije preimenovati u *Pro Patria Nostra*. U oba slučaja publikacije su bile kratkoga vijeka zbog problema s austrijskim vlastima. Bila je počasni član proleterskog udruženja Vodnjana, a 1896. godine komponira himnu za labinske proletere. Aktivna je na konferencijama u Puli, Rovinju i Labinu.²⁷ Što se uvjerenja tiče, na jednoj pulskoj konferenciji 1900. godine jasno su vidljiva njena socijalistička stajališta, koja su više revolucionarno-militantna i manje reformistička. Vjerovala je da se samo kroz socijalizam može realizirati bratstvo, sloboda i mir između nacija.

²⁵ SDAPÖ - Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs

²⁶ Giuricin, Ezio, *Socialismo istriano e la questione nazionale: Le idee e le concezioni sulla questione nazionale degli esponenti istriani della Sezione Italiana Adriatica del Partito Operaio Socialdemocratico d'Austria*, Quaderni vol XXI, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 2010., str. 47-50.

²⁷ Cernecca, Domenico, *Giuseppina Martinuzzi: educatrice rivoluzionaria, poetessa*, Quaderni vol. I, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1971., str. 181-190.

Podržavala je klasnu borbu protiv kapitalističko-apsolutističke austrijske monarhije Habsburgovaca, što je bilo prilično opasno za ona vremena. Tako primjerice vlasti uhićuju i osuđuju Lajosa Domokosa jer se 1900. godine u Pazinu oštro okomio protiv austrijske vlade, a već im je bio poznat jer je bio novinar u pulskom *Proletario*. Za razliku od njega, Martinuzzi se znala koristiti rječnikom i jezičnim izrazima koje vlasti nisu smatrale ekstremnima, što joj je omogućilo dugi niz godina djelovanja u borbi za radnička prava.²⁸

Na regionalnom kongresu 1902. godine došle su na vidjelo razlike između istarske i tršćanske sekcije vezane uz želju za autonomijom prvonavedene i težnjom za hegemonijom druge. Također, nisu imali istu viziju što se tiče ruralnih masa. Ta je tema istarskoj sekciji bila važnija. Na drugom kongresu istarskih socijalista 1904. godine u Puli, raspravljalo se o izbornim strategijama uoči nadolazećih političkih izbora u Istri. Antiklerikalizam i internacionalizam glavne su komponente propagandne izborne kampanje. Giuseppe Lazzarini potvrđen je kao kandidat. Iste godine na regionalnom kongresu u Bujama prvi put je tema bila nacionalno pitanje, s ciljem da svaki građanin neovisno o podrijetlu i prebivalištu ima vlastitu nacionalnu autonomiju kako bi se premostile sve nesuglasice među etnijama u Carstvu. Lazzarini je naglasio kako niti jedna od raznih nacionalnosti ne bi trebala širiti utjecaj vlastitog jezika nad drugim jezicima Carstva. S druge strane Giuseppe Tuntar iz Vižinade u vlastitim spisima naglašava kako bi ipak trebalo održati autonomiju talijanskih općina, koje su trebale postati centrima širenja proleterskog pokreta. Tuntar kritizira pritisak buržoazije i bečkog carskog kabineta nad masama poput slavenskog stanovništva, ali isto tako govori kako su te iste mase prepreka u razvoju Talijana u Istri. Njegove teze su pokrenule oštru raspravu, nagovještavajući potencijalnu nacionalističku poruku. Lazzarini je intervenirao i kongres u Bujama okončava se odlukom da svaki narod ima vlastita etnička, kulturna i politička prava, ali da su isto tako talijanski istarski socijalisti dužni boriti se za talijanske općine i braniti od slavenskih nacionalista iz ruralnih područja.²⁹ Izbori su održani između 16. i 24. siječnja 1905. godine. Građanska lista pobjeđuje u trećoj izbornoj jedinici sa 1342 glasa, socijalisti i nezavisni osvajaju 768

²⁸ Flego, Bruno, *Giuseppina Martinuzzi: impostazione storica e particolarità concrete della questione nazionale in Istria*, Quaderni vol IV, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1977., str. 235-240.

²⁹ Budicin, Marino, *I primi congressi socialisti istriani (1902-1907)*, Quaderni vol VI, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1982., str. 7-44.

glasova, a Slaveni 641. Sličan odnos brojeva i rezultata ostvaren je i u drugoj jedinici. Zbog raspuštanja zastupničkog doma, 1907. godine održavaju se novi izbori koji za socijaliste ne prolaze puno bolje od prethodnih. Godinu nakon, na čelu pulskih socijalista dolazi Tuntar u ulozi regionalnog sekretara partije. U tom razdoblju bavio se agrarnom krizom i borio za unifikaciju seljaštva raznih nacionalnosti, iako je i dalje znao naglašavati zaostalost slavenskog ruralnog stanovništva. Zbog rastućeg utjecaja takozvane ekonomske stranke, zbog koalicije vlasti i Slavena, pulski socijalisti nisu imali drugog izbora negoli ući u koaliciju sa građanskom strankom. Tuntar ulazi u gradsko vijeće 1909., nakon pet godina neslaganja i sukoba između nacionalnih stranaka i predstavnika vlasti i mornarice. To mu je omogućilo jačanje svog položaja u obrani i predstavljanju interesa pulskog proletarijata. Iduće godine ponovno je izabran kao regionalni sekretar partije. Kritizirao je talijanske, slavenske i austrijske nacionalne stranke koje su branile isključivo interese vlastite nacionalne skupine. Po njegovom mišljenju takav način rada nije donosio željene rezultate.³⁰ Socijalistički je pokret postepeno sve više jačao. Na vrhuncu, prije rata 1913. godine, samo u Rovinju se dnevno prodavalo 300 kopija novina *Istria socialista*³¹, na nešto više od 2.000 aktivnih radnika.³² U ratnim godinama između 1914. i 1918., Tuntar se zalagao za mir i bratstvo među nacijama, kritizirao je vlade svijeta da kroz opresiju i prijetnje guraju vlastite kapitalističke privilegije i interese pod krinkom nacionalizma. Ratne prilike i politički neuspjesi socijalizma motivirali su Tuntara da 1921. godine nastavi svoj politički aktivizam u jačanju komunističkog pokreta.

³⁰ Benussi, Bernardo, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. Godine*, Zavičajna Naklada Žakan Juri, Pula, 2002., str. 605-631.

³¹ Apih Elio, *Testimonianza e considerazione per la storia del socialismo in Istria*, Atti vol VIII, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1978., str. 271 i 272.

³² Budicin, Marino, *Dieci documenti sulle origini del movimento socialista a Rovigno*, Atti vol IX, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1979., str. 554.

2. Kraj Prvog svjetskog rata

Za Austro-Ugarsko Carstvo prvi svjetski rat okončao je porazom i raspadom ujesen 1918. godine. Slavenski narodi koji su do tada bili u sastavu Carstva, spojili su se u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca zajedno sa Kraljevinom Srbijom. Među problemima novonastale države bilo je pitanje granice sa Kraljevinom Italijom. Prethodno, u toku rata 1915. godine, Velika Britanija, Francuska i Rusija obećale su Italiji primorske dijelove Austro-Ugarskog Carstva tajnim ugovorom u Londonu. Na kraju rata, Italija je zahtijevala da se dogovor poštuje, te je stoga došlo do sastanka u mjestu Rapallo blizu Genove 12. studenog 1920. godine. U ime Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pregovaraju premijer Milenko Vesnić, ministar vanjskih poslova Ante Trumbić i ministar financija Kosta Stojanović. Predsjednik vlade Giovanni Giolitti, ministar vanjskih poslova grof Carlo Sforza i ministar rata Ivanoe Bonomi predstavljaju Kraljevinu Italiju. Pregovori se okončavaju potpisivanjem Rapalskog ugovora Giolittia i Vesnića. Kraljevini Italiji pripast će Istra, Trst, Gorica, Gradiška, dio Kranjske, Zadar, otoci Cres, Lošinj, Unije, Susak, Lastovo, Palagruža i drugi manji otoci. Dakle, još jedna drastična promjena za Pulu.³³

³³ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., str. 20-24.

2.1. Prema komunizmu: u sklopu Kraljevine Italije i raspad talijanske socijalističke stranke

Već 1914. godine socijalističke novine *L'Avanti* prodavale su 400.000 kopija na području Italije, pogotovo među najnižim slojevima i siromasima. Rat je omogućio jačanje socijalista i radničkih stranaka, što je talijanska socijalistička stranka iskoristila u dvogodišnjem razdoblju nakon rata za organiziranje štrajkova i prosvjeda. Međutim, socijalistička stranka bila je krhke prirode. Nije bilo neobično izbacivanje iz stranke, pogotovo jer je bila reformistički usmjerena a izbačeni su bili ekstremisti spremni na nasilne akcije te skloni anarhizmu, revoluciji i ratovima. Na primjer 1914. godine izbačen je iz stranke Benito Mussolini koji je drastično promijenio mišljenje i umjesto reformi simpatizirao ulazak Italije u rat. Iskoristit će idućih pet godina u formiranju vlastitog pokreta i paravojnih formacija zvanih "Arditi". Bili su inspirirani istoimenim talijanskim specijalnim postrojbama iz Prvog svjetskog rata, te će postati protivnici socijalista.³⁴ Također se osjećao utjecaj Lenjina i Oktobarske revolucije u Rusiji 1917., a iste godine je izbio revolt u Torinu zbog nedostatka brašna. Nasilno je ugušen uz stotine ranjenih i nekoliko mrtvih, a uhićeni su vođe socijalističkih stranaka i radničkih pokreta. Zbog uhićenja mnogih čelnika, tadašnji socijalistički novinar Antonio Gramsci dolazi na poziciju sekretara za grad Torino. U istom razdoblju pisao je u *L'Avanti* članke ekstremnije naravi protiv kapitalizma i približavao se revolucionarnim socijalistima koje je predvodio Amedeo Bordiga. Dvije godine kasnije zajedno osnivaju novine *L'Ordine nuovo*, u kojima će se pisati o uvođenju takozvanih tvorničkih vijeća, baziranih na modelu ruskih sovjeta. Na izborima iz 1919. godine osvajaju 156 zastupničkih mjesta. Liberali, koji su do tada prevladavali, više nemaju većinu bez koalicije s ostalim strankama. Predstavnici radničke klase do tada nikada nisu bili tako brojni i moćni, na tisuće učlanjenih u socijalističku stranku i milijuni učlanjenih u sindikatima. Takav uspjeh smetao je Mussoliniju, njegovi *Arditi* po prvi put napadaju i pale sjedište redakcije *L'Avanti* u Milanu. U Moskvi se osniva Kominternu, kako bi se koordinirala partijska aktivnost socijalista u svijetu i to sa ciljem stvaranja globalne revolucije. Takozvani *Biennio rosso*, u Italiji i u drugim državama Europe, bio je produkt sve jačeg utjecaja Kominterne i boljševizma, tako da su tijekom štrajkova radnici znali zauzimati

³⁴ Pini, Giorgio, Susmel, Duilio, *Mussolini: l'uomo e l'opera. Dal socialismo al fascismo (1883-1919)*. Vol. 1, La Fenice, Firenze 1953., str. 231-394.

tvornice. Povećanje plaća i Giolittijeva intervencija preko reformi smirile su situaciju. Osim što je to za državu bio poraz na razini ekonomije i produkcije, pogubno i za socijalističku stranku jer je u revolucionarnom krilu partije vladalo nezadovoljstvo. Zbog prihvaćanja reformi i smirivanja revolucionarnog žara neki ekstremniji članovi to su smatrali uvredom ili čak izdajom svega onoga što je stranka predstavljala.³⁵

Željeli su revoluciju po modelu Rusije pa su Gramsci i Bordiga poticali nastavak štrajkova i zauzimanja tvornica. Na kongresu socijalista u Livornu 1921. godine bio je prisutan i predstavnik Kominterne. Gramsci i Bordiga, svjesni da je njihovo revolucionarno krilo manjina u partiji, računali su da će partija ipak zauzeti ekstremniji revolucionarni program. Ignoriranjem zahtjeva ekstremnijeg krila stranke, jedan od vođa i osnivača partije Filippo Turati se tako nalazi u situaciji da gubi dio članstva partije. Gramsci i Bordiga, zajedno sa članovima partije koji su podržavali Sovjete i Kominternu, odcjepljuju se te na sastanku u gradskom kazalištu osnivaju *Partito Comunista D'Italia (PCDI – Komunistička Partija Italije)*. Zanimljivo je primijetiti da Turatija i njegovo reformističko krilo, izbacuju iz partije 1922. godine pod krinkom da je surađivao sa buržoazijom. Socijalisti su tako izgubili još jednog važnog i utjecajnog čovjeka koji je na koncu osnovao vlastitu frakciju, takozvani *Partito Socialista Unitario (PSU)*, kojem se pridružuje dvije trećine članova socijalističke stranke. Radi se o situaciji krize i raspadanja socijalista. U takvoj atmosferi, ironično u listopadu, dolazi do državnog udara fašista maskiranog u revoluciju. Zašto su kralj i vlada podržali Fašiste? Trebalo im je rješenje koje će ugušiti revolucionarni duh, a ljudi poput Giolittija bili su uvjereni da će pokret nestati istom brzinom kojom se formirao. Predviđali su da stranka može biti jaka koliko i njihov protivnik, te da će nestati čim „crvena opasnost“ prođe, stabilizacijom društveno-ekonomskih prilika u Kraljevini. Na koncu ove krizne situacije, Mussolini zauzima vlast u Italiji uz podršku kralja Vittoria Emanuelea III., i to vještim iskorištavanjem pogodnih okolnosti. Kralj je, zbog prijezira prema radničkom pokretu, ignorirao tada potencijalnu opasnost koju je predstavljao fašizam te predao vlast Mussoliniju. Ta odluka će obitelji koštati gubitka kraljevske titule 1946. godine, i egzila iz Italije koji će trajati do 2002. godine. Nakon nekoliko godina teroriziranja i ubijanja socijalista kroz terorističke napade, fašisti zadaju konačni udarac parlamentarizmu 10. lipnja 1924. godine ubojstvom Giacomo Matteottija, sekretara

³⁵ Musso, Stefano, *Storia del lavoro in Italia dall'unità ad oggi*, Marsilio editori Spa, Venezia 2011., str. 140-145.

PSU. Između 1925. i 1926. godine fašističko nasilje će porasti a Mussolini dovršava proces uspostavljanja diktature u Italiji, ukidajući između ostaloga političku slobodu. Turati, kao i mnogi čelnici drugih stranka, prisiljen je birati između bijega i zatvora.³⁶

2.2. Istra od 1918. do 1922. godine

Raspadom Habsburške monarhije i stvaranjem niza novih nacionalnih država, Istra dolazi pod vlast Države SHS u listopadu 1918. godine. U Hrvatskom saboru zastupao ju je Matko Laginja. U Istri se stvaraju gradski mjesni odbori Narodnog vijeća. Po odluci ratnog vrha Antante trebala su biti predana sva područja navedena u Londonskom ugovoru. Nakon potapanja *K.u.K. Kriegsmarine Viribus Unitis* na kojemu je bila podignuta Hrvatska zastava, vojska dolazi u Istru, a admiral Umberto Cagni uplovljava u luku petog studenog. Pročelnik političkog ureda zapovjedništva Pomorske baze Pula predlaže zatvaranje svih hrvatskih čitaonica po novoprijojenim istarskim područjima, raspuštanje Narodnog vijeća i ukidanje Hrvatskog lista. Jer su sve to potencijalna žarišta pobune.³⁷ Cagni 21. studenog izdaje naredbu da tko god prouzroči ustanak ili čak rukovodi ustankom mora biti kažnjen smrću, dok oni koji budu sudjelovali mogu dobiti do 15 godina zatvora.³⁸

Squadre d'azione bile su fašističke jurišne skupine koje su sve više podupirali vojska i vlast. Vojne vlasti odmah su pri dolasku u Istru stupile u kontakt sa skvadrinistima. Za to vrijeme obespravljene radnici su se organizirali u *Arditi del popolo*. Sekretar KPI Gramsci ih je podupirao.³⁹

Komunizam u Istri vrlo je jak pokret, komora u Puli ima 15.000 članova. Mali Lošinj, Labin, Kopar i Rovinj su pod utjecajem „crvenih“. Autor naziva Josipa Poduju boljševičkim vođom, tvrdi da je Arsenal prekomjerno crven. Novine *Il Proletario*

³⁶ Borgognone, Giovanni, *Come nasce una dittatura: l'Italia del delitto Matteotti*, Gius. Laterza & Figli Spa, Rim-Bari, 2012., str. 3-70.

³⁷ Kacin-Wohinz, Milica, *L'orientamento dei partiti politici degli Sloveni e dei Croati della Venezia Giulia dopo l'annessione della regione all'Italia*, Quaderni Vol. VI 1981.-1982, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 295-308.

³⁸ Crnobori, Tone, *Borbena Pula*, Centar za historiju radnickoga pokreta i NOR Istre, Hrvatskoga Primorja i Gorskoga Kotara-Rijeka, Rijeka, 1972., str. 106.

³⁹ Lubiana, Lucio, *La vita politica istriana nel primo dopoguerra (1918-1923)*, Quaderni Vol. VI 1981.-1982, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 127-138.

podupirale su radnike i komunističku kampanju.⁴⁰ Autor Enzo Collotti tvrdi da su Nijemci u Južnom Tirolu tiho saginjali glavu pred fašistima dok su Slaveni pružali najveći otpor i to kao etnička manjina u Kraljevini Italiji.⁴¹

2.3. Pula i okolica od 1918. do 1922. godine

Na kraju listopada održana je javna skupština talijanske nacionalne zajednice. Socijalisti talijanske narodnosti nisu bili previše skloni Narodnom vijeću, tako da su osnovana dva talijanska komiteta, jedan nacionalno-liberalni kojeg vodi Domenico Stanich, te drugi socijalistički Antonia Talatina.⁴² Nakon dolaska vojske u Pulu raspušta se Narodno vijeće. Grad je vrlo pasivno i gotovo bez otpora prihvatio diarhiju Sema Benellija i Umberta Cagnija. Vladala je nezaposlenost, propadale su banke i poduzeća. U takvoj situaciji gospodarsko-političke krize vlasti su bile prisiljene otpuštati radnike u arsenalu. Krajem 1918. godine radnička klasa organizira se u strukovne sindikate, takozvane radničke komore. Organizacija je imala potencijal za postati središte političkog života. U odboru su djelovali Antonio Riosa, Ferdinando Godina, Giuseppe Bilucaglia, Carlo Godina, Ferruccio Trevisan, Josip Poduje, Cesare Alletti, Giuseppe Fiorentin, Ermenigild Rabfeld, Rudolf Kreisl, Umbert Makić i Antun Filip. Mlađe generacije radnika okupljale su se u *Sali Apollo* u ulici Tradonico. To je bilo sjedište Internacionalnog socijalističkog omladinskog kluba. Njeni članovi bili su Edoardo Dorigo, Albert Glavina, Antun Grbavac, Josip Vukić, Vjekoslav Woterk, Ivan Picek, Viktor Matika, Andrea Dorliguzzo, Ivan Hervat, Antun Mican, Giovanni Tepli, Celestin Babić i Franjo Wolf. Nezavisna socijalistička stranka Slovenaca i Hrvata osnovana je u Julijskoj Krajini šestog travnja 1919. godine. U rujnu se pridružuju Socijalističkoj Stranci i to sa jedinstvenim ciljem borbe protiv kapitalizma. Ujedinjena Socijaldemokratska stranka postaje jedinstvena organizacija proletarijata u Puli. Takav rast i utjecaj na narod ostvaren je zbog prethodnih ratnih prilika. Ideologija proleterskog

⁴⁰ Chiurco, Giorgio, Alberto, *Storia della Rivoluzione Fascista*, Vol. I, Vallecchi, Firenze, 1929., str. 22-36.

⁴¹ Collotti, Enzo, *Antifascismo in Italia e in Europa 1922.-1939.*, Loescher, Torino, 1978., str. 122.

⁴² Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945.*, str.10.

internacionalizma kao borba protiv iredentizma postajala je sve popularnija kao ideja, iako se druge etničke skupine poput Nijemaca ne pridružuju stranci.⁴³

Skup Radničke komore 21. listopada 1919. održan je u velikoj kazališnoj dvorani. Josip Poduje zagovara osnivanje komunističke partije, bori se za povećanje primanja radnika i protiv je svakodnevnih otpuštanja radnika iz Arsenala jer se na taj način stvara psihoza među ljudima. Donesena je rezolucija kojim se generalni komesar Julijske Krajine poziva da zaustavi davanje otkaza radnicima i te da ponovo zaposli otpuštene. Također je odlučeno da se nezaposlenima da poseban dodatak kao i u drugim gradovima. Razlog takvih zahtjeva je taj što su cijene industrijskih proizvoda porasle. Trgovine su se praznile a poljoprivredni proizvodi su imali prenisku vrijednost a na taj način širilo se nezadovoljstvo agrarnog stanovništva izvan grada. Za to vrijeme trgovci, industrijalci i rukovodioci arsenalskih pogona izvoze ogromne količine sirovine i materijala u kolonije nagomilavajući veliko bogatstvo. Stambeni uvjeti bili su teški i nepravedni a kućevlasnici su zarađivali mnogo na račun svog kapitala. Primjerice, kuća koja je prije rata vrijedila 20.000 kruna nakon rata vrijedi 40.000 lira dok vrijednost uštedevine u banci u iznosu od 20.000 kruna u konverziji valute postaje 8.000 lira. Cijene prehrambenih artikala narasle su za 300%, mase radnika u krpama nemaju novca za novu odjeću.⁴⁴ Stanari iz Socijalističke stranke, koje predvode Josip Poduje i Viktor Brezac, pokreću inicijativu protiv kućevlasnika. Nakon te inicijative stanari se udružuju u *Lega degli inquilini* te se bore protiv *Društva vlasnika*. Kako bi riješio psihozu oko stanarina u Julijskoj Krajini, general Pietro Badoglio pokušava riješiti kritično stanje i ograničava povećanje cijena na 10% prema prosječnom iznosu izračunatom po stanju iz razdoblja između prvog kolovoza 1914. i trećeg rujna 1918. godine. Unatoč tome, nakon Badogiove naredbe, mnogobrojne općine raznim aktima vrše obmanu stanara kako bi zadržale visoke cijene stanarina.⁴⁵ U početku nezaposleni su tražili zaposlenje u poljoprivredi, iako je bilo teško dobiti zemlju ako osoba nije bila član skupine *Arditi*. Radilo se većinom o bivšim kriminalcima i fanaticima, zatvorenici koji su još za vrijeme rata oslobođeni. Kasnije se ta praksa mijenja i zemlja se daje većinom industrijalcima ili višim oficirima Talijanske vojske. Oni

⁴³ Crnobori, str. 106-108.

⁴⁴ Isto, str. 109-111.

⁴⁵ *Cronaca di Pola: L'imponente comizio degli inquilini alla camera del lavoro*, L'Azione br. 267/1919., 27. rujna 1919., str. 2.

ju pretvaraju u kolonatske posjede.⁴⁶ Demokratska borba slabi, socijalisti se rascjepkavaju pa nastaju stranke poput *Nacionalne reformistička stranke* i *Talijanske socijalističke unije*, dok se novine *L'Azione* počinju udaljavati od radničke klase i oštro ju napadaju krećući se ideološki u suprotnom smjeru. Njen direktor Antonio De Berti tvrdi: „*Con la bandiera dell internazionalismo si maschera un nazionalismo ostile all'Italia, che ha avuto il torto di venire qui e desiderebbe che non ci fosse*“, dakle, vjerovao je da je internacionalizam jedna maska iza koje se skriva neprijateljstvo i zavjera prema Italiji, koristeći slikovitu metaforu „*Pescicanismo bolscevico*“ (boljševičko strvinarstvo). Možemo dodati da je De Berti u ideološkom smislu bio pristalica političke misli Giuseppea Mazzinija.⁴⁷

Poslije Prvog svjetskog rata, kao odgovor buržoazije rastućem radničkom socijalističkom pokretu, uvelike jača fašizam. Napadaju se socijalistička, a kasnije i komunistička stranka. Nacionalni socijalistički program prihvaća oko 2.000 radikalnih liberala u Vodnjanu, Rovinju i Kvarnerskim otocima. Takozvani *Fascio Democratico Unitario* iz 1919. godine imao je za cilj savladavanje krize pozivanjem demokratske akcije. Rukovoditelji su bili profesor Carvin, Mario Cella, odvjetnik Tedeo Rossi, profesor Filzi i radnici Martin, Faragona i Donaggio. Ipak, nova nacionalsocijalistička stranka, sa omladinskom sekcijom *Fascio Giovanile Pio Riego Gambini*, u početku nije bila uspješna tako da je većina članova postepeno prelazila u socijalističku stranku ili u republikance. Pored umirujuće stranke osnovana je početkom 1919. Nacionalna reformistička stranka sa zadatkom obrane talijanstva na sjevernom Jadranu. Istaknuti članovi bili su većinom trgovci, industrijalci, kućevlasnici, zanatlije i veleposjednici. Formalni je cilj bio ojačati Pulu kao političko, kulturalno i gospodarsko sjedište Istre. Ali pravi je cilj bio razbijanje socijalističke stranke jer je radnički pokret od 1919. do 1922. godine u usponu, bez obzira na rastuće radikalne elemente. Na političku pozornicu, kao profilirana politička snaga stupaju "katolici", konzervativci koji su u početku simpatizirali fašizam i skvadrizam jer je to bila alternativa liberalima i demokratima koje naravno nisu voljeli. Slično kao i kralj, u njima su vidjeli efikasno rješenje u vidu sprječavanja napretka socijalista na političkome planu. Takav mentalitet podržavanja fašizma kao manjeg zla u usporedbi s radničkim pokretom je na koncu omogućio pobjedu stranke *Partito Nazionale Fascista* i njezinih *squadra d'azione*. Kako bi se

⁴⁶ Crnobori, str. 112.

⁴⁷ *Cronaca di Pola: Il Pescicanismo bolscevico*, L'Azione br. 346/1919., 15. prosinca 1919., str. 1.

smanjio utjecaj socijalista, nižim građanskim elementima pruža se mogućnost suradnje u vlasti bez obzira na narodnost. Zapravo je to bila svojevrsna farsa i pokušaj vršenja kontrole nad ostalim strankama u razdoblju u kojem je jačala korupcija među buržoazijom, posebno 1919. godine. Sve što je bilo izvan fašističkog bloka vlasti su smatrale otporom protiv kojeg će, do dolaska fašista na vlast, poduzimati mjere u vidu pokušaja iskorjenjivanja. Socijalistička stranka ostaje neodlučna, ne poduzima nasilne mjere i zbog toga na koncu proletarijat nije mogao spriječiti fašistički uspon na vlasti. Ostale političke grupacije koje nisu socijalističke pokušati će sa suradnjom. Bila je to greška koja je dodatno ojačala fašiste i omogućila im osvajanje vlasti. Zbog nepoduzimanja konkretnih mjera dolazi do implozije socijalističke stranke. Stvara se sve veća razlika između revolucionara i reformista unutar stranke.⁴⁸

Internacionalni socijalistički omladinski klub reorganizira se drugog lipnja 1920. godine. Ruggero Fabris, Rudolfo Manzini, Ivan Hervat, Giuseppe D'Andrea, Vjekoslav Woterk, Ivan Picek, Marcello Trivoli i Augustin Čelić su samo neki od vodećih članova. Nove struje u stranci poput reformista, maksimalista, anarhista i drugih, odvajaju se od socijalista nakon događaja iz Livorna 1921. godine.⁴⁹

Još 1919. u travnju osnovana je fašistička *Squadra d'azione*. Poznati fašist Cattonaro navodi kako treba okupiti sve građane u jedan borički savez pripravan na svaku žrtvu, u slučaju zahtjeva nacije da se obrani vlastiti integritet bilo protiv vanjskih ili unutarnjih neprijatelja. Od srpnja 1919. godine *L'Azione* otvoreno vodi kampanju protiv službene socijalističke stranke. Na taj način Talijani iz Istre koji su bili socijalisti smatrani su izdajicama domovine i podanicima Jugoslavije. Izmišljali su se i objavljivali u tisku fiktivni zločini te se za to krivilo radnike štrajkaše. Primjerice 16. siječnja 1920. godine napadnut je omladinski dom u Vodnjanu. U akciji su djelovali karabinjeri i vojska uz prisustvo fašističkih rukovodilaca. Vodnjan uoči napada ostaje bez rasvjete cijelu noć. U tom trenutku bilo je u tijeku okupljanje radi organiziranja štrajka povodom uhićenja Josipa Poduje. Fašisti, kamuflirani u seljake, upadaju iznenada u zgradu pucajući na sve strane. Poginuo je radnik Pietro Benussi, a ranjeni su Nicolo Demarin, Giulio Tomasini i Giovanni Malusa. Bile su to prve žrtve fašizma na pulskom području. Karabinjeri uhićuju ostalih 49 ljudi koji su se nalazili u zgradi u tom trenutku. Odvedeni su u kasarnu. Usput, dok ih se privodilo, fašisti su ih udarali željeznim palicama. Vojni

⁴⁸ Crnobori, str. 113-118.

⁴⁹ Isto, str. 106-108.

sud ih je optužio na osnovu proglašenja iz 1918. godine za neprijavlivanje i nepredavanje oružja koje su pronašli u zgradi. Osuđeni su kaznama do maksimalno 25 godina pritvora te sve zajedno 124 godine zatvora. Domenico Damiani i Pasquale Delcaro umiru u bolnici od dobivenih ozljeda i zlostavljanja. Iako je ovaj slučaj bio skandalozan, vlasti su prešutno prešle preko toga i nisu napravile ništa da spriječe stvaranje novih nasilničkih skupina.⁵⁰

Tako u travnju 1921. godine samo u Puli ih je pet sa nazivima iredentističkih ličnosti poput „Cesare Battisti“, „Fratelli Liani“, „Fabio Filzi“ i „Francesco Rismondo“. Ekstremnija grana socijalista odgovara stvaranjem omladinskih oružanih grupa *squadre di difesa* sa prosječno pet do sedam omladinaca po grupi. Na području Pule bilo ih je pet a vodili su ih: Riccardo Rohreger, zadužen za centar grada, Giordano Fabris za Kaštanjer, Arturo Fonović za Šijanu, Mario Steffe za Verudu i braća Vidulić za Monte Rizzi. Michele Radolovich bio je nadležan za nabavljanje municija, pištolja i pušaka preko poznanstva s Augustom Sombolom iz mehaničke radionice u Puli. Vježbali su u okolnim šumama na područjima Vintijana, Vinkurana, Šijane, Škatara i Ližnjana. Svaki, pa čak i sitan uspjeh smatrali su bitnim za ohrabrenje naroda u doba rastućeg terora između 1920. i 1922. godine. Većina tih radikalnih boraca socijalista pridružiti će se komunističkom pokretu to počevši od 1921. godine pa na dalje. Može se zaključiti da je takav način borbe bio motivacija da se udalje od socijalista-reformista, koji nisu zauzimali ekstremne pozicije i nisu ostvarivali njima vidljive rezultate u suprotstavljanju fašistima. Također, prvi put nakon rata održana je manifestacija u gradu. Prvog svibnja 1920. godine povorka sa limenom glazbom Internacionalnog socijalističkog kluba prolazi po glavnim ulicama grada. Nakon zбора na trgu centralne tržnice ta povorka, od navodno 10.000 ljudi po svjedočanstvu Palmire Silić-Albanese, kreće dalje sa crvenom zastavom po gradu. U Vinkuranu je poslije toga bio organiziran izlet za radnike i koncert uz glazbu i zbor.⁵¹

Tokom organizacijskog sastanka Josipu Poduje se obratio predstavnik viceadmirala D. Simonettija iz garnizona pulske vojno-pomorske tvrđave. Obavijestio ih je kako je manifestacija ograničena i da će se otvoriti paljba u slučaju bilo kakvih nemira. Povorci je prolaz kroz ulicu Sergijevaca prema općini i trgu blokiran, na putu

⁵⁰ Scotti, Giacomo, *Gennaio 1920: Lo sciopero di Pola e la „Battaglia di Dignano“*, Quaderni Vol I, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1971., str. 200.,201., 213-216., 221-225.

⁵¹ Crnobori, str. 113-118.

je bila blokada vojske i skupine *Ardita*. Zbog namjerne provokacije fašista, koji su bacali cigle s krova zgrade na vojnike, i pokušaja povorke da se probije naprijed stvorila se kaotična situacija. Otvorena je paljba koja je pretvorila isplaniranu manifestaciju u tragediju gdje je ranjeno 54 ljudi, a umiru četiri osobe, Austrijanac, Čeh, Hrvat i Talijan. Taj podatak nam govori mnogo o multietničkom sastavu simpatizera, članova i kompaktnosti stranke. Nakon tog događaja pojačan je vojni nadzor u gradu i to sa blindiranim kolima kod Zlatnih vrata i drugih ključnih prolaza prema centru grada. Održan je ogromni sprovod u čast palim radnicima. Uhićeni su Pietro Mošnja, Cvjetko Čepić, Guido Maurello, Josip Barbarić, Olivo Villatora, Mario Vidulić, Murilio Moser, Anselmo Bulić, Antonio Sbisà, Francesco Wolf, Carlo Giotta, Rikard Cvitanović, Antun Grandić, Giuseppe Marega, Alfredo Stella i Antonio Goico. Također, vidjevši stanje u Julijskoj Krajini, civilni komesar Mosconi zabranjuje manifestacije i razgovore skupinama sa po pet ili više ljudi na javnom ili privatnome mjestu. Bila je to još jedna represivna mjera. Također, poslije deset sati navečer zabranjuje se kretanje ulicama, uz iznimku javnih službi, konzula, vojske i nužnih usluga za grad. U Radničkoj Komori održan je sastanak s predstavnikom sindikata Italije Luigiem Repossijem. Reossi se divio kompaktnosti pokreta u Istri, za razliku onog u ostalim područjima Kraljevine Italije, ali ih je pozivao na mir i prestanak štrajka. Lokalni tisak se okomio na čeliju socijalista s Velog Vrha. Na Velom Vrh u Vintijanu radničke ustanove su držale municiju skrivenu ispod parketa a vježbalo se noću. Bile su to puške, mitraljezi, eksplozivi svakakvih vrsta, što su noću ribari otimali sa tvrđave Vallelunga i tvrđave Veli Vrh.⁵²

Pošto se situacija pogoršavala, vlasti su odlučile uputiti reformističkog poslanika Di Giovannija u Pulu. Tjedan dana nakon prvosvibanjskog krvoprolića održan je zbor reformista zajedno sa republikancima, nezavisnim intervencionistima i nacionalistima u kazalištu Ciscutti. Di Giovannijeva intervencija bila je potpuni promašaj. Pred punom dvoranom na rečenicu „Domovinu je trebalo osvajati a ne odreći je se“, razjareni prisutni socijalisti počeli su zviždati i nazivati ga izdajicom radničke klase, sve do trenutka kada nije više mogao nastaviti jer su ga gađali teškim predmetima i bocama. U planovima vlasti, vojni grad Pula trebao je biti mirno i pokorno mjesto. Tako su, u

⁵² Bratulić, Vjekoslav, *Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920. godine : generalni štrajk i prvomajske demonstracije*, Jadranski zbornik: prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja, god. 1, 1956., str. 271-304.

novom pokušaju smirivanja tenzija, *Vojni Klub* i *Klub bivših boraca Italije* odlučili pozvati direktora lista *L'Avanti*, Benita Mussolinija 20. rujna 1920. godine. On potom dolazi održati zbor u kazalištu uz pratnju grupe fašista iz Milana. Prisustvovalo je mnogo oficira, bivših talijanskih boraca, trgovca, intelektualaca i bogataša s područja Pule. Računalo se s tim kako je bolje da ne prisustvuje nitko iz radničke klase, pogotovo politički aktivni socijalisti, koji na koncu nisu poduzeli ništa ovom prilikom. Govor Mussolinija temeljio se na jednoj ključnu rečenicu: „Primarni zadatak Italije, koju je trebalo stvoriti, je zatvaranje Jadranskoga mora i osvajanje Sredozemlja, jer se jedino tako mogu ponijeti preko oceana orlovi starodrevnog Rima“. Burno pozdravljen od pulskih reakcionara, odmah nakon govora napušta kazalište i grad. Znao je da nije dobrodošao, jer su neke novine poput *Il proletario* znale za njegov dolazak i nazivale ga izdajicom Socijalističke stranke.

Samo tri dana kasnije, protuakcijom omladinskih antifašističkih odjeljenja, ubijen je brigadir karabinjera Vincenzo Ferrara. Ferrara je bio u Puli na zadatku, trebao je promatrati politički razvoj, posebno razvoj Radničke Komore pa je djelovao zajedno sa fašističkim škvadrama. Njegovo ubojstvo izazvalo je dolazak pojačanja u vidu fašista iz Trsta koji su opkolili radničku komoru i spalili je služeći se zapaljivim bombama. Uhićen je Josip Vukić kao glavni okrivljenik ubojstva i osuđen na 15 godina zatvora. Ostali uhićeni su Eugen Grbavac, Edoardo Dorigo, Fragiaco, Karlo Birk, Guglielmo Apat, Adolf Baričevac i Antun Mimin. Zbog tog slijeda događaja, radničke organizacije su se neko vrijeme oprezno selile iz lokacije u lokaciju, a u kući Pirca se skrivalo oružje u umjetno iskopanom bunaru. Nakon što je otkriven arsenal oružja u kući Pirca, morao je pobjeći i emigrirati. Sličnu sudbinu Radničke Komore doživjeti će redakcija i tiskara novina *Il Proletario*. Izlika za uhićenje bila je navodno pronađeni letak sa pozivom na oružani ustanak. Tim letkom, koji je vrlo vjerojatno falsificirani pseudodokaz, povezano je i sjedište Internacionalnog socijalističkog omladinskog kluba. Tim činom željelo se zaustaviti ozloglašavanje Mussolinija i Ferrare. Predsjednik Radničke Komore Josip Poduje, kojeg je policija procijenila kao sudionika u ubojstvu Ferrare, morao je emigrirati kao i Pirca. Prvo Antonio Riosa i kasnije Mićel Radolović, preuzeti će njegove dužnosti u Radničkoj Komori u ulozi tajnika. Nasilje fašista je raslo iz dana u dan, a time i nezadovoljstvo drugih. To će utjecati i na integritet socijalističke partije podijeljena u mišljenju između onih spremnih na oružanu akciju i one koje se žele demokratskim putem suprotstaviti fašizmu. Pokret je jačao, ali je integritet opadao jer se čelnici stranke nisu htjeli direktno suprotstaviti fašistima. Kao rezultat, u Livornu 1921. godine,

dolazi do rascjepa ekstremnijeg krila partije koje potom osniva Komunističku partiju Italije, kao sekciju Kominterne. Mnogi socijalisti Pule su upravo to priželjkivali, jer po njihovim mišljenjima socijalistička stranka više nije mogla pomoći proletarijatu u borbi za ostvarenje vlastitih prava u trenutnom sastavu i crti djelovanja. Pulski delegat u Livornu bio je Antun Pirc, koji zamjenjuje odsutnog Mićela Radolovića. Već ujesen 1920. godine stvara se komunistička frakcija unutar stranke, slično tako u Trstu i ostalim gradovima Kraljevine Italije. Stvaraju se komunističke frakcije unutar socijalističke Partije. Pulska socijalistička organizacija 1921. godine, upravo pred rascjep, broji 360 članova. Nakon rascjepa, osim KPI Pule, bila je organizirana na teritorijalnoj osnovi. Barem u početku djelovali su kroz Radničku Komoru. Prvi rukovodioci bili su Pietro Sorgo, Petar Černjul i Mićel Radolović sve do 1923. godine, kada ih zamjenjuju Antun Mican, poznat pod pseudonimom „Rosso“, i Arturo Fonović.⁵³

3. Uspostavljanje fašističke diktature: kraj parlamentarizma u međuratnoj Italiji

Fašizam nastaje u Italiji na kraju Drugog svjetskog rata i to u krizno doba, djelomično kao odgovor socijalistima koji imaju sve veći utjecaj u razdoblju društvene i državne transformacije. Povjesničar Emilio Gentile traži korijene ovog pokreta u ranijim pokretima kao što su naprimjer nacionalizam i futurizam. To potkrepljuje sljedećim riječima: „Ono što je fašizam uzeo kao ideologiju od ovih pokreta je njihov pogled na tragičnost života, aktivizam, viziju modernosti kao eksplozije ljudskih energija i sukoba kolektivističkih snaga organiziranih u klasama i nacijama, te očekivanje predstojeće povijesne prekretnice koja će označiti kraj liberalnog buržoaskog društva i početak nove ere. U užem političkom smislu to su mit o želji za moć, averzija prema egalitarizmu i humanizmu, prijezir parlamentarizma, uzvišenost aktivne manjine, korištenje političkih aktivnosti u cilju organiziranja i oblikovanja svijesti mase, kult mladosti kao novo aristokratsko vodstvo te apologija nasilja preko direktnih vojno-revolucionarnih akcija.“⁵⁴ Razočaranje javnosti u Kraljevini Italiji, jer je dobila manje od obećanog na mirovnim ugovorima, i ekonomska kriza, koja je kulminirala u sukobima

⁵³ Crnobori, str. 123-125.

⁵⁴ Gentile, Emilio, *Il fascismo in tre capitoli*, Laterza, Bari, 2. izdanje, 2010., str. 11.,12.

i štrajkovima radnika u razdoblju poznatmo kao *Biennio rosso* 1919. i 1920. godine, stvaraju kaotično i povoljno razdoblje za uspon fašističkog pokreta *Movimento dei Fasci*. Pokret vodi Benito Mussolini, izbačen iz socijalističke stranke zbog radikalnih intervencionističkih ideja tokom Prvog svjetskog rata. Redovito koristi retoriku o "osakaćenoj pobjedi", na talijanskom „vittoria mutilata”. Preko tiska se proširila u javnost vijest o napuštanju mirovnih pregovora u znaku protesta, većinom zbog primjene prve od Wilsonovih 14 točaka. Talijanska vlast se osjećala prevarenom jer se Italija priključila najdestruktivnijem ratu u povijesti. Učinila je to tajnim teritorijalnim obećanjima putem "Londonskih ugovora", pregovorima sa Velikom Britanijom, Francuskom i Rusijom. Upravo prva točka čini ovaj ugovor nevažećim u internacionalnim pregovorima. Skvadrizam i militantizam Mussolinijevog pokreta posljedica su velikog poraza u prvim poslijeratnim izborima 1919. godine. Naime, tada je Mussolini vidio da neće osvojiti vlast demokratskim putem jer je njegova lista osvojila samo 4657 glasova.⁵⁵

Na vlast ponovno dolazi Giovanni Giolitti, uspješan politički vođa koji je oblikovao talijansku politiku od kraja 19. stoljeća sve do početka Prvog svjetskog rata i to u četiri mandata. Iako se po njegovom političkom „pedigreu“ očekivalo mnogo, pokazalo se da Giolitti kao i mnogi drugi nije shvatio opasnost koju predstavlja fašizam. Giolitti se u svom petom mandatu ističe uvjerenjem kako treba podržati nacionalističke pokrete koji nisu bliski ili u koaliciji sa socijalistima. Tako su u ovu kategoriju ušli i oni ekstremniji poput fašista te demobilizirani ratni veterani *Arditi* Gabrielea D'Annunzia, nezavisni do 1920. godine kada ih je Mussolini asimilirao. Peto-mandatni Giolitti doživljava paravojno nasilje nad socijalistima kao savršeno oružje za slabljenje i uništavanje socijalista. Neki od njih su zahtijevali odlazak i egzil kralja Vittoria Emanuele III. Zbog toga ne čudi suradnja karabinjera i fašističkih škvadri u mnogim situacijama.⁵⁶

Mussolini preuređuje pokret 1921. godine u ujedinjeni *Partito Nazionale Fascista-PNF*, sa jasnijim političkim aranžmanom od prethodnog. Takvo uređenje pretvoriti će pokret u najsnažniju nacionalističku snagu, protusocijalne i antiliberalne

⁵⁵ Montanelli, Indro, Cervi, Mario, *Storia d'Italia volume VII: L'ITALIA IN CAMICIA NERA (1919-1936)*, RCS libri S.p.A., Milano, 2006., poglavlja I., II.

⁵⁶ Silone, Ignazio, *Il fascismo: origini e sviluppo*, Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., Milano, 2016., poglavlje VII "Il fascismo conquista le città"

konzervativne naravi. Osim toga učinjena je i revizija odnosa sa Crkvom. Zahvaljujući Giolittijevoj politici, Mussolini munjevito i gotovo bez značajnog otpora širi svoj utjecaj sve do povoljnog trenutka za osvajanje vlasti. Izgrađeni utjecaj omogućuje mu 28. listopada 1922. godine „Marš na Rim“, jedan od najuspješnijih državnih udara u povijesti, gdje su crnokošuljaši predvođeni Mussolinijem ušetali u Rim bez da je itko ispalio ni metka. Umjesto proglašavanja opsadnog stanja, kralj se odlučio za legalizaciju čina uputivši Mussolinija da formira novu vladu. Razlog tome vidimo u slijedu događaja od pada Giolittijeve vlade 1921. godine do „Marša na Rim“. Nakon prizivanja novih izbora, Giolittijev *Nacionalni Blok* osvaja samo 19% glasova zbog čega daje ostavku. Kabinet preuzimaju prvo Ivanoe Bonomi u lipnju 1921., a nakon njega Luigi Facta u veljači 1922. godine. Oba dva su u vladajućoj koaliciji sa socijaldemokratima i socijalnim reformistima.

Luigi Facta spreman je na proglašavanje opsadnog stanja zbog „Marša na Rim“, ali kralj ga sprječava i raspušta njegovu vladu. PNF raspušta fašističke škvadre i formira novi korpus za nacionalnu sigurnost koji će biti poznat pod imenom *Milizia volontaria*. Zapravo se radi o obmani kako bi se skvadristi prikazali kao borci za nacionalnu sigurnost u očima javnosti. Također, 11. siječnja 1923. godine formira se *Veliko vijeće fašizma*. Sljedeći korak je uspostavljanje novog izbornog zakona, takozvana *Legge Acerbo* 18. studenog, prema kojoj vladajuća stranka dobiva dvije trećine zastupničkih mjesta neovisno o količini osvojenih glasova. Na izborima 6. travnja 1924. godine fašistička lista osvaja 64% glasova zastrašivanjem i nasiljem tokom cijele izborne kampanje. Socijalist Giacomo Matteotti, vođa stranke PSU, 30. svibnja javno osuđuje fašističke zločine i zlostavljanja tokom izborne kampanje. Fašisti ga potajno otimaju i ubijaju 10. lipnja. U siječnju 1925. godine Mussolini javno preuzima odgovornost za ubojstvo Matteottija. Sljedeće dvije godine nastavlja se fašistička preobrazba Kraljevine. *Confindustria* potpisuje 2. listopada 1925. godine u Rimu takozvani *Patto di Palazzo Vidoni*, kojim se ukida slobodni sindikalizam i zabranjuju sve antifašističke udruge. Pravo zastupanja radnika priznato je samo fašističkim sindikatima. Anarhisti i socijalisti, u dvogodišnjem razdoblju nakon Mussolinijevog priznanja, pokušavaju zaustaviti fašističku tranziciju. Organizirali su tri bezuspješna atentata na Mussolinija. Nadalje, proglašava se zakon poznat kao *Legge Rocco* i to 3. travnja 1926. godine. Njime se ukida pravo na štrajk. Konačni korak u uspostavljanju diktature ostvaren je 5. studenog 1926. godine kada su usvojene stroge mjere protiv antifašističkog tiska. Također, istovremeno se uspostavlja *Specijalni sud* za obranu

države. Raspuštaju se sve političke i sindikalne organizacije koje se smatraju subverzivnima i antifašističkima, te se ponovno uvodi smrtna kazna te konfinacija kao poseban oblik zatvora, izoliranje i marginalizacija utjecaja „političkih zločinca“. Iako nisu nikada pronađeni dokazi koji pokazuju da je Mussolini naručio ubojstvo Matteottija, povjesničari poput Emilia Gentilea i Renza de Felicea pišu da je Mussolini želio njegovu smrt i da je svakako na neki način umiješan. Istraživanja povjesničara Maura Canalija pokazuju na mogućnost potencijalnog pravog motiva ubojstva. Moguće je da je Matteotti pronašao inkriminirajuće i skandalozne dokaze da su fašisti prodali ekskluzivna prava na talijanske naftne rezerve američkoj kompaniji *Sinclair Oil Corporation*.⁵⁷

3.1 Komunizam u Italiji: Amedeo Bordiga i Antonio Gramsci

Dio javnosti koji je podržao stvaranje partije su grupa iz Torina, aktivna u *L'Ordine Nuovo*, čiji je član i Palmiro Togliatti. Dok Amedeo Bordiga vodi partiju, Antonio Gramsci predstavlja novoformirani *PCD'I* u Moskvi, gdje se održava Treća komunistička Internacionala 1922. godine. Gramsci preuzima vodstvo partije nakon što je Bordiga uhićen 1923. godine. Partiju vodi iz Beča zbog fašističkog nasilja i uhićenja. Ipak, nakon izbora 1924. godine, *PCD'I* ima 18 zastupnika među kojima je i sam Gramsci. Žele predvoditi oporbu fašizmu i trude se u stvaranju koalicije sa socijalistima. Konkretnije rečeno, niti jedna od antifašističkih grupa ne čini ništa protiv fašista na području Kraljevine Italije. Primjetivši tu slabost, Benito Mussolini odlučuje priznati krivnju za ubojstvo Matteottija i kasnije 1926. godine službeno preobraziti Kraljevinu Italiju u totalitarni režim. Gramsci nije uspio organizirati štrajkove nakon Matteottijevog ubojstva, a većina čelnika partije uhićena je između 1925. i 1926. godine. Tako je i sam Gramsci u studenom 1926. godine uhićen te osuđen na 20 godina zatvora pod optužbom poticanja građanskog rata, revolucije i klasne mržnje. Presuda je donesena 1928. godine, te je osuđeno 18 članova partije na ukupno 293 godine zatvora, vječnu zabranu obavljanja javnih službi, novčanu kaznu u rasponu od

⁵⁷ Gentile, Emilio, *Fascismo di pietra*, Laterza & Figli Spa, Bari, 2007., str. 3-116.

1.000 do 11.200 lira i tri godine posebnog nadzora. Gramsci je interniran na otoku Ustica sjeverno od Palerma.⁵⁸

3.2. Komunizam u Julijskoj pokrajini do 1926.

Organizacija KPI širi se i na Vodnjan, Rovinj i Labin. Kako Crnobori piše zadaci komunističke organizacije u Istri bili su: „1. ustrajati u borbi i suprotstavljati se akcijama fašista silom, 2. širiti članstvo KPI, 3. širiti članstvo sindikalnih organizacija, 4. aktivirati tvorničke komisije u borbi za zaštitu radnički prava, 5. širiti mrežu omladinskih oružanih grupa u gradu i predgrađu.“⁵⁹

Fašistička neograničena i nekažnjena nasilja sredinom 1921. godine, primjerice po Krnici i Filipani, pokazuju zašto je državni udar poznat kao "Marš na Rim" krajem listopada 1922. godine bio toliko uspješan. U nekoliko godina brutalnostima fašističkih škvadri ukorjenjuje se strahopoštovanje do tolike mjere da u tom trenutku niti jedna druga politička skupina nije vjerovala da ima dovoljno snage da se suprotstavi.⁶⁰ Kraljevina je prethodno znala da se nešto sprema ali nije činila ništa. Dapače, razlog tako ubrzanog uspona fašista omogućili su upravo kralj i institucije pod njegovim direktnim utjecajem. Te institucije bile su spremne na svakakve kompromise u cilju iskorjenjivanja rastućeg socijalizma, kasnije i komunizma. Mogući razlog tom strahu mogao bi biti postupak boljševika prema dinastiji Romanov u Rusiji. Zbog toga socijalističke i komunističke ideje nisu bile poželjne među preostalim monarhijskim vlastima u Europi, kao ni među onim demokratskim. U Italiji neki socijalisti čak

⁵⁸ Losurdo, Domenico, *Antonio Gramsci dal liberalismo al «comunismo critico»*, Gamberetti Editrice, Rim, 1997., str. 69-75.

⁵⁹ Crnobori, str. 125.

⁶⁰ *La marcia punitiva dei fascisti a traverso la zona di Carnizza e Filippiano*, L'Azione br. 83/1921., 6. travanj 1921.

zahtijevaju odlazak i egzil kralja puno ranije nego što će se zapravo to i dogoditi. Dakle, zbog navedenog sve političke fronte vezane za njih su opasnost za moć kralja.⁶¹

Pokrajinska komunistička federacija, koja ima sjedište u Trstu, ima pouzdan utjecaj na istarske organizacije. Postoje tri zone, Kopar s Izolom, Pula s Vodnjanom, Pazinom, Labinom, Rovinjom i Umagom te Opatija kao treća. Komuniste prati policija i to posebnim dosjeom, već od studenog 1921. godine. Giovanni Ruzzier predsjednik je Federalne radničke komore i sekretar KPI. Policiji su poznati članovi Stefano Annoni, Mario Čargonja, Petar Černjul, Elisio Bestulić, Albin Deklić, Ivan Gira, Narciso Dibarbora i Antonio Marangoni. Ermenegildo Šajin i Pietro Fonda, ujedno su poznati po tome što su članovi obrambenih skupina *Arditi del popolo*.⁶²

Giovanni Pipan, sekretar Sindikalne federacije rudara i vođa socijalista iz Labina, vraća se iz Trsta 2. ožujka 1921. godine. U pregovorima rudara sa dioničkim društvom *Arsia Societa' Mineraria Carbonifera per Azioni* nisu prihvaćeni zahtjevi. Dolaskom na Pazinštinu, fašisti iz Pazina pod vodstvom Bruna Camusa napadaju Pipana. Maltretirali su ga, tukli, vrijeđali i vukli po ulici. Preporučuju mu da nikada više ne stupi u Pazin. Po povratku u Vinež, radnici organiziraju prosvjedni štrajk koji će se naknadno pretvoriti u generalni štrajk sa karakteristikama oružanog ustanka.⁶³ Zauzimaju rudnike u Krapnu, Vinežu i Štrmcu, skladišta materijala i eksploziva te postavljaju obrambenu crtu u luci Bršić. Minirana su postrojenja, šahtovi i skladišta koja brane odredi *Crvene straže*. Brane Labinštinu od 2. ožujka do 8. travnja uz moto „Kova je naša“.⁶⁴ Vojska je spremna intervenirati sa 2.000 vojnika u pripravnosti. Međutim treba vješto isplanirati akciju u cilju smirivanja situacije, s obzirom da su fašisti i njihovo nasilje bili uzrok teške situacije. Što se radnika tiče, etnički su bili dosta heterogeni. Među njima je bilo Čeha, Hrvata, Mađara, Slovenaca i Talijana. To ih nije sprječavalo da budu jedinstveni u svojim ciljevima i zahtjevima. Traže raspuštanje *Općinskog vijeća*, a s obzirom da su očekivali reakciju Vlasti, osnovane su „crvene

⁶¹ Giuricin, Luciano, *Trent'anni di battaglie: il movimento operaio in Istria e a Fiume tra le due guerre*, Il territorio : studi sociali e note di intervento culturale quadrimestrale della Bisiacaria e Basso, broj 12, 1989., str. 197-202.

⁶² Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 87.

⁶³ Giuricin Luciano, *Il movimento operaio Albonese dalle pagine de "Il lavoratore" nel periodo 1921 – 1925*, Quaderni Vol. VI 1981.-1982, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 177. i 178.

⁶⁴ Scotti, Giacomo, Giuricin, Luciano, *„La Repubblica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia*, Quaderni Vol I. 1971, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 63.

straže“ pod vodstvom Francesca Dagioza iz Belluna. Čuvaju Labinsku republiku, iako zapravo ona nikada nije proglašena. Direktor rudarskog bazena je Dagoberto Marchiga. Ugljen, proizveden u razdoblju republike koji je poslan u Trst brodom, nije isplaćen zbog intervencije 8. travnja. U razdoblju republike formiran je odbor. Dinkom Bičić, Pietro Giuliani Josip Štemberger, Josip Načinović, Giacomo Macillis, Giovanni Pipan i Giovanni Tonetti, među ostalima, nadgledavaju disciplinu i funkcioniranje cijelog rudarskog bazena. Što se ljudskih socijalnih problematika tiče, za to se brine Rudarski komitet.⁶⁵ Zanimljivo je da štrajk podržava i Giovanni Tonetti, plemić poznati kao „Crveni grof“⁶⁶, ali osim ove iznimke pokret se ne širi dalje.

Po naredbi komesara Antonia Mosconija 8. travnja u jutarnjim satima 1.000 vojnika, uz potporu dvaju oklopnih vozila i razarača *Stocco* iz pulske luke, napadaju labinsko područje i zauzimaju ga. Zbog iznenadne dobro isplanirane akcije Labinjani nisu stigli organizirati konkretan otpor regularnoj talijanskoj vojsci. Pipan preuzima na sebe svu odgovornost i naređuje svima da se predaju. Osim njega uhićeno je još pedesetak ljudi: Giacomo Macillis, Olivio Cekada, Giovanni Giorgiutti, Michele Posa, Vincenzo Torrieri, Francesco Comin, Giuseppe Parenzan, Ivan Juvan, Mate Tenčić, Olivio Bučić Maksimilian Černjul, Mate Verbanac, Dinko Čekada, Franjo Juvan, Josip Peršić, Carlo Cacali, Giovanni Casal, Francesco Dagioz, Gaetano Chiariello, Enrico Lenuzza, Attilio Passuch, Giuseppe Giriolo, Modesto Balcon, Mate Francin, Antun Vidić, Antun Licul, Dinko Blečić, Mate Blašković, Martin Vlačić, Mate Poldrugovac, Dinko Dundara, Dinko Blažina, Ivan Puhar, Josip Puhar, Josip Paliska, Felice Torrieri, Luka Vatovac, Massimiliano Perozzo, Ivan Selan, Ivan Franković, Franjo Bačac, Franjo Matković, Franjo Udovičić, Josip Ivšić, Ivan Milanović, Mate Licul, Martin Zgrinskić, Ivan Štemeberga, Enrico Poli, Ivan Hodej. Zajedno sa rudarima uhićeni su i sudionici pokreta Mario Pirz, Giovanni Tonetti, Angelo Posa, Ivan Ban, Josip Bajić, Angelo Pincetti, Luigi Monaretti, Sante Maganelli, Pietro Nazzari, Franjo Stupar, Augusto Castelito, Anton Milevoj, Jakov Štemberga, Cosimo Chiarello, Francesco Rotta, Vinko Čekada, Antun Burić i Valentino Hervatin. Mnogi koji su terećeni kriminalnim zakonom napuštaju Istru, primjerice Pipan 1922. godine napušta Labin i seli se u Torinu. Neki su protjerani iz Labina, neki su pušteni na slobodu. Suđenje označava kraj

⁶⁵ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 28. i 29.

⁶⁶ Chinello, Cesco, *Giovanni Tonetti il „conte rosso“: contrasti di una vita e di una militanza (1888-1970)*, Supernova – Istituto veneziano per la storia della Resistenza, Venezia, 1997., str. 8-14.

kratkovječne Labinske republike. Ali nisu svi odustali od borbe, neki ljudi nastavljaju svoje djelovanje kao članovi ili simpatizeri KPI u borbi protiv fašizma.⁶⁷

Barban pruža otpor vlastima i fašizmu već od 1921. godine. Narod prikuplja hranu kako bi pomogao štrajkašima Labinštine za vrijeme Labinske republike. Raffaele Valdernini iz Arezza i Ercole Marcone iz Cosenze, dva karabinjera iz karabinjerske postaje u Barbanu, kreću u akciju sprječavanja nezakonitog i nedopuštenog prikupljanja hrane po nalogu zapovjednika Francesca Massolija. Na njihovo iznenađenje, umjesto očekivane predaje pri dolasku, narod ih razoružava i tuče, jedan je uspio pobjeći a drugi je zarobljen i tek kasnije pušten na slobodu.⁶⁸

Karabinjeri i vojska su u stanju uzbune. Između prvog i drugog travnja kapetan Vincenzo Fattorusa i poručnik karabinjera Bruno Sala identificiraju ljude odgovorne za čin. Prvotno je bilo riječ o šestorici iz naselja Barbana, Hrboki i Puntere, ali se kasnije ispostavlja da ih je bilo više. Sumnjivce je trebalo uhititi, ali kako bi se izbjegla slična prethodna situacija, trećeg travnja 80 vojnika i karabinjera opkoljuje navedena mjesta. Uhićuje se oko dvadesetak ljudi između 15 i 59 godina. Također zbog dvojbe da bi se bunt mogao proširiti dalje, uhićuje se još tridesetak ljudi iz Barbanštine, ljudi koji su povezani sa Proštinskom bunom, iako nisu imali veze sa ovim incidentom. Uhićeni dobivaju amnestiju 1923., a optužnice se odbacuju 1925. godine.⁶⁹

U isto vrijeme kada su se rudari pobunili na Labinštini, to čine seljaci iz Proštine i Barbanštine. Pobuna je ugušena šestog travnja 1921. godine. Pokretom rukovodi manja skupina socijalista i neki budući komunisti koja imaju veze sa Pulom i Labinom. Skupina od 14 fašista iz Vodnjana i Marčane pojavljuje se četvrtog travnja na lokaciji Križ, poznata kao raskrižje za Peruške, Krnicu, Šegotiće i Vareške. Ta je skupana tada počela maltretirati prisutne. Tenzija je eskalirala u opću tučnjavu. Mnogo seljaka se pridružuje tučnjavi, tako da se fašisti povlače prema Krnici uzevši za taoca lokalnog gostioničara. U cilju momentalnog smirivanja situacije, talac je pušten na slobodu. Zapravo fašisti su čekali pojačanja, koja pristižu istog dana pod vodstvom poručnika karabinjera Bruna Sale. U večernjim satima tridesetak pobunjenika napada kod Prodola kamion pun fašista koji se vraćao prema Puli. Kamion, u kojem su se nalazili

⁶⁷ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 30.

⁶⁸ HR-DAPA-57, 418/I, 01. 04. 1921., kut. 3

⁶⁹ Buršić, Herman, *Barbanština 1921. godine., Barban i Barbanština*. Izdavačka zajednica Čakavskog sabora, Pula, 1976., str. 93-99.

napadači iz gostionice, bio je prisiljen vratiti se nazad jer pobunjenici blokiraju cestu kamenjem i drvećem. Pobuna se širi, tako su se pobunjenicima pridruživali ljudi iz okolnih sela poput Manjadvoraca, Prdajca, Kuića, Biletića, Hreljića, Belavića, Dobrana, Prodola i Filipane. Pobunjenici, naoružani većinom lovačkim puškama, zauzimaju položaj tamo gdje je put bio zakrčen. Spremaju zasjedu fašističkim pojačanjima. Napadaju dva kamiona i dva motocikla koja su pristizala iz Pule i Vodnjana. U uvjerenju da to nije kraj sukoba, grade barikade i obrambene položaje u blizini Križa na lokacijama Kazalić i Gloga.⁷⁰

Pod naredbom zapovjedništva 12. karabinjerske divizije, poručnik Andrea Bono hitno kreće s dva kamiona u oslobođenje opkoljenih fašista u karabinjerskoj postaji Krnica. U sastavu je 30 vojnika i devet karabinjera. Upadaju u zasjedu kod Kazalića, gdje su napadnuti u trenutku kada sklanjaju bodljikave žice sa ceste. U sukobu pogibaju jedan pobunjenik i jedan vojnik, a ima i nekoliko ranjenih.⁷¹ Obrambene snage vodi budući pripadnik KPJ Anton Ciliga. Vidjevši da te snage nisu dovoljne za suzbijanje pobune, zapovjedništvo odlučuje igrati na sigurno poslavši 200 vojnika podijeljenih u dvije kolone po 100 vojnika kako bi napali sa dvije strane. Kapetan karabinjera iz Rovinja Vincenzo Fattorusa vodi jednu kolonu koja se trebala probiti do Krnice iz smjera Vodnjan-Filipana, dok druga kolona kreće iz Šijane u smjeru Lobarika-Marčana. Bojnik Graziotto ukrcava još 200 vojnika na razaraču *Stocco* s ciljem da uplovi u Raški kanal. Mnogo fašista iz svih gradova Istre se također upućuju na lokaciju pobune kako bi pomogli vojsci. Zapravo je to bila izlika kako bi pljačkali momentalno napuštene kuće jer se stanovništvo u strahu sklonilo po šumama. Nakon pljačke slijedi spaljivanje radionica, gostionice na Križu i stanova. Iskrnavanje vojnika s razarača *Stocco* na Krničkom Poratu označava za pobunu početak kraja, pobunjenici nisu imali ljudstva ni sredstva da se suprotstave kombiniranoj vojsci od ukupno 400 vojnika iz triju smjerova. Na Proštini petog travnja pogibaju dvojica pobunjenika, a ukupna šteta zbog sukoba, pljački i paljenja kuća bila je u vrijednosti oko 230 tisuća lira. Nakon što je vojska oslobodila Krnicu 6. travnja, upućuje se prema Cveki i Cokuni. Po putu dolazi do oružanog sukoba sa 60 pobunjenika, koji su poraženi, a polovica ih je ranjena. Pod zapovjedništvom kapetana Bilanija, uhićuje se 200 sumnjivih osoba. Od tog broja

⁷⁰ Buršić, Herman, *Gli avvenimenti del 1921. nella Proština, La Repubblica di Albona nell'anno 1921.*, JAZU, Rijeka, 1979., str. 381-394.

⁷¹ Chiurco, Giorgio, Alberto, *Storia della rivoluzione fascista*, Vallecchi, Vol. III, Firenze, 1929., str. 170.

zadržana su njih 89 za koje se utvrdilo sudjelovanje u pobuni, a ostali su pušteni na slobodu. Vođe pobune Anton Ciliga i Antun Peruško Mišeta izbjegavaju uhićenje bijegom u Kraljevinu SHS. Drugi važni ljudi u pokretu su Antun Cvek Kučaja i Josip Vareško Ivanov. Prvi je za vrijeme pobune bio nabavljač naoružanja, opreme i materijala, a drugi je izrađivao eksplozivne naprave. U pretraživanju Krnice 7. travnja, vojska zapljenjuje svo naoružanje koje su pobunjenici posjedovali. Također svladani su fašisti koji su iskoristili priliku za divljanje, pljačkanje i maltretiranje ljudi.⁷²

Sumnjivce su ispitivali u lokalnoj osnovnoj školi Marčana, mučili su ih i tukli. Četvorica umiru od ozljeda na putu prema pulskom zatvoru. Nekoliko godina nakon toga, pušteni su na slobodi svi oni koji su bili u zatvoru zbog ove situacije. Slično kao i za Barbance, kraljevskim dekretom iz 1923. godine omogućuje se amnestija, a krivični postupak obustavlja se 1925. Kako bi se bar malo olakšala situacija stanovnicima na Proštini, općina Vodnjan daruje unesrećenima pokrivače, prsluke i odjeću za djecu. Političko društvo *Edinost* iz Trsta također pomaže u prikupljanju pomoći, prvenstveno greda, daski i letvi za obnovu i pomoć onim ljudima koji su ostali bez krova.⁷³

Sukobi 1921. godine dešavali su se i uoči izbora na Poreštini. Održava se sastanak u šumi Vidorni ispod Baderne između antifašista iz Baderne, Banki, Funtane, Fuškulina, Heraka, Jakovca, Jurića, Jurcana, Kanfanara, Kringe, Katuna, Nove Vasi, Pićna, Rahovca, Štifanića i Svetog Ivana od Šterne. Dogovara se dolazak na izbore jedinstvenim hrvatsko-slovenskim listom bez obzira na nasilje fašista. Fašisti se trude da ih obeshrabre, primjerice dolaze kamionom i pale benzinom kuću Petru Buriću, koji je prisustvovao sastanku. Takvih slučajeva je mnogo, sve do akcije u Pajarima, gdje se spaljuje nekoliko kuća. Na povratku prema Poreču, između sela Mališa i Bankovih Dvora pripremljena je zasjeda. Napadnuti fašisti se uspijevaju povući prema Poreču. Fašiste to nije zaustavilo, te nastavljaju s akcijama, ovaj put spalivši nekoliko kuća u Heraki kraj Svetog Lovreča. Odvode Tomu Heraka pred izbore i zadržavaju ga u zatvoru do sljedećeg dana.⁷⁴ Nakon formiranja Komunističke partije Italije, sukobi sa fašistima su sve češći. Primjerice, 28. svibnja 1922. godine na Trgu Svetog Nikole u Vodnjanu, skupina fašista presreće skupinu komunista prijeteci im. Bačena im je

⁷² Bertoša, Miroslav, "Proština 1921: antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre", Glas Istre, Pula, 4. prosinca 1972.

⁷³ Buršić Herman, *Događaji na Proštini 1921. godine*, Problemi Sjevernog Jadrana Vol. 2, 1972., str. 349-361.

⁷⁴ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 38.,39.

petarda koja ranjava četvoricu komunista. Iako je jedan fašist ispalio pištoljem hitac upozorenja, komunisti napadaju skupinu, a u sukobu je ranjen u prsa fašist Pietro Bilucaglia. Intervencijom karabinjera identificiraju se sudionici u sukobu. Uhićuju se fašisti Antonio Fabro i Marco Gomezzi, prvi zbog bacanje petarde a drugi zbog pucanja iz pištolja. Od komunista uhićuje se Domenico Benussi jer je istraga zaključila da je glavni krivac u ranjavanju Bilucaglie.⁷⁵ Ova situacija koristi se kao dobar povod za uhićenje 11 članova KPI u Vodnjanu 4. lipnja 1922. godine. Presuda se temelji na posjedovanju oružja, podmetanju eksploziva i pripadanju subverzivnoj organizaciji.⁷⁶

Što se razbojništva u Istri tiče, to je vrlo proširen fenomen u međuraću. Vrlo često takvi su slučajevi povezani sa gradskim trgovcima i mesarima koji su kupovali ukradeno blago i nisu imali političke kontakte ili ciljeve. Giovanni Colarich nije tipični istarski ruralni razbojnik, nego je više nalik urbanom kriminalcu. Colaricha su uhitili 14. siječnja 1924. godine, iznenađuju ga u kinu *Reclame* za vrijeme gledanja jednog od kaubojskih filmova glumca Toma Mixa, vrlo popularnog dvadesetih godina 20. stoljeća. Pošto je bio naoružan pištoljem i ručnom bombom, karabinjeri ga svladavaju s poteškoćama. Tek nakon što su ga pogodili u nogu. Ulovljen je zahvaljujući suradnji njegove ljubavnice sa karabinjerima i dojave jednog Puljana. Iako se na njega gledalo kao običnog kriminalca, na njegovom saslušanju pokazuje se da je često u Trstu boravio u stanu člana tršćanske organizacije KPI. Također je prijetio je 1923. godine odvjetniku Cerlenizzi, koji je u tim okolnostima trebao preuzeti obranu pulskih fašista. Proces protiv njega i njegove kriminalne bande započinje 14. studenog 1925. godine. Osuđuju ga na četiri doživotne kazne i 106 godina zatvora zbog ubojstva petero ljudi, pokušaja ubojstva, krađa, oružanih prijetnji i napada na službene osobe.⁷⁷

Već 1920. godine na Buzeštini djeluje 12 članova Socijalističke stranke Italije. Nakon što je osnovana KPI u Livornu, pod rukovodstvom Gramscija u Buzetu se formira ćelija KPI od 7 članova. Sačinjavaju ju Ivan Nemarnik, Ivan Rabak, Ivan Buždon, Ivan Markezić, Tomažo i Joakim Cerovac. Do 1926. godine ćeliju redom vode Markezić, Tomažo Cerovac i Joakim Cerovac u ulozi sekretara, a bili su direktno povezani sa komitetom KPI u Trstu. Potom, kao i ostale ćelije, prelaze na ilegalno djelovanje.⁷⁸

⁷⁵ HR-DAPA-57, 29. 05. 1922., brzojav, kut. 3

⁷⁶ Benussi, Andrea, *Ricordi di un combattente istriano*, Zora, Zagreb, 1951.

⁷⁷ Fait, Francesco, *Giovanni Colarich: l'inafferrabile fuorilegge istriano*, Edizioni Luglio, Trieste, 2006.

⁷⁸ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 97.

3.3. Komunizam u Puli do 1926.

Policija je iz dana u dan sve ekstremnija u djelovanju protiv "antifašističkih subverzivnih elemenata". Taj se termin u međuratnom razdoblju koristi za protivnike fašizma koji su na taj način etiketirani kao svojevrsni teroristi. Konstantan nadzor vrši se s ciljem da se zaustavi i iskorijeni komunizam, jedina politička ideja koja je dovoljno ekstremna da se „vatri suprotstavi vatrom“. „Marš na Rim“ nije nikakvo iznenađenje za stanovnike Italije, to se može konstatirati po atmosferi promjene iz 1922. godine. Po izvještajima vlasti može se zaključiti kako se znalo da fašisti pripremaju nekakav potez, jer otprilike 30 fašista iz Pule predvođeni Luigiem Bilucagliom trebaju krenuti za Rim, pa se zatim moraju uputiti u Napulj zahtijevajući nove izbore od kralja Vittoria Emanuelea III. u cilju raspuštanja parlamenta. Također, bilo je riječi i o zauzimanju Zadra prije izvršenja "Rapalskog ugovora", kako bi se spriječio jer, po mišljenju fašista, Kraljevina Italija je preblaga u svojim zahtjevima i treba joj pripasti više od dogovorenih mrvica.⁷⁹

„Marš na Rim“ desio se 28. listopada 1922. godine. To je dan koji označava veliki poraz za revolucionare iz redova proletarijata, pogotovo socijaliste koji su u samo nekoliko godina izgubili snagu koju su imali na kraju Prvog svjetskog rata. Za buržoaziju i iredentističke snage je to velika pobjeda i ohrabrenje. S druge strane, u Puli i Istri radnička klasa ne priznaje fašizam. U zatvoru završavaju u prvom redu članovi izvršnog odbora *Radničke komore* i članovi *Internacionalnog omladinskog socijalističkoga kluba*. I to čim bi ih ulovili u nabavci oružja ili pronašli u njihovim domovima. Otpuštaju se radnici istaknutog antifašističkog opredjeljenja i velikog ugleda poput Antuna Dajčića, Artura Fonovića, Franje Ujčića, Ernesta Uccette, Giuseppea Kočevara i drugi. Za izliku se koriste opravdanja poput naprimjer smanjenja industrijskog kapaciteta u Puli. Dio građana koji si to može priuštiti, nalazi rješenje u otvaranju privatnih radionica, dok se dio priključuje vojnoj školi *Corpo Reale Equipaggi Marittimi* u Arsenalu (*CREM – 6Kraljevski Korpus Mornaričkih Posada*). Revolucionarnost KPI je slabila a fašizam jačao, pogotovo u Puli. Socijalistički i komunistički političari sve su više aktivni u sportskim društvima. Bila je to takozvana

⁷⁹ HR-DAPA-57, 146/3, 14.4. 1922., kut. 3.

Organizacija sportskog rada. Bilo ih je mnogo, poput *Circolo sportivo internazionale*, *Veloce club polese*, *Societa' sportiva operaia*, *Associazione sportiva Edera*, *Societa sportiva Juventus*, Veslački klub *Pietas Julia*, *Serenissima*, *Fascio giovanile sportivo Giovanni Grion*. Nakon što je spaljena dvorana *Apollo*, *Circolo sportivo operaio* se seli u zgradu *Patinaggia* u Ulici Lino Mariani. Najpoznatiji sportovi kojima su se bavile mase bili su biciklizam, pješačenje, trčanje i boks. *Unione sportiva operaia*, *Veloce club polese* i *Circolo sportivo internazionale* su okupljali radničku omladinu. Veslački klub *Pietas Julia* bio je okupljalište dobrostojećih građana, bankara i trgovaca, dok je *Fascio giovanile Sportivo* bio namijenjen fašističkom društvu, činovnicima i trgovcima. Jedriličarsko društvo bilo je okupljalište bivših oficira austrougarske i Italije. *Associazione sportiva Edera* vodili su republikanci, *Veloce club polese* apolitičari, *Circolo sportivo internazionale* u rukama je socijalista, *Fascio giovanile sportivo Giovanni Grion* vode fašisti, a Veslački klub *Pietas Julia* liberali. Takav mozaik bio je kratkoga vijeka, jer su vlasti zbog malog broja sportaša fašista u nekim klubovima naredile da svatko u rukovodstvu treba imati barem jednog člana fašista.

KPI u Puli spadala je pod komunističku federaciju Julijske krajine. Tako se 1923. godine sa 766 članova podijeljenih u 36 sekcija djeli na pulsku sa 29 članova, pazinsku sa 20, vodnjansku sa 12, rovinjsku sa 23, umašku sa 20, medvejsku sa 21, opatijsku sa 9 i baljansku sa 3. Godinu dana poslije, broj članova u Puli smanjuje se na 25, od kojih su tri bile žene. Glavni dio KPI u Puli čine radnici, a jedini intelektualac je profesor Nicola De Simone, jedan od najdugovječnijih članova KPI Pule kojeg će vlasti uhititi tek 1938. godine. Kao presudom navodi se služenje 20 godina zatvorske kazne. U Puli je postojala sekcija za žene, pod imenom Rosa Luxemburg sa 12 žena. Predsjednica je bila Giorgina Fonda sa sekretaricom Palmirom Albanese. Omladinsku sekciju vodio je Alfredo Stiglich a osnovnu partijsku organizaciju vodili su Arturo Fonović i Toni De Luca, ujedno odgovoran za cijelo područje te Giovanni Fiorentin. Godine 1923. i 1924. širi se partijska mreža, s centra na četiri rajona Šijana, Kaštanjer, Veruda-Polikarp i Veli Vrh. Vodnjan je imao svoju organizaciju sa sekcijama od Galižane do Bala, Proštine s Marčanom i Savičente.

Plan širenja bio je osnivanje ćelija u tvornicama u Arsenalu, u samom brodogradilištu i Geniju Marina sa podjelom u rajonske i tvorničke organizacije. Svaki član partije imao je svoj krug simpatizera koji su ujedno bili kandidati za budući ulazak u partiju. Na području Vodnjana partijske grupe vodili su Francesco Belci, također odgovoran za omladinu do 1924. godine, Domenico Benussi i braća Matteo i Antonio

Ferro. Andrea Benussi bio je sekretar komunističke sekcije i Radničke komore. Od omladinaca se 1925. godine ističu sekretar Pietro Zermanka, Ettore Sokolić, Francesco Rovis, Bruno Dorigo, Mario i Francesco Neffat, Bepi Hervat, Sergio Ariosa, Gino Kal, Alfredo Stiglich, Attilio Geršić, Riccardo i Viktor Baksa, braća Antun, Mate i Vice Glavić, Ivan Blagovič, Antun i Luigi Jurčić te Rudolf Gojtanić. Vlastima poznati subverzivci Pilar Rogovich i Francesco Luxich su u kućnom pritvoru i pretražuju im se domovi radi sumnji na posjedovanje oružja i propagandnog materijala.⁸⁰

Tijek događaja sve više tjera partiju na ilegalne putove, a osim njih i ostale demokratske ili lijeve partije vlasti su sve više smatrale leglom izdajničkih antifašista i slavenskih komunista. Hotel *Bologna* u *ulici Kastropola* je jedno od glavnih sastajališta za inozemne veze. Vojnici, pogotovo Hrvati i Slovenci ali i neki Talijani, koji su dolazili na dopust iz vojne službe u srednjoj Italiji, konkretnije iz regija Marche i Emilia-Romagna, znali su se koristiti ovim vezama za bijeg u inozemstvo između 1925. i 1927. godine. Ovoj mreži su vlasti bile u tragu ali nikada nije razotkrivena, primjerice to se može vidjeti po dokumentu iz 1934. godine kojeg Ministarstvo unutarnjih poslova šalje prefektu u Trst, gdje se među ostalim podacima navodi kako Giovanni Ghersi iz Vodnjana, komunist od mladosti, bježi u Francusku nakon što je otkriveno njegovo djelovanje u napadima na fašiste 1926. godine. Dakle, osam godina kasnije vlasti i dalje bezuspješno pokušavaju razotkriti identitet osoba koje stoje iza ove mreže.⁸¹

Što se veze s Trstom tiče, veoma je značajna u razvoju radničkoga pokreta u Puli. Korijeni tog kontakta potiču još iz 1900. godine kada su pod Austro-Ugarskim Carstvom socijalisti Talijani, Hrvati i Slovenci iz Pule podržali glasanjem Etbina Kristana. Ta veza je do 1921. godine socijalističke pozadine, međutim mijenja se u trenutku kada nadležni za održavanje tog kontakta prelaze u KPI. Tako je Slovenac Ivan Regent postao jedan od voditelja KPI za Julijsku krajinu u Trstu. Pritisak policije sve više otežava rad partije, ponekad i stvarajući neopravdanu psihozu među ljudima. Također, problem oskudice hrane razlog je emigracije prema Južnoj Americi, Kraljevini SHS i Francuskoj. To važi za nekoliko tisuća Talijana i Hrvata Pule, pogotovo za one koji se previše ističu kao članovi i više nisu u mogućnosti tajiti svoju vjernost partiji.⁸² Pulske gostionice su pod stalnim nadzorom radi mogućih okupljanja radnika

⁸⁰ HR-DAPA-57, 1010, 23. 09. 1925., kut. 26.

⁸¹ Na istom mjestu, 440/044272, 28. 12. 1934.

⁸² Crnobori, str. 140-144.

antifašista. Gostioničari su mogli dobiti kaznu u slučaju ne prijavljivanja sumnjivih sastanaka antifašističkog i komunističkog djelovanja. Policija je željela od gostioničara napraviti svojevrzne informatore-špijune u službi fašističkog režima. To je vidljivo, primjerice, u izvještaju pulske prefekture od petog studenog 1924. godine koji glasi: „Obaviješteni smo da spretni izazivači, osobito subverzivni elementi, vrše stalnu i podmuklu propagandu protiv nacionalne vlade širenjem glasina, alarmantnih vijesti, mamljenjem i tajnim raspačavanjem letaka uglavnom u večernjim satima u javnim radnjama, pogotovo u onima koje su vlasništvo pripadnika subverzivnih stranaka. U nekim uvjetima biraju se za sastanke seoske gostionice, koje zbog svoje lokacije nisu pogodne za vršenje stalnog policijskog nadzora“.⁸³

Poslije ubojstva Matteottija u lipnju 1924. godine jača suradnja antifašističkih grupa. U maloj kavani *Stella Polare* na sastanku koji je organizirao republikanac Guido Corrado djeluju predstavnici komunista Pietro Černjul i Toni De Luca, socijalisti Edoardo Dorigo i Attilio Čelić, anarhisti Remigio Šepetić i Pietro Picek. De Berti i Mario Talatin, poznati fašistički simpatizeri, dolaze bez poziva i zbog toga su udaljeni od sastanka na zahtjev komunista. Komunisti Pule 1924. godine brojali su 45 članova zajedno sa omladinom. Mnogi koji su prethodno emigrirali u Francusku, vratili su se. Čak i neki fašisti su postajali nesigurni, misleći da je slučaj Matteotti početak kraja fašizma. Kasnije su socijalisti-maksimalisti Edoardo Dorigo, Erminio Uccetta, Attilio Čelić, Bepi Vlašić i drugi prešli u redove komunista.⁸⁴

Po izvješću pulskog prefekta od 28. siječnja 1924. godine, policija prati aktivnost Stefana Annonija, Pietra Carlina, Rodolfa Dilena, Antuna Fonovića, Josipa Zanetića i Antuna Verbanca. Rukovodioci su bili Fonović, Antonio De Luca i Giovanni Fiorentin.⁸⁵ Program komunista 1924. godine je sljedeći: prvo treba pratiti kretanja i mjeriti odnose snaga sa suparničkim partijama pa ojačati revolucionarne snage. U drugoj točki piše da treba pojačati kod radnika i zemljoradnika volju za rušenjem fašizma i uspostaviti proleterске vlasti radnika. Točka broj tri navodi da se treba boriti protiv parlamentarista koji žive u iluziji da mogu nešto postići (ljevičarski elementi poput socijaldemokrata, demokrata, narodnjaka, maksimalista i republikanca). Vršiti redovitu agitaciju za izlazak radničkih masa iz fašističkih sindikata i ponovno uspostavljanje klasnih

⁸³ Na istom mjestu, 5.11.1924., kut. 6.

⁸⁴ Crnobori, str. 144-147.

⁸⁵ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 86., 87.

organizacija, prateći agitaciju borbom protiv oportunističkih rukovoditelja zadatak je istaknut u vidu četvrte točke. U petoj je evidentirano da treba odlučiti gdje je moguća organizacija na načelu predstavništva izabranih od samih radničkih masa, u selima osnovati odbore za seljake i u tvornicama unutarnje komisije. Zadnja točka upućuje na političku mobilizaciju radničke mase koju treba voditi u borbi za njihove neposredne interese, nastojeći proširiti i produbiti takve akcije na osnovi parola koje će povremeno izbacivati partija.⁸⁶ Također, postoje planovi o pregovorima komunista Italije, Jugoslavije i Austrije u korist nacionalne nezavisnosti Slovenaca Julijske Krajine i Nijemaca Južnog Tirola.⁸⁷

Kopar, Pula i Opatija imaju svog rukovoditelja i odgovaraju federaciji za rukovodstvo koje se nalazi u Trstu. Na taj način se održavaju veze najviših i najnižih rajonski jedinica te ostalih organizacija u Labinu, Vodnjanu, Rovinju. Takva je slika partije do 1926. godine.⁸⁸

4. Fašistička diktatura u Italiji od 1927. do prve polovice 1940. godine

Nakon što je konsolidirao svoju moć nad Italijom, Mussolini želi ekonomski ojačati Italiju kako bi je pripremio za buduću kolonijalnu ekspanzionističku politiku. Agrarne reforme, kako bi se osigurala ekonomska neovisnost u opskrbi hrane, pojačavaju primjerice proizvodnju pšenice. Međutim, osim smislenih ekonomskim reformi, bilo je i onih poput *Quota 90* kojom postavlja vrijednost lire u odnosu na funtu na 92 prema jedan ignorirajući stručnu procjenu ministra financija da je realna vrijednost lire između 120 i 125. Takve odluke, primjerice, gdje iskazuje svoju moć nad drugima baziraju se na mitu o drevnom Rimu i fantazijama o novom Carstvu. Mit o drevnom Rimu, prisutan je i u programu fašista od 1921. godine, a što je s vremenom veća bila Mussolinijeva moć to se više potencira takva retorika. Posebno mu je korisna u krizi 1929. godine u poticanju arhitekture okrenute klasičnom stilu i u postavljanju skulptura i bista staro-rimskih careva u gradovima. Mit se potencirao i u vojsci gdje se

⁸⁶ Isto, 468, kut. 6.

⁸⁷ *Stato operaio*, br. 30, 18.11.1924.

⁸⁸ *Crnobori*, str. 148.

bataljuni organiziraju u centurijama sa centurionima, dok su divizije nazvane legijama, neovisno o tome što takva raspodjela vojnih jedinica nema ni taktičku, organizacijsku ni ikakvu funkcionalnu svrhu u modernom stilu ratovanja. Dakle, takva organizacija vojske je u vojnom smislu nepotrebna i zastarjela, služi isključivo za potenciranje političkih fantazija fašizma u kontekstu vojske. Fašističku ideologiju treba proširiti i među novim generacijama, stvaranjem i guranjem takve hijerarhije među školarcima. Zbog toga se stvara *Opera nazionale Balilla per l'assistenza e per l'educazione fisica e morale della gioventù*, fašistička organizacija stvorena za potrebe fašizma. Primjerice *Figli della lupa* je najniži stupanj za šestogodišnjake. Temelji se na priči o Romulu i Remu i osnutku grada Rima. Postajali su *Balilla* u osmoj godini i *Avanguardisti* u 14. godini, uključujući među-činove *Escursionisti*, *Moschettieri* i *Mitraglieri*. *Giovani Fascisti* od 18 do 21 godina i *Gruppi universitari fascisti* su posljednje od svih hijerarhija u obrazovnom sustavu sa ciljem fašizacije i militarizacije talijanskog društva. Za potrebe propagande stvara se organizacija *Istituto Luce*, koja se bavi tiskanjem, i to poglavito u dvadesetim godinama, i kinematografijom polovicom tridesetih godina dvadesetog stoljeća.⁸⁹

Kako bi si osigurala potpora Velike Britanije, Francuske i SAD-a, Italija je 1928. godine u Parizu potpisala Kellogg–Briand pakt, gdje se obvezuje na budućem rješavanju problema sa drugim državama bez ulaska u rat.⁹⁰ Na početku Italija osuđuje naciste, pogotovo nakon pokušaja rušenja vlade u Austriji 1934. godine. To je vidljivo u Mussolinijevom govoru u Bariju šestoga rujna.⁹¹ Konferencijom u Stresi 14. travnja 1935. godine ostvaruje se vrhunac internacionalne potpore Italiji. Potpisnici konferencije su, osim Mussolinija, francuski premijer Pierre-Étienne Flandin i britanski James Ramsay MacDonald, a zajednički cilj trebao je biti pružanje otpora Njemačkoj te jačanje graničnih odrednica iz Versaillesa.

⁸⁹ Tarquini, Alessandra, *Il mito di Roma nella cultura e nella politica del regime fascista : dalla diffusione del fascio littorio alla costruzione di una nuova città (1922-1943)*, *Cahiers de la Méditerranée*, broj 95, godina 2017., *Université Nice-Sophia-Antipolis*.

⁹⁰ [https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000049285/2/firma-del-trattato-briand-kellog-parigi.html?startPage=0&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:\[%22kellog%20briand%22\],%22fileIdDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}](https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000049285/2/firma-del-trattato-briand-kellog-parigi.html?startPage=0&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:[%22kellog%20briand%22],%22fileIdDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}), potpisivanje Kellogg-Briand pakta u Parizu 1928. godine.

⁹¹ <https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000015208/2/il-discorso-del-duce-bari.html?startPage=0>, govor Mussolinija u Bari, 6. rujna 1934. godine.

Zbog rastućih tenzija u Austriji, Mussoliniju je u interesu da zaštiti granice Italije na sjeveru od potencijalnog njemačkog ekspanzionizma, pogotovo u Južnom Tirolu, talijanskoj regiji u kojoj živi mnogobrojna austrijska manjina. Međutim, sva potpora „pada u vodu“ nakon ulaska u rat s Etiopijom trećeg listopada 1935. godine. Italija je osuđena, izolirana i nametnute su joj ekonomske sankcije zbog kršenja Kellog-Briand pakta. Pobjedom u Etiopiji i proklamacijom Talijanskog Carstva 1936. godine, ostvaruje se maksimalna potpora fašizmu u Italiji na nacionalnoj razini.⁹² Takozvani „trijumf u Istočnoj Africi“ i uspostavljanje istoimene kolonije kao prvog dijela Carstva⁹³ su retorike kojima se potenciraju pobjedničke parade u raznim područjima Italije od svibnja 1936. do početka 1937. godine u stilu starorimskih Careva.⁹⁴

Italija odgovara sankcijama napuštanjem Lige nacija, potpisivanjem prvo *Osovine Rim-Berlin* 25. listopada 1936. te kasnije čeličnog pakta 22. svibnja 1939. godine, kojima gradi suradnju sa Njemačkom, jedinom nacijom koja je priznavala aneksiju Etiopije.⁹⁵ Također, iste godine u travnju okupirana je Albanija. Zbog bliže suradnje sa Njemačkom uvedeni su sramotni rasni antisemitski zakoni, i to šestog listopada 1938. godine ratifikacijom dokumenta *Carte della razza* u Velikom vijeću fašizma. Unatoč pružanju pomoći falangističkoj Španjolskoj i početnim obećanjima kroz potpisivanje ugovora o suradnji sa Italijom i Njemačkom, Francisco Franco se odlučuje za neutralnost na kraju građanskog rata. Želio ili ne, Franco ne može pružiti potporu silama osovine iz jednostavnog razloga što je Španjolska bila već razorena

⁹² <https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000023863/2/l-adunata-qual-e-donne-urbe-hanno-espresso-al-duce-fierezza-e-riconoscenza-tutte-donne-italiane-magnifica-vittoria-che-ha.html?startPage=140>, "L'adunata con la quale le donne dell'Urbe hanno espresso al DUCE la fierezza e la riconoscenza di tutte le donne italiane per magnifica vittoria che ha conquistato all'Italia l'Impero d'Etiopia", žene slave pobjedu 13. svibnja 1936.

⁹³ <https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000024302/2/la-celebrazione-della-fondazione-impero-ad-asmara.html?startPage=160>, La celebrazione della fondazione dell'Impero ad Asmara, 27. svibnja 1936.

⁹⁴ <https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000027427/2/arrivo-roma-camicie-nere-della-divisione-3-gennaio-reduci-dall-africa.html?startPage=260>, parada u Rimu crnokošuljaša na povratku iz Istočne Afrike, 3. siječnja 1937.

⁹⁵ [https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000020399/2/la-prima-mostra-nazional-socialista.html?startPage=0&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:\[%22hitler%20mussolini%22\],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}](https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000020399/2/la-prima-mostra-nazional-socialista.html?startPage=0&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:[%22hitler%20mussolini%22],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}},), inauguracija muzeja nacionalsocijalizma u Bologni 24. svibnja 1939.

građanskim ratom. Za razliku od Mussolinija godinu dana kasnije, nije želio napraviti pogrešku da vojno nespremnu Španjolsku gurne u rat koji je Njemačka planirala. Kraj međuratnog doba za saveznike i Njemačku označava napad *Wehrmachta* na Poljsku prvog rujna 1939. godine, čime počinje Drugi svjetski rat. Mussolini nije zadovoljan ovim činom, pogotovo jer je Njemačka na taj način onemogućila njegov plan da izolira Francusku od Velike Britanije prethodnim *Patto di Pasqua (Uskršnji pakt)*. Ovim ugovorom sa Velikom Britanijom iz 1938. godine, Mussolini se želio osigurati od protunapada, jer je Francuska kontrolirala Alžir, Tunis i dio Maroka, slijedeći dio plana u ostvarivanju takozvanog "Mussolinijevog sna" pod nazivom *Mare Nostrum*, kojim bi Italija imala kontrolu nad svim područjima na Sredozemlju. Prvotno Mussolini oklijeva zbog vojne nespremnosti Italije. Nakon što je vidio uspjehe *Wehrmachta*, zaključuje da bi mu Adolf Hitler mogao pomoći u ostvarivanju plana i na taj način međuratno doba za Italiju završava 10. lipnja 1940. godine, ulaskom u rat na strani Njemačke.⁹⁶

4.1. Komunizam u Italiji od ilegale do 1940.: Palmiro Togliatti i Ruggiero Grieco

Siječanj 1926. godine važno je razdoblje za talijanske komuniste. Održava se treći kongres KPI u Lyonu. Teme rasprave su promjene u organizaciji, osnivanje ćelija sa tri do pet članova i razvijanje rada u ilegali. Službeno, zakon koji KPI čini nezakonitim stupa na snagu 25. studenog. Mnogi članovi napuštaju zemlju kako bi izbjegli uhićenje i osudu *Specijalnog suda fašizma*, koji se osniva te godine i koji ih osuđuje na konfinaciju i zatvor za blage te smrtnu kaznu za ekstremnije slučajeve prijestupa, poput ubijanja fašista.⁹⁷

Od 1927. godine do pridruženja partizanskom pokretu u Drugom svjetskom ratu i pada fašizma 1943. godine partija djeluje u ilegali na tankoj liniji između podzemlja i egzila, vrlo često po Francuskoj ili SSSR-u. Iskorištava se svaka zakonska prilika da

⁹⁶ [https://patrimonio.archivioluca.com/luce-web/detail/IL3000052321/1/battaglia-alpi-10-giugno-1940.html?startPage=40&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:\[%22guerra%20francia%22\],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}](https://patrimonio.archivioluca.com/luce-web/detail/IL3000052321/1/battaglia-alpi-10-giugno-1940.html?startPage=40&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:[%22guerra%20francia%22],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}), reportaža o početku rata 10. lipnja 1940.

⁹⁷ Crnobori, str. 151-153.

se održe kontakt sa radničkim masama. Aktivno djeluje u raznim organizacijama poput sindikata, "dopolavoro" i drugih. Članovi partije tako postupaju prikriiveni kao članovi udruga koje na prvi pogled nemaju veze sa partijom. KPI je jedina partija koja je uspjela zadržati svoje korijene i nikada nije napustila borbu u Italiji. Novi vođa partije Togliatti pokušava ujediniti ruralne mase seljaka na jugu Italije i industrijske radničke klase sjevera. Proviđi gotovo cijelu 1926. godinu u Moskvi, gdje često boravi i kasnije živi između 1934. i 1938. godine. Togliatti je vrlo aktivan u *Kominterni*, gdje je stekao reputaciju zbog uspješnog diplomatskog posredovanja između raznih komunističkih partija. Zato ga Lav Trocki naziva „odvjetnikom *Kominterne*“. Središte partije bilo je prvo u Parizu, potom u Luganu i 1928. godine u Baselu. Vjerovao je da su za uništavanje fašizma potrebne, prije svega, kohezija između radničke klase i seljaštva, i stvaranje buržujске antifašističke organizacije koje u tom trenutku u Italiji nema. Zbog toga tvrdi da je potrebno postaviti neke demokratske smjernice poput obnove ukinutih građanskih sloboda. Također, brine se da članci u časopisu *Lo stato operaio* budu jasniji, čitkiji i pristupačniji masama, primjerice stvara teorijsko-stručno obučavanje za mlade sa ciljem djelovanja u Italiji, kao organizatori terorističkih akcija protiv fašista. Nakon što ih vlasti izbacuju iz Švicarske 1929. godine, središte partije vraća se u Pariz. Ne slaže se sa Bordigom te, nakon što se pridružuje Gramsciju u internaciji na otoku Ustica 1930. godine, iskorištava priliku da ga izbaci iz KPI.

Zbog učestalih dužnosti u *Kominterni*, seli se u Moskvu 1934. godine. Iste godine sklapa savez sa PSI, prvi korak prema stvaranju Narodnih fronta. Togliatti postaje jednim od vodećih članova *Kominterne*, a za vrijeme početka *Španjolskog građanskog rata* 1936. godine, djeluje kao njihov glavni predstavnik u Španjolskoj. Koordinira borbu protiv *Falangista* sve do 1939. godine, kada je morao pobjeći iz Španjolske nakon pobjede fašističkih snaga. U međuvremenu, kontroverzni Ruggiero Grieco privremeno vodi partiju od 1934. do 1938. godine. Grieco je obilježio svoje vrijeme na čelu partije gradeći antifašistički front u Italiji. Vodi politiku nacionalnog pomirenja, cilja na privlačenje mladih fašista u pokret. Potezi zbog kojih je smatran kontroverznim pečatiraju mu status nepoželjnog u *Kominterni*, poput takozvanog manifesta iz 1936. godine pod nazivom *Appello ai fratelli in camicia nera*, gdje fašiste naziva braćom. Iako je njegov apel usmjeren na jačanje revolucionarnog fronta u Italiji i preobrazbu fašista, takvi su potezi razlog njegovog „kratkotrajnog“ vodstva partije. Giuseppe Berti je poslan iz Moskve 1938. godine, smjenjuje ga i obnavlja dužnost u

Italiji u ime Togliattija, koji će ponovno voditi partiju iz inozemstva sve do 1944. godine.⁹⁸

4.2. Komunizam u Julijskoj pokrajini od ilegale do 1940.

Što se tiče etničkih manjina od dolaska na vlast samog fašizma do kraja međuraća u Italiji, autor Enzo Collotti tvrdi da su Nijemci u Južnom Tirolu tiho prihvaćali fašizam kao najkolaborativniji, dok su Slaveni pružali najveći otpor.⁹⁹

Na dan posjete kralja Furlaniji u rujnu 1924. godine održava se konferencija predstavnika komunističke sekcije Julijske krajine, Beneške i Južnog Tirola u Podgori kod Tolmina. Prisutni članovi vrha Komunističke partije Italije bili su Mauro Scoccimarro, Angelo Tasca, Tuntar, Srebrnić i Ferruccio Marini. Što se Puljana tiče prisustvuju Toni De Luca i Pietro Černjul, od Vodnjanaca Andrea Benussi, od Rovinjaca Domenico Buratto, od Labinjana Elio Zustović, a iz Pazina je došao Josip Russian.¹⁰⁰

Vodstvo *Komunističke partije Italije* održava međuregionalno savjetovanje komunističke sekcije Trsta 1925. godine i to baš u samome Trstu. Giuseppe Di Vittorio, sekretar talijanskog *Saveza seljaka*, i Ruggiero Grieco raspravljaju oko omasovljenja i jačanja pokreta u nesigurno vrijeme fašizma. Rane dvadesete bile su opasno razdoblje uspona fašizma i mogli su se naslutiti budući potezi fašista. To je osnova za rad u ilegali i stvaranje *Saveza seljaka*. Zbog toga u kolovozu iste godine održava se osnivačka skupština *Saveza siromašnih seljaka* na stanciji Sveta Cecilija kod Vodnjana. Vodi ju Andrea Benussi iz Vodnjana. Na osnivačkoj skupštini prisutni su Romano Cocchi, član vrha KPI, sa 120 delegata iz Južne Istre. U Vodnjanu se osnivaju tri poljoprivredne zadruge, dvije potrošačke a jedna zakamuflirana. Nju vodi Francesco Belci. Služi komunistima za nastavak svojeg djelovanja. Cilj je da seljaštvo ne padne pod utjecaj fašizma. Ranije, iste godine, u Rovinju se također održava sjednica, ali su je omela tri karabinjera i jedan fašist koji upadaju na skup i počinju pucati. U tom

⁹⁸ Montanelli, Indro, Cervi, Mario, *Storia d'Italia*, Vol. 8, 1936-1943-RCS Libri S.p.A., Milano, 2006., str. 62-74.

⁹⁹ Collotti, Enzo, *Antifascismo in Italia e in Europa 1922-1939*, Loescher, Torino 1978., str. 122.

¹⁰⁰ Crnobori, str. 151-153.

sukobu četvorka je istjerana sve do središnjih ulica Rovinja, Slijedi masovna manifestacija u gradu na Trgu Matteotti gdje dolazi do sukoba mase s jedne strane te fašista i karabinjera s druge. Vojna intervencija privremeno smiruje situaciju, ali zbog noćnih uhićenja 32 ljudi, seljaci odgovaraju bojkotom opskrbe grada u narednih 15 dana. Savez seljaka u Rovinju vodi privremeni odbor sa članovima koje čine Domenico Buratto, Antonio Paliaga, Antun Brajković, Mate Nadulić i Giovanni Dapas. Cilj je pokretanje zajedničke borbe seljaštva i radničke klase protiv fašizma kroz međuetničku suradnju neovisnu o narodnosti. Rovinj i Vodnjan odigravaju ključnu ulogu u reorganizaciji partije južne Istre u ilegali.

U Vodnjanu 1926. ostaje 13 komunista, dok su ostali emigrirali ili odustali zbog straha. Francesco Belci, Giovanni Cukerić, Pietro Moscheni, Pasquale Delcaro, Matteo i Antonio Ferro, Lorenzo Forlani i Lorenzo Moro, Antonio Bonassin, Andrea Sgagliardi, Domenico Biasiol, Giulio Foretti i Martin Barešić dijele se u tri ćelije, pod vodstvom Cukarića i braće Ferro.¹⁰¹

Organizacija u Vodnjanu dobro je djelovala 1930. godine preko Paškvala Grabara u Balama i Antonia Moscarde u Galižani. U Fažani preko Devescovija, u Peroju preko Augusta Štekovića i Michele Radolovića, u Krnici preko Josipa Cilige, u Juršiče preko Antuna Macana i Mihe Župančića te u Savičenti preko Srečka Češića.¹⁰² Nakon provale organizacije u Trstu, uhićenja se nastavljaju u Vodnjanu gdje u liscama završavaju Francesco Belci, Ivan Cukerić, Matteo Ferri, Andrea Chersi, Antonio Demarin i Antonio Bonassin, u Labinu braća Vrbanac i u Rovinju Domenico Buratto.¹⁰³

Zanimljivo je da postoje razlike u podacima o ukupnom broju članova u Istri 1926. godine. Tako prema Vjekoslavu Bratuliću 373 člana su podijeljena u 32 ćelije i to po Puli i Koprju, dok prema *Gramscijevom institutu* u Rimu 163 su člana raspoređena u 8 sekcija.¹⁰⁴ Samo u Puli *Radnička Komora* imala je 12.000 upisanih antifašista, dok su se omladinci nazivali „Sinovima Lenjina“ a žene učlanjivale u klub *Rosa Luxemburg*. Komunizam u Istri vrlo je jak pokret, komora u Puli ima 15.000 članova. Mali Lošinj, Labin, Kopar, Rovinj su pod utjecajem crvenih. Autor naziva Josipa Poduju

¹⁰¹ Crnobori, str. 148-150.

¹⁰² Buršić *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 41.

¹⁰³ Crnobori, str. 162-169.

¹⁰⁴ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 87.

boljševičkim vođom, tvrdi da je Arsenal prekomjerno crven. Novine *Il Proletario* podupirale su radnike i komunističku kampanju.¹⁰⁵

Osnivanjem *Specijalnog suda* i uvođenjem *OVRE*, počinju uhićenja i u istarskom području. Izvještaj šefa talijanske političke policije *OVRA – Opera Vigilanza Repressione Antifascismo*, dakle organizacije za nadzor i represiju antifašizma, navodi kako je Julijska krajina jedno od najsnažnijih i dobro opskrbljenih područja gdje je znakovito djelovao antifašizam. Nadalje piše kako su dobar dio radnika iz Trsta kao i iz ostalih područja Julijske krajine filokomunisti, antifašisti te su zato skloni suradnji i simpatijama prema Slavenima. Organizaciju *OVRA* kao instituciju uspostavlja prefekt Arturo Bocchini iz Bologne 1930., a prva verzija organizacije osnovana je u Milanu još 1927. godine. Oštro branjenje Mussolinija, njegovih interesa i organizacija temeljite mreže kontrole sprječavanja subverzivnih antifašističkih aktivnosti zaslužno je za nadimak „Viceduce“.¹⁰⁶

Politički izvještaj zapovjedništva 60. fašističke legije Istra iz 1931. godine, govori nam o stopi nezaposlenosti u Istri koja iznosi 18,58%. Žene su činile veliki dio te brojke.¹⁰⁷ Tako u studenom i prosincu 1931. godine na području Istre nastaje snažan pokret žena. Pobunile su se tražeći od vlasti niz reformi, primjerice da se smanji porez na klanje svinja za vlastite potrebe, da se ukinu općinski nameti i takse na pse koji čuvaju stada i seoske kuće. Isto tako traže ukidanje niza drugih općinskih privilegija poput potpore majkama vanbračne djece, zamjene predsjednika općine, ukidanje položaja općinskih primalja. Iako se neki od tih zahtjeva na prvi pogled čine nelogičnima, treba razumjeti da je većina zahtjeva zapravo bila usmjerena protiv općinskih pozicija i njihovih privilegija. Ta su radna mjesta držali fašistički službenici, ljudi iz porodice nekih karabinjera i drugi ljudi koji često nisu činili lokalno stanovništvo ali su podržavali vlast ili bili članovi fašističke stranke. U Vižinadi izbijaju demonstracije 18. i 19. studenog 1931. godine, sudjeluje stotinjak žena iz Kaštelira i Svete Nedjelje. Karabinjeri iz Motovuna ih rastjeruju, a tri su žene uhićene. O tim događajima se brzo pročulo. Istog dana skupina žena iz Ježenja je odbijena, dok se druga skupina od 150

¹⁰⁵ Chiurco, Giorgio, Alberto, *Storia della Rivoluzione Fascista*, Vol. IV Vallecchi, Firenze, 1929., str. 226-227.

¹⁰⁶ Leto, Guido, *Ovra: fascismo, antifascismo*, Cappelli, Bologna, 1951., str. 13-24.

¹⁰⁷ Dukovski, Darko, *Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925.-1931. u okvirima opće fašizacije istarskog društva*, Društvena istraživanja Vol. 6/7 (1993) 4/5, str. 675-697.

žena probija do općinske zgrade. Doktor Motta, šef kvestorskog kabineta Istre, naređuje karabinjerima da stupe u akciju. Dolazi do sukoba sa ženama koje su naoružane noževima i batinama, ali su brzo zaustavljene bez upotrebe vatrenog oružja. Mnogo ih je uhićeno zbog otpora karabinjerima, dok su iznimke jedino majke dojenčadi. Uhićene žene puštene su na slobodu u iščekivanju suđenja koje se održava u ožujku 1932. godine. U samo jednom danu procesa osuđene su na kazne u trajanju do pet godina zatvora i na zabranu ulaska u općinu u skupinama po tri ili više osoba. Slične situacije dešavaju se i u Višnjaju, Karojbi, Bujama, Grožnjaju i Umagu. S njima se postupa na isti način kao i prvi slučaj. Vlasti, tražeći organizatore demonstracija, imaju u uvidu nekoliko sumnjivca.

Pretpostavlja se da je glavni organizator demonstracija bio Natale Božo Kolarić iz Kopra, član rukovodstva tršćanske organizacije *KPI* povezan sa Francescom Belcijem u Vodnjanu i Giovannijem Rakićem u Puli. Dok se kreće po Istri predstavlja se pod pseudonimom Giovanni Bagini, kako bi izbjegao pažnju vlasti. Sastanke sa članovima *KPI* iz Istre potajno održava u Vodnjanu, primjerice trećeg veljače 1930. godine sa Bepom Ciligom, predstavnikom Proština. To je dobar pokazatelj koliko je *KPI* u Istri umrežena, čak i izvan okvira same organizacije. Također, na tom sastanku osniva se još jedna partijska organizacija. Njen je sekretar Mate Juršić sa članovima Petrom Frlinom i Mihom Županićem. Kolarić je vrlo aktivan u Istri do 1932., a tih godina su on i Luigi Frausin najvažniji ljudi na razini istarske *KPI*. Nakon organiziranja masovne demonstracije seljaka u slovenskom dijelu Istre, policija mu ulazi u trag. Uhićuju ga 18. srpnja 1932. godine zajedno sa suradnicima te je kasnije predan u ruke *Specijalnog suda za zaštitu države*. Većina se pušta na slobodu, jer se tada proglašava amnestija u sklopu desete obljetnice fašističke vladavine. Zadržavaju se jedino Kolarić, Klement Purger i Martin Montan, za koje se tokom istrage ustanovljava kako su upravo oni glavni agitatori. Osuđeni su 26. rujna 1933. godine na dvanaest, osam i šest godina zatvora.¹⁰⁸

U veljači 1934. godine razotkriva se u okolici Kopra ostatak organizacije *KPI*, u zatvor završava 17 članova organizacije. Oni su pod pritiskom ispitivanja u istražnom zatvoru priznali svoje članstvo i djelatnost. Potvrđuju da je glavni sekretar bio Natale

¹⁰⁸ Bratulić, Vjekoslav, *Razvoj komunističkog pokreta u Istri 1918.-1941.*, Istra, Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar: Savez komunista Jugoslavije 1919-1979, Centar za historiju radničkog pokreta i NOB Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara, Rijeka, str. 63-102.

Božo Kolarić, što je pokazatelj da je njegovo uhićenje bilo ključno u razbijanju kontinuiteta organizacije u Kopru te koja tako bez njega nije potrajala dugo.¹⁰⁹

Michel Radolovich uhićen je u Milanu 1930. godine zajedno s još osam komunista. Osuđuje ga se na devet godina zatvora zbog prenošenja listova *Lo stato operaio* i *L'Unità*. Također, iste godine u Trstu se uhićuju komunisti Mate Staniša iz Vižinade i Antun Jahus iz Poreča, koji nakon presude dobivaju po tri i pet godina zatvora.¹¹⁰

Na Motovunštini 1937. godine formira se brojna ćelija *KPI*. Vodi ju učitelj Fabio Filini. S obzirom da se u službenim izvorima do tada Motovun opisuje kao "zona pacifica, laboriosa bonificata socialmente e politicamente dal fascismo", moguća motivacija za formiranje navodno je početak građanskog sukoba u Španjolskoj.¹¹¹ Ćeliji su nedugo nakon toga ušli u trag karabinjeri iz Karojbe, nakon što su 24. kolovoza pronašli na bočnoj fasadi crkve veliki komunistički simbol - srp i čekić. Zajedničkom akcijom karabinjera iz Motovuna i Karojbe uhićuju se Filini, Umberto, Renato i Stefano Diviaco, Paolo Basiaco, Basilio Candota, Pietro Močibob, Pietro Sorgo, Pietro Pisacco i još 14 ljudi. Po presudi Specijalnog suda 14 ih dobiva ukupno 41 godinu i 2 mjeseca zatvora, dok je ostalih 10 oslobođeno zbog nedostatka dokaza ili su pušteni s prekršajnom opomenom. Najveće kazne dobivaju Basiaco i Filini, odnosno deset i osam godina zatvora.¹¹²

Za Proštinu je odgovoran Tonino Ciliga. Tako se u travnju 1937. godine sastaje u Pavičine sa Romeom Vlahom. Dobiveni promidžbeni materijal podijelio bi dalje Bepu Ciligi koji bi u Štalije-Bršiću predao radniku Mariju Klapčiću iz labinske organizacije.¹¹³ U listopadu policija uhićuje Jakova Pekišića, tada zaposlenog u tvornici cementa u Koromačnu. Otkrivaju ga nakon što je s radnikom Rafaelom Antićem uzeo iz biblioteke *Dopolavora* u Koromačnu knjigu o povijesti fašizma. Tom prigodom otrgnuo je i bacio stranice gdje piše da su Proština i Krnica leglo komunista. Policija ga muči, tuče i tereti optužbom da vrši propagandu protiv Italije, Mussolinija i rata u Abesiniji. Za prvi maj

¹⁰⁹ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 91.

¹¹⁰ Bratulić Vjekoslav, *Ilegalne organizacije u Istri u Slovenskom primorju i djelovanje Specijalnog tribunala za zaštitu države (1927-1936)*, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, vol 6/7, 1963., str. 89.

¹¹¹ Giuricin, Luciano, *Il montonese insorge contro la guerra di Spagna*, Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 71., 72.

¹¹² Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 98.

¹¹³ Isto, str. 92.

1938. godine izvješuju se crvene zastave u Marčani. Reakcija policije je uhićenje već poznatih komunista Josipa Čalića, Slobodana Trgetarića, Martina Crljenicu, Ivana Radolovića i Mihe Bičića. Pošto ne postižu nikakve rezultate, usmjeravaju istragu prema Proštini, gdje uhićuju Tonina Ciligu, Ivana Macuku, Antuna i Josipa Brausa, Antuna Cukona i Ivana Kalca. Zadržavaju ih u pulskom zatvoru u izolaciji dva dana bez hrane i vode, kako bi ispitanike psihički slomili radi dobivanja potrebnih informacija. Iako ih je policija tukla i nehumano maltretirala, nikada nisu saznali da su zastavu zapravo izvjesili Vjekoslav i Josip Vareško.¹¹⁴

Zbog prijateljstva Lelia Zustovicha, Josipa Verbanca i Marka Macillisa s Davidom Bratulićem policija ulazi u trag labinskoj organizaciji. Od Labinjana u zatvoru najduže borave Jakov Milevoj Leto, uhvaćen 1933. godine dok se vraćao iz Francuske, braća Anton, Ivan, Mario i Mate Licul, osuđeni 26. veljače 1935. zbog širenja komunističkih promidžbenih materijala i sekretar partijske organizacije Lelio Zustovich. U lipnju 1935. godine vrši se reorganizacija partijske ćelije u Labinu, na tri sektora podređena partijskom komitetu. U partijski komitet ulaze isključivo provjereni komunisti. Za razliku od većine drugih istarskih organizacija, policija ju nije uspjela razotkriti. Jedna je od najuspješnijih iz razloga što Zustovich uspostavlja vezu sa Rakićem 1936. godine i to u cilju osiguravanja kontinuiteta ćelije u slučaju njegovog razotkrivanja, što se na kraju i desilo. Oktavijan Blečić biti će zadužen za održavanje ove veze koja će omogućiti nastavak rada, prikupljanje crvene pomoći za španjolske antifasiste.¹¹⁵

Na području Istre osuđuju se tri komunista iz Pirana. Giovanni Ghiraldi, Pietro Predonzani i Lorenzo Vidali dobivaju kazne od šest do sedam godina zatvora zbog komunističke djelatnosti. Pulska zona, odnosno Istra, ima 110 članova u redovima *KPI* u srpnju 1930., a u siječnju 1931. godine registrira se identičan broj članova. Unatoč uhićenjima važnih članova, primjerice, onoga u Riminiju Rovinjana Antonia Budicina, brata kasnije poznatog Pina Budicina. Osuđen je na 10 godina i osam mjeseca zatvora, nakon što otvoreno priznaje *Specijalnom sudu* da je komunist, ne pristaje na davanje bilo koje druge informacije.¹¹⁶ Pino Budicin osniva ćeliju *KPI* u šumi kod rovinjskog

¹¹⁴ Isto, str. 95.

¹¹⁵ Isto, str. 94.

¹¹⁶ Sema, Paolo, Giacuzzo, Riccardo, *Lorenzo Vidali e la lotta della classe operaia a Pirano*, Quaderni Vol. III 1973., Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj str. 349., 350.

groblja i to u listopadu 1929. godine. Prisutni su, među mnogim drugim članovima, Giorgio Privileggio, Romano Malusa', Domenico Buratto i Matteo Naddi.¹¹⁷ Čitaju se novine *L'Unita'*, *Avanguardia* i *Stato operaio*. Sudjeluju u prikupljanju "Crvene pomoći" žrtvama političkih progona, te vješaju crvene zastave prvog svibnja. Policija im ulazi u trag nakon uhićenja članova *KPI* u Miljama, s kojima su Rovinjani održavali stalnu vezu. Nedugo nakon, Pino Budicin, Giorgio Privileggio i Matteo Nadovich završavaju pred *Specijalnim sudom*. Presuda Pinu Budicinu, kojom je osuđen na sedam godina zatvora, donosi se 17. studenog 1934. godine. Istragom policija doznaje podatke o osnivanju partijske ćeliju *KPI* među mornarima za vrijeme služenja vojnog roka u La Speziji.¹¹⁸ Osim Pina Budicina, osuđeni su Nadovich na dvije i pol a Privileggio na četiri godine. Uoči prvog svibnja 1937. godine, Matteo Benussi izvješuje na crkvi Svete Eufemije crvenu zastavu. Policija uhićuje tridesetoricu ali nikada ne saznaje da je to djelo Benussija, tako da su u roku od mjesec dana svi pušteni kući. Slična situacija ponavlja se prvog svibnja 1940. godine, kada se bacaju letci po Rovinju. Tom prilikom *Specijalna komisija* prefektуре osuđuje u lipnju 1940. godine Giovannija Pignattu i Francesca Poretija na pet godina konfinacije, dok Silvia Zorzetti i Mario Hrelja dobivaju dvije godine političkog nadzora.¹¹⁹

Unatoč tome što je 25. studenog 1926. godine *Komunistička Partija Italije* postala ilegalna organizacija i to nakon zakona poznatih kao *Leggi fascistissime*, članovi iz Vodnjana održavaju veze s članovima iz Bala, Fažane, Galižane, Krnice, Proštine, Peroja, Juršića, Savičente i Pule. U više navrata uhićivani su i osuđivani, isto kao što je bio slučaj uhvaćenih članova *KPI* iz ostalih tadašnjih područja Italije. Tako presudom *Specijalnog suda* 1939. godine, skupina Vodnjanaca dobiva ukupno 47 godina zatvora. To su Giovanni Antonello, Antonio Bonassin, Francesco Debetto, Antonio i Matteo Ferro, Lorenzo Forlani i drugi Lorenzo Forlani, Antonio Gropuzzo, Epifanio Palin, Pietro Savicenti i Giovanni Zuccherich.¹²⁰

Sve u svemu, specijalni sud za zaštitu države osuđuje 692 antifašista iz Julijske Krajine na ukupno 6139 godina zatvora u razdoblju od 1927. do pada fašizma 25. srpnja 1943. Također ukupan broj osuđenih na smrt strijeljanjem je 24. U srpnju 1940.

¹¹⁷ Privileggio, Giorgio, *La lotta dei giovani comunisti a Rovigno tra le due guerre*, Quaderni, Vol I 1971, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 304.

¹¹⁸ Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945*, str. 88-90.

¹¹⁹ Isto, str. 96.

¹²⁰ Isto, str. 41-42.

godine, mjesec dana nakon ulaska Italije u *Drugi svjetski rat*, talijanska policija OVRA otkriva u Trstu, Gorici, Slovenskom primorju i Krasu veliku komunističku antifašističku mrežu. Iz razloga što im ulaze u trag i vode istragu prije početka *Drugog svjetskog rata*, definirati ću ovo masovno uhićenje kao zadnju međuratnu provalu organizacije KPI u Istri, odnosno tadašnjoj Julijskoj pokrajini. Tom prigodom osuđuje se 60 osoba na ukupno 978 godina zatvora.¹²¹

4.3. Komunizam u Puli od ilegale do 1938.

Pula i Istra prednjače u antifašističkoj borbi na marksističkim osnovama 1926. godine, djeluju nezavisno od Trsta sve do 1932. godine. Između 1927. i 1928. godine pokušavaju surađivati sa katolicima antifašistima. U to doba vlasti vjeruju da nema komunističkih ćelija u pokrajini, što je vidljivo po izvještaju teritorijalne legije iz srpnja 1928. godine. Osim što imaju mogućnost nesmetanog djelovanja bez pritiska lokalnih policijskih snaga, dodatni razlog toj jačini vidimo i u tome što već od 1921. godine mnogo Puljana napušta redove socijalista kako bi prešlo u komuniste.¹²² Zbog toga komunizam u Istri, odnosno Puli, prednjači nad drugim područjima Italije. Imaju "crvenu pomoć" od strane istoimene udruge koja pomaže žrtvama fašističkog nasilja i terora. Što se omladinske organizacije tiče, potajno se širi među vojnicima. U rimskom parlamentu u dvije godine dolazi do porasta s 13 na 19 zastupnika komunista, dakle dolazi do povećanja ugleda bez obzira na fašističko nasilje i razne incidente. Na administrativnim izborima 1923. godine 1212 je glasača iz Pule bilo za komuniste a 128 za socijaliste, dok ih je u Rovinju bilo 925 za prve. Brojka u Puli 1924. godine pada na 609, a u Vodnjanu na 19. To je pokazatelj da razdoblje ilegale počinje puno ranije od 1926. godine. Već u prvoj polovici rujna 1925. godine, kada u Puli omladina slavi tjedan antifašističke propagande, vrši se snažni nadzor policije. Takva manifestacija se zabranjuje. Unatoč tome, održavaju se sastanci u gostionicama predgrađa Pule, primjerice kod Valdebeka. U tom trenutku gradski odbor komunističke partije Pule čine

¹²¹ Isto, str. 85.

¹²² HR-DAPA-57, 10.06.1928., 5298, kut. 26.

Bruno Dorigo, Amedeo Giusti, Mario Neffat i Giulio Revelante. Dorigo i Revelante nadležni su za rajon od Medulinske i Premanturske sve do Šišanske ulice zajedno sa naseljima. Za Verudu i Barake brine se Giusti, za Kaštanjer Neffat, a uz to stariji članovi *KPI* Edo Krizmanić i Toni De Luca vrše nadzor nad mlađima.

Česti su napadi na skvadriste, primjerice ulica Bradamante u Šijani gdje Alfredo Stiglich, Bepi Hervat i Matošić ulaze u sukob sa skupinom fašista koji su ih zatekli u trenutku postavljanja crvenih zastava na telefonske stupove. Uspijevaju pobjeći otvaranjem vatre na fašiste. Uzaludno se skrivaju par dana, jer su nedugo nakon toga Stiglich, Hervat i De Luca već identificirani i uhićeni. Kažnjava ih se sa tri i pol mjeseca zatvora. Na putu prema zatvoru fašisti vrše pritisak izjavama poput one da imaju dovoljno metaka da pucaju na njih, što nam govori o strategijama psihološkog terora nad neistomišljenicima, što je po mogućnosti efikasnije od samih činova nasilja u cilju obeshrabrivanja opozicije.

Podjelu tiska organiziraju Pietro Černjul i Toni De Luca, i to 1926. godine, po odredbama iz Lyona. Novine osobno preuzimaju u poštanski sandučić u dogovoru s radnicima u koje su imali povjerenja. Nadalje, ti radnici dijele novine prodavačima koji ih potom potajno šire samo poznatim simpatizerima. Sastanci se redovito održavaju u prostorijama dimnjačara na Velom Vrhu, Šijani, Vinkuranu i okolnim šuma.

Razdoblje revolucionarnih borbi u Puli završava zbog novih odredbi iz 1926. godine, to jest zbog zabrane političkog djelovanja kao konačnog koraka pretvorbe Kraljevine Italije u totalitarni režim i uvođenja *Specijalnog suda*. U novoj etapi traže se nove metode rada i načini djelovanja.¹²³

Nova organizacija iz 1927. godine zadržava kontinuitet uz manje prekide sve do provale 1938. godine. Situacija je gotovo obeshrabrujuća, iz ostalih područja Italije dolaze alarmantne vijesti uhićenja visokorangiranih komunista poput Terracinija, Gramscija i Scoccimarra. Sa presudama do 30 godina zatvora ili konfinacije. Ipak, upute za nastavak rada dobivaju preko izaslanika omladine komunističke partije Julijske krajine Albina Vodopiveca, koji prisustvuje konferenciji na tajnoj lokaciji prema francuskoj granici u pokrajini Piemonte gdje se vodi rasprava o načinima rada s omladinom u novonastaloj situaciji. Jedna od odredbi je osnivanje ilegalnih partijskih „tiskarskih odijeljena“. Jedno takvo uspostavljeno je u najvećoj tajnosti u Puli u kući Giulia Revelantea ,u nekadašnjoj Medulinskoj ulici, danas Mutilskoj. Tisak služi kao

¹²³ Crnobori, str. 151-153.

propagandno sredstvo javne komunikacije i vršenja agitacije u fašističkom režimu. Zaduženi za Pulu su Antun Kapuralin i Revelante. Priprema se partijski proletarijat za djelovanje u novom razdoblju, letci stižu istodobno u mnoga mjesta i naselja u Istri u raznim akcijama propagande i vršenjem agitacije. Prvotni cilj je stvaranje nove nade, svijesti i volje za borbu u narodu, kako bi se jednog dana oslobodio od fašizma. Tisak je blizak narodu u načinu izražavanja, a po sadržaju odgovara kulturnoj razini masa. Takvo ilegalno partijsko tiskarsko odjeljenje aktivno je tri godine u Puli, šest u Vinkuranu i tri u predgrađu Verude. Pritom se koriste žig, pisaći stroj i šapirograf. Poslije uhićenja Giulia Revelantea 1930. godine, komunisti Vinkurana preuzimaju materijal iz napuštenog bunara u kojem je bio sakriven tijekom noći. Skrivaju ga kod Drage Rosande u Vinkuranu kako ne bi pao u ruke policije. Radi većeg opreza postavlja se komunistička straža i to od nekadašnje Medulinske ulice kroz Valdebek te prema Vinkuranu. Nekoliko pištolja s municijom, i pogotovo pribor za tiskanje sa marksističkom literaturom dragocjeni su materijali za daljnje djelovanje. Dio materijala sklanja se u špilju Grabi u blizini Vinkurana, dok se pribor za tiskanje predaje na čuvanje i uporabu Antunu Kapuralinu iz Cote u blizini njegove stolarske radionice. U početku je tehnika primitivna i jednostavna, dok između 1935. i 1936. godine Stiglich uručuje Kapuralinu novo sredstvo za nadogradnju tiskarskog odjeljenja. Radi se o šapirografu kojeg potajno dizajnira Mario Franković, tokarski radnik Tvornice cementa u Puli. Sam Kapuralin usavršava ga i time pojednostavljuje uporabu. Letci se tiskaju u Tvornici Sardina Arrigoni na Verudi sve do lipnja 1938. godine, kada pada u ruke policije koja ga odvodi u Rim pred *Specijalni sud*.¹²⁴

KPI saziva tajni sastanak u Milanu 20. travnja 1927. godine, vodi se rasprava o radu sindikalne organizacije u Italiji kao sredstva za mobiliziranje radničke klase u tvornicama. Ovaj prijedlog nastaje u Moskvi, u Puli ne prolazi jer samo mjesec ranije, u ožujku, uhićeni su Alfredo Stiglich, Germano Stefanini, Marcello Zurbi i Rodolfo Budigna.¹²⁵

U isto vrijeme održava se u Puli prvi sastanak *KPI* ilegalnog razdoblja. Treba napomenuti da zbog zabrane održavanja javnih zborova iz 1922. godine već se neko vrijeme djelovalo potajno po šumama i periferiji, tako da novi način rada *KPI* zapravo nije bio baš potpuno nov, bar što se Pule tiče. Toni De Luca, Bruno Dorigo, Giovanni

¹²⁴ Crnobori. str. 154-158.

¹²⁵ HR-DAPA-57, VI A-B, 27.3.1927., kut. 53.

Fiorentin, Bruno Franković, Amedeo Giusti, Attilio Križanac, Leopoldo Potrata, Giulio Revelante, Silvan Rosanda, braća Steffe' (Mario i Antonio) i Alfredo Stiglich prije uhićenja činili su novu postavu pulske partije.

Luigi Frausin, poznat pod nadimkom Aristide, dolazi u Pulu 1928. godine. Stiže sa zadatkom da organizira partiju. Sastanci se održavaju u kući Attilia Križanca ili u sjedištu dimnjačara, jednom i na Verudi-Barake. Prisutni dobivaju uputstva za rad i novac iz fonda "crvene pomoći", uspostavlja se stalna veza sa direkcijom *KPI* u inozemstvu. Gianni Fiorentin posrednik je i odgovorni član za veze između Federacije i ćelija. Svaki partijski član u ćelijama ima i pokojeg simpatizera, ćelija kod vatrogasaca je pod vodstvom Doriga, Arsenal i Genio Marina pod vodstvom Križanca. Dvije ćelije u gradu vode De Luca i Revelante, u Valedbeku braća Mihovilović (Ive, Ivan i Tone) i jednu u Vinkuranu pod vodstvom Silvana Rosande, gdje djeluje i Antun Kapuralin. Vezu s Trstom drže Alfredo Stiglich i Toni De Luca. Također, Pulu posjećuju partijski službenici koji su prethodno emigrirali. Tako Mićel Radolovich i Božo Kolarić iz Francuske sastaju se sa Ivanom Rakićem, Attiliom Geršićem i Poldrugovcem. Vezu pulske omladine drže Vincenzo Gigante i Gino Celso, a u novoj omladinskoj grupi između 1930. i 1932. godine bili su Alfredo De Sanctis, Poldrugovac, Peretin i Ivan Rakić koji vodi grupu. Deklaracija prava na samoopredjeljenje manjina u Lyonu 1926. godine pomaže pulsom *KPI* u odnosima sa Hrvatima i Slovencima u Istri. Odnosi sa ostalim sekcijama u talijanskim pokrajinama slabe pogotovo nakon *Lateranskog pakta*, dakle potrebni su novi putovi proširenja utjecaja partije nad masama.

Letci iz Pule, tiskani prvo u kući Revelantea i poslije u Vinkuranu kod Kapuralina, pišu se talijanskim dijalektom i lošim hrvatskim jezikom kako bi se olakšalo razumijevanje masama što jednostavnijim jezikom. To pomaže partiji jer na takav način vrše obmanu policije, koja je neko vrijeme bila uvjerena da se u Puli ništa ne tiska i da letci dolazi iz Kraljevine Jugoslavije.¹²⁶

Na Monte Turco, u šumi između Škatara i Šijane, Toni De Luca, Eduardo i Attilio Krizmanić sastali su se sa delegatom Aristideom. Teme rasprave bile su potreba jačanja partijske organizacije i uključivanje masa u antifašistički otpor. Važna tema rasprave je budućnost regije povodom deklaracije *KPI* na trećem kongresu komunista u Lyonu u skladu sa marksističkim načelima o pravu na samoopredjeljenje nacionalnih manjina kao bitnog aspekta socijalizma i revolucije. Uspostavljaju se veze između

¹²⁶ Crnobori, str. 154-158.

Centralnog Komiteta Komunističke Partije Jugoslavije, Komunističke Partije Italije i Komunističke Partije Jugoslavije sa odredbom osnivanja u Beču odbora *KPI* koji bi nadgledao razvoj komunističkog pokreta u Julijskoj pokrajini. Odbor radi na stvaranju ideoloških, političkih i kulturnih veza između dvije partije u cilju uzajamne suradnje. Palmiro Togliatti predlaže Ivana Regenta da uđe u ovaj odbor kao načelnik, a Luigi Frausina iz Trsta i Mićela Radolovića iz Pule kao članove. Ovaj odbor potreban je zbog usmjeravanja nacionalističke organizacije *TIGR* (Trsta, Istra, Gorica, Rijeka). Cilj suradnje je da ih usmjeri prema komunističkim idejama. Ipak, sve to ostaje samo prijedlog na papiru, jer odbor nikada nije funkcionirao zbog rivalstva Ivana Regenta s Luigi Frausinom koji imaju potpuno različite stavove po pitanju djelovanja manjina u partiji.

Početak 1928. godine omladinci iz gradova Monfalcone, Gorica, Postojna i Trst organiziraju se s ciljem da terorističkim akcijama poruše temelje fašističkog režima te da podignu moral potlačenom narodu. Većina u organizaciji *TIGR* jesu Hrvati i Slovenci, a željenog saveznika pronalaze u *KPI*. Slavko Zlatić, jedan od članova *TIGR*, govori sljedeće o njenom osnivanju i djelovanju: „Tokom ljeta 1928. godine održan je u jednoj špilji kraj Basovizze kod Trsta konspirativni sastanak s predstavnicima *KPI* uz prisustvo s naše strane desetak ljudi, među kojima sam poznao Bidovca, Marušića i Miloša, a sa strane *KPI* više drugova, među kojima su bila i dva Slovenca, mislim, i Ivan Regent.“ Razočarani uvođenjem *Šestosjedačke diktature* u Jugoslaviji, *TIGR* dobiva motivaciju za suradnjom sa *KPI*, smatrajući revolucionarnost najboljim odgovorom režimu. Prve akcije izvode se na neka fašistička sjedišta na Krasu iznad Trsta. U jeseni 1928. godine Slavko Zlatić organizira i rukovodi *Sedmi bataljun* u Istri sa članovima iz Berma blizu Pazina. Organizaciji pomaže Vladimir Gortan, iako do tada nije bio član *TIGR*. Akcija se izvodi u travnju 1929. godine za vrijeme izbora i fašističkih manifestacija. Tada se tiskaju letci u Trstu na hrvatskom i talijanskom jeziku s pozivom narodu da se ne odazove na farsu gdje su mogućnosti „da“ ili „ne“. Vladimira Gortana uhićuju, dok Slavko Zlatić ostaje odsječen od grupe i prisiljen je emigrirati. Povodom buke izazvane ovim događajem, Giulio Revelante i Alfredo Stiglich tiskaju letke sa natpisom *Abbasso il Tribunale speciale* koji su kasnije bačeni gradom.

Po svemu sudeći, osim što je nakratko podignuta prašina, ne ostvaruju se veliki rezultati ovom akcijom. Dapače, negativna posljedica je privlačenje prevelike pozornosti fašističkih vlasti, koje su poslale mnogobrojne kohorte *60. fašističke legije*, povećale nadzor i otežale rad partije te sveukupnu situaciju. Unatoč tome, za vrijeme

procesa *KPI* uspijeva izvršiti nekoliko akcija u Puli. Primjerice, vješa se velika crvena zastava na predjelu Mosta u Puli.¹²⁷

Odlukom *Specijalnog suda*, Gortana su strijeljali. U svom govoru u Rimu 28. listopada 1929. godine Mussolini izjavljuje: „La Rivoluzione fascista ha, dopo sette anni di vita, ancora il coraggio di piantare il piombo razionalizzato dei suoi moschetti nella schiena dei traditori della Patria“ (u prijevodu, ovom izjavom tvrdi da nakon sedam godina fašističkog državnog udara, pokret još uvijek može strijeljati izdajnike domovine kada god želi i kako želi, bez da se itko suprotstavi). Iskorištava se situacija kako bi se širila propaganda o željeznoj ruci fašizma u cilju obeshrabrivanja daljnjih pokušaja otpora. Što se same suradnje tiče, odnosi kulminiraju 1934. godine kada je, na prijedlog *KPI*, uspostavljen *Pakt jedinstva u djelovanju sa Federacijom komunista Julijske Krajine* i *TIGR*.¹²⁸ Fašisti uzvraćaju angažiranjem ideološki slabijih pojedinaca, pogotovo siromašnih radnica koje nisu stopostotno uvjerene u pokret, kako bi dobili informacije potrebne radi razotkrivanja subverzivnih elemenata. U zamjenu za informacije, obećavaju veća primanja od najveće moguće plaće u pulskim poduzećima, tada u iznosu od 800 lira.

Takva strategija koristi se u tvornicama gdje se sumnja na komunističke aktivnosti, tako da na taj način policija ulazi u trag onima koji su bacali letke. Uhićuju se prvo Antun Glavičić, pa redom Giulio Revelante, Alfredo Stiglich, Remigio Šepetić i Petar Picek. Grupa se odvodi u Rim pred *Specijalni sud*. Glavičić dobiva osudu na četiri godine jer je u trenutku uhićenja imao letke sa sobom, Picek i Šepetić su pušteni na slobodu jer je sud ustanovio da nemaju veze s akcijom bacanja letaka. Sud predaje Stiglitcha i Revelantea nazad policiji za daljnji postupak.¹²⁹

Također, u travnju 1929. godine uhićuju se Ivan Maticchio i Antonio Steffe' koji su bili posrednici za pisma između Giannia Fiorentina i inozemstva. Maticchio je pušten na slobodu osam dana kasnije i od tog trenutka prestaje djelovati, dok je Steffe' pušten na slobodu ali je ponovno uhićen 1930. u lipnju. Fiorentin sastavlja izvještaj o događajima od sudske rasprave do uhićenja i dostavlja ih Mićelu Radoloviću. No

¹²⁷ APIH, Elio, *Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943*, Editori Laterza, Bari, 1966., str. 314.

¹²⁸ Flego, Bruno, *La revisione della politica nazionale del P.C.I. nella Venezia Giulia 1929-1934*, Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 188.

¹²⁹ Rakić, Giovanni, *Alcuni ricordi della lotta antifascista a Pola nelle file del Partito Comunista Italiano*, Quaderni, Vol I 1971, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 313-314.

izvještaj ne stiže do Radolovića jer je posrednik Kodnik uhvaćen prije dostave. Uhićuje se Amedeo Giusti, nakon čega De Luca savjetuje Fiorentinu da pobjegne u inozemstvo. Fiorentin to ne čini i tako ga sutradan uhićuje ga policija. Pred *Specijalnim sudom* Fiorentin i Giusti nisu osuđeni, predani su na daljnji postupak *Političkoj komisiji* prefektore. Šalju se na konfinaciju na Liparske otoke u trajanju od pet godina, dok se Steffe' pušta na slobodu. Istom prilikom osuđuju se Stiglich i Revelante s također po 5 godina konfinacije. Težak je to udarac pulskoj organizaciji zbog kojeg gubi najaktivnije i najznačajnije članove tog razdoblja. Tim događajem stvara se privremeni zastoj u aktivnosti organizacije. *KPI* pokušava tiskati nove letke kako bi zbunila vlasti i dokazala nepovezanost uhićenih s prijašnjim događajima ali bezuspješno. Leci se štampaju u Vinkuranu, u radionici Antuna Kapuralina, a tekst sastavlja Silvan Rosanda.¹³⁰

Gospodarska kriza iz 1929. godine zahvaća i talijanski kapitalizam. U Istri se kriza osjeća u sektoru poljoprivrede, ali je brodogradilište *Scoglio Olivi* time posebno zahvaćeno. U tom trenutku ima samo 150 radnika i ne proizvodi više brodove. Kako bi spriječio širenje antifašizma Mussolini vrlo često nastupa javno, dok druge metode podrazumijevaju sprječavanje sumnjivih saveza radnika, seljaka i komunista napadom na njihove organizacije i uhićenjima. Od 1929. do 1931. sektor zemljoradnje posebno pati, seljaci traže kratkoročne kredite, iako često nisu u mogućnosti pokrivanja kredita. Na takav način neki gube zemlju koja onda završava na javnoj dražbi. Vlasti većinom ne pomažu, a još manje ako se radi o potencijalnim subverzivnim elementima. Pokrajinski savez fašističkih sindikata poljoprivrede smatra nužnim osnivanje *Kreditnog zavoda za unutrašnju kolonizaciju Istre*. Prvi od ciljeva je odlučiti koju imovinu će dobiti porezni organi, a koju zemljišni kreditni zavodi staviti na javnu dražbu. Drugo, treba pomagati kolonima koji dolaze iz ostalih područja Italije u Istru, što se čini spuštanjem cijena za 10 do 20% vrijednosti i davanjem kratkoročnih posebnih povlastica. Kao zadnji cilj, treba koristiti svaku priliku oduzimanja nepokretnog vlasništva inorocima za koje se zna ili pretpostavlja da ne podržavaju fašizam. Također, vlast propagira emigraciju u Južnu Ameriku kao rješenje za subverzivne elemente.

U veljači 1931. godine policija grada Pule upozorena je na manifestaciju koju organizira *Treća komunistička internacionala* zbog nezaposlenosti masa svih zemalja u svijetu. Primjerice, nagovještava se rušenje kapitalizma kao jedno od mogućih rješenja krize, tako da se u strahu od protesta i širenja letaka i manifestacija postavljaju

¹³⁰ Crnobori, str. 158-162.

dvije policijske patrole i četiri patrole karabinjera, sve u cilju povećanja nadzora. Na partijskoj konferenciji u Vinkuranu Toni De Luca, Attilio Križanac, Silvano Rosanda i Eduardo Krizmanić nastavljaju partijske aktivnosti tijekom sastanaka koji su se, radi očuvanja anonimnosti, često održavali u raznim gostionicama diljem Pule. Jedna takva bila je gostionica Ane Rosande. Predsjednik Attilio Križanac radi na učvršćivanju partije na području Pule i njezinom proširenju. Svaki član dobiva zadatak da regrutira nove simpatizere kroz stvaranje ćelija, širenjem ideje komunizma među radnicima te, širenjem tiska marksističke literature i letaka. Oživljava se fond *Crvene pomoći* za koji je zadužen Kapuralin. Sakuplja se i dostavlja na točno određeno mjesto kako bi rukovodstvo upravljalo tim sredstvima. Pošto prvi svibanj ostaje u sjećanju Puljana po znakovitom pokolju fašista i talijanske vojske 1920. godine, Mussolini pomiče praznik rada na 21. travanj s ciljem brisanja te uspomene iz javnog narodnog sjećanja. Unatoč tome, u pulskim tvornicama radnici su bili prazničkog raspoloženja, što Mussolinijevu promjenu čini djelomično uzaludnom mjerom. Bacaju se letci koji pozivaju ljude na praznik rada te se podižu crvene zastave po gradu.¹³¹

Travanjskim mjerama zapovjedništvo obrane pojačava sva stražarska mjesta kod raznih objekata. Također, u unutrašnjosti vojnih poduzeća i u skladištu Arsenala na Valelungi te drugim mjestima zabranjuje se prolazak civilnom stanovništvu van radnog vremena, a četa karabinjera nadzire ulaz i izlaz radnika vršeći temeljita pretraživanja. Zadržavaju se osobe koje su sumnjive. Civilno osoblje koje radi na *Molo Carbone* može ulaziti i izlaziti samo kroz arsenalska vrata broj deset, a četa karabinjera Arsenala uspostavlja posebnu patrolnu službu pojačanu mornarima. Vatrogasci Arsenala i Valelunge su u pripravnom stanju, kao i posebni patrolni i vatrogasni čamac. Pojačava se stražarsko mjesto u vojnom skladištu u *Val de Figo*, a *Val Zonca* i *Molo Carbone* dobivaju pojačanje s uniformiranim fašistima koji će vršiti stražu i kod bunara u Šišanu, Škatarima, Jadreškima, Fojbonu i Vinkuranu. Zapovjedništvo škole *CREM* drži u pripravnosti dvije čete pod vodstvom oficira u slučaju potrebe za eventualnom intervencijom službe javne sigurnosti. Među ostalim mjerama automobilski park držan je u pripravnosti za prijevozna vozila, a telefonska i telegrafaska služba prelaze u zaštićenu centralu. Informativna služba ima zadatak biti u stalnom kontaktu sa zapovjedništvom u *Ministarstvu unutarnjih poslova* u Rimu.

¹³¹ Isto, str. 162-164.

Služba traje od 20 sati do 30. travnja i do 24 sata drugog svibnja. Svi javni uredi i ustanove, poput banaka, objekti javne službe, sjedišta fašističkih škvadri, te stanovi gradskih političkih uglednika, stavljaju se pod poseban nadzor. Agenti prate poštanske sandučice i što se u njih ubacuje, pogotovo automobile iz kojih su u nekoliko slučajeva bacali letci po okolnim naseljima. Isto tako autobusi se kontroliraju dok se kreću Šišanskom ulicom, Medulinskom, Flavijom, Gladijatorskom, ulicom Metastasia, Lecanija, Sette Moreri sve do Galižane, Pamera i Šikića, jer su se tamo najčešće lijepili letci i plakati. Attilio Križanac i Toni De Luca održavali su vezu s *Centralnom direkcijom Partije* u inozemstvu koja daje upute za rad organizaciji. Uspon partije osjetiti će se sve do srpnja 1932. godine kada je provaljena organizacija u Trstu s kojom Pula ima veze. Uhićenja se provode i u Puli, Vodnjanu, Labinu, Rovinju i Pazinu. U Puli se uhićuju Attilio Križanac, Silvano i Nikola Rosanda, Eduard Krizmanić, Mate Sirotić, Carlo Marefa i Bruno Franković. Toni De Luca bježi preko Kraljevine Jugoslavije u Francusku. Za Pulu to označava prekid veza s Trstom, dok autonomnost u radu donosi nove poteškoće u ostvarivanju želje za ponovnom uspostavom novog partijskog ustrojstva.¹³² Potom karabinjeri tragaju za nizom nestalih subverzivaca iz Vodnjana za koje se vjeruje da su povezani sa Pulom poput Giovannia Chersicha, Mattea Malusè, Andree Benussia, Giuseppa Perusca, Martina Crisanicha, Mattea Saina, Antonia Silliana i Michelea Segotte.¹³³

Povodom desete godišnjice pohoda na Rim 28. listopada 1932. godine daje se široka amnestija. Većina Istrana osim Stiglicha pušta se iz zatvora. Pošto se fašizam nije uspio održavati legalnim putem, *Specijalni sud* se produžuje do 31. prosinca 1936. godine. Sud tako nastavlja svoje zloglasne aktivnosti sve do pada fašizma 1943. godine. Iako je 1926. godine prvotno bilo određeno da će djelovati samo pet godina, nastavlja se s produživanjima jer je sud potreban fašizmu kao oružje za održavanje pritiska i ograničavanje utjecaja subverzivca.¹³⁴

Kontinuitet partije održavaju kroz sljedeća četiri mjeseca 1932. godine Božo Rosanda, Ivan Rakić i Antun Kapuralin i to uz pomoć vodnjanskih komunista. Puštanje na slobodu nekih članova ne poboljšava stanje jer konfinacija na mnoge ostavlja

¹³² Isto, str. 165-166.

¹³³ HR-DAPA-57, 324/9 1456, 29.04.1931., kut. 26.

¹³⁴ Na istom mjestu, 04.06.1931, 674.

priželjkivani efekt demoraliziranja, tako da mnogi na koncu postaju pasivni u političkom djelovanju.

Na inicijativu Giulia Revelantea uz pomoć Antuna Kapuralina i Ivana Rakića uspijeva se u formiranju nove pulske partijske jezgre, sa zadatkom da pokrene rad i rukovodi organizacijom. Posebno teška godina za fašiste i dobra za antifašiste je 1932., ponajprije zbog posljedica svjetske krize koja ne popušta te se sve jače osjeća na područja Italije. Policija, u pokušaju da spriječi komuniste, uvodi u svoj korpus posebne agente-provokatore s ciljem razotkrivanja subverzivnih elementa. Tragali su za lažnim dokumentima u vlasništvu komunista poput osobnih iskaznica, putovnica, lažnih članstva fašističke partije, članskih kartica *Dopolavoro*, registracijskih certifikata, dozvola za kretnju, članskih iskaznica tvornica, lažnih dokumenata o nekažnjavanju te sve do lažnih vojnih medalja za hrabrost. Naredba je da se temeljito dokumentiraju takvi slučajevi, slikaju osobe u vlasništvu lažnjaka i pošalju kopije direktno *Ministarstvu unutarnjih poslova*.¹³⁵

Zbog takvih agenta u travnju 1934. godine u zatvoru završavaju Ivan Rakić, Attilio Geršić, braća Bratulić (Eugen, Karlo i David), Remigio Šepetić i Petar Picek. Rakić izbjegava zatvor i *Specijalni sud*, ali ga stavljaju na dvije godine ograničenog kretanja. Uhićene prijavljuje Pietro Fonda koji je bio u partiji od studenog 1931. do srpnja 1932. godine u ulozi krtice. Već poznati Giovanni Ghersi izbjegava uhićenje bijegom u inozemstvu a vlasti gube njegov trag 1933. godine. Osim Ghersija na popisu traženih su među ostalima Casimiro Mussunich, Puljanin s adresom u Monfalconeu, poznat i po djelovanju u Egiptu i Odesi, i Petronio Bortolo, iz Pirana s adresom u Trstu, poznat po nadimku „Nostromo“ jer je često djelovao prerušen u konobara na brodovima. Bortolo, inače aktivan u novinama *Il Lavoratore* važan je zbog toga što djeluje kao ključan element u spajanju subverzivaca u bijegu iz države s ostalima koji su prethodno emigrirali u inozemstvo.¹³⁶

Krajem 1934. i početkom 1935. godine formira se samostalno partijsko rukovodstvo kao rješenje prethodno prekinutih veza s Trstom i Ljubljanom. Takozvane *Federale* osnivane su za Pulu s okolicom, Vodnjan i Rovinj na inicijativu Stiglicha koji se tek vratio iz konfinacije. Do 1938. godine Federale uspostavljati će jake veze intenzivnim radom. Stalna povezanost Pule, Rovinja, Vodnjana i Labina ključna je u

¹³⁵ Na istom mjestu, 15.03.1932., 441/04216.

¹³⁶ Na istom mjestu, 28.12.1934., 440/044272.

funkcioniranju Stiglichevog sustava. U rukovodstvu Federale su Stiglich, Josip Vlah-Bepi i Antun Kapuralin. U tom razdoblju partija se jača i širi kroz nove članove, pruža pomoć porodici zatvorenih članova kroz fond *Crvene Pomoći*. Uspostavlja se ponovna veza s Trstom, ali i Zagrebom. Dolaskom u Pulu princa Umberta mogu se vidjeti sljedeći letci: „Compagni lavoratori! Il principe arriva e voi affollate le galere“ (Drugovi radnici, princ dolazi a vi pretrpavate zatvore), tiskani u Vinkuranu u stolarskoj radionici Antuna Kapuralina. Također se vrši i agitacija te protest protiv cjelokupnog sustava porezne politike, kolonijalno-osvajačkog rata u Etiopiji i slanja pomoći Francovim "Falangistima" u Španjolskoj.¹³⁷

Gospodarske sankcije Italiji 1935. godine posljedica su rata u Etiopiji. U nadi da se spasi talijansko gospodarstvo koje se nalazi u kritičnom stanju, raspisuje se državni zajam i pokreće se posebna državna akcija sakupljanja zlata u znaku privrženosti fašističkom režimu. Vodi se represija protiv onih koji se protive tim mjerama, vlasti takve etiketiraju na sljedeći način: „gli elementi piu' sospetti per la loro attivita' antinazionale e dalle idee slavofile“ (najsumnjiviji ljudi slavenskih ideologija koji djeluju protiv domovine). U Puli iste godine tvornica cementa otpušta 50 radnika, a zbog loših gospodarskih prilika broj nezaposlenih u pokrajini raste na 56.075. Svakako su motivi i politički, želi se natjerati nepodobne radnike u Etiopiju na rad jer se zna da među njima postoje i oni koji su potajno aktivni u komunističkoj partiji. Partijska organizacija trudi se spriječiti takve mjere, primjerice 40 radnika u Mošćeničkoj Dragi koji su spremni za Afriku odustaje u zadnji trenutak na intervenciju komunista. Poljoprivreda je također u krizi zbog suše, posebno se na zimu krajem 1935. i početkom 1936. godine vidi povećanje cijene osnovnih proizvoda i njihov manjak. Što se vojnih obveznika tiče, bilo je onih koji izbjegavaju obvezu bijegom u Jugoslaviju, gdje se neki pridružuju *Savezu Komunističke Omladine Jugoslavije*.

Vittorio Emanuele III. dolazi u Istru 1935. godine u sklopu otkrivanja spomenika Nazariju Sauru u Koprju. U Puli se istovremeno otkriva spomenik rimskom caru Augustu i to u prirodnoj veličini. Na njega narednog dana Puljani iz protesta postavljaju humoristični natpis na papiru „Ti che ti ga stomigo de fero magna ti sto pane cosi' duro e nero“, dakle, antifašisti upozoravaju vlasti da se gospodarsko stanje neće riješiti podizanjem spomenika rimskim carevima (želuci se neće napuniti željeznim kruhom). *KPI* koristi takve prilike za širenje i produbljivanje svojih aktivnosti u svim političkim

¹³⁷ Crnobori, str. 167-169.

sferama. Što se 1936. godine tiče, organizacija u Tvornici cementa ima dvije ćelije kojima su upravljali Francesco Nefat i Josip Zahtila sa 12 članova. Njima upravlja *Caposettore* Božo Rosanda. Ta nova snaga omogućuje ponovno uspostavljanje veza sa *KPI* u Trstu, koja je važna radi dobivanja propagandnog i tiskarskog materijala. Okončava se tako prekid koji je trajao od 1932. godine. Temelj je poznanstvo Stiglicha s jednom osobom s kojom je bio u konfinaciji, nadležan za tu vezu je Josip Vlah Bepi, dok Antun Kapuralin i dalje održava vezu sa Rovinjom. Tako primjerice jednom prilikom Vlah dolazi u Rovinj po knjigu *Storia del materialismo* kod Antonia Paliage. Knjiga je trebala biti za profesora De Simonea i vlasništvo je G. Privileggia iz Rovinja.

Ministarstvo unutarnjih poslova Italije provodi intenzivan rad u suzbijanju novih komunističkih žarišta 1936. godine. Policijski organi pojačavaju rad, prvenstveno su značajna temeljita promatranja radničkog ambijenta kako bi se pronašle jezgre komunista prije njihovog proširenja kroz antifašističku propagandu i subverzivne aktivnosti. Zbog toga *Ministarstvo unutarnjih poslova* zahtijeva gotovo fanatičku suradnju među policijskim tijelima, bez sukoba oko ovlasti te u cilju otkrivanja i iskorjenjivanja neprijatelja fašizma.¹³⁸

Program *KPI* zahtijeva usmjeravanje, odnosno iskorištavanje za vlastite ciljeve, četiri kategorije ljudi koji odlaze u Italiju. Prvu kategoriju čini drug ili simpatizer, drugu antifašist-socijalist u širem smislu riječi, te treću pojedinci bez stranačkog i političkog opredjeljenja, uključujući žene. Četvrtu kategoriju čine fašistički radnici, sa njima treba oprezno koristiti metode koje se usredotočuju na ekonomiju i bolje radničke uvjete općenito, bez spominjanja ili nagovještavanja revolucije ili komunizma. Zadatci moraju biti jednostavni poput pričanja s drugim radnicima o idejama i aktivnošću komunista. Stabilna suradnja između socijalista i komunista, to jest informirati ih o formiranju antifašističke fronte na kongresu u Bruxellesu jest važno u cilju ujedinjavanja svih vrsta radnika u raznim sektorima protiv fašističke buržoaske diktature i režimskih organizacija. Kopija ovog programa pala je u ruke svih policijskih organa na području Italije, stoga ne čudi razvijanje efikasne taktike kojom će započeti uhićenja naredne godine.¹³⁹ Radnici informatori djeluju u tvornicama kao svojevrсни agenti u otkrivanju

¹³⁸ HR-DAPA-57, 31.07.1936., kut. 26.

¹³⁹ Na istom mjestu, 07.05.1936.

eventualnih komunističkih ćelija.¹⁴⁰ Znalo se i o korištenju nevidljive tinte u propagandnim pismima komunista koji služe vojni rok.¹⁴¹

Tako da se u studenom 1937. godine razotkriva organizacija te se, na taj način uhićuju prvo Cecchini, pa Vlah, Paliaga, Privileggio, Pino Budicin, Alfredo Stiglich, Nicola De Simone, Giulio Revelante, Giovanni Rakić, Josip Filipić, Pietro Sanvincenti i Vilibaldo Sossi. Romeo Vlah bježi u Zagreb. Suđenje se vodi pred Specijalnim sudom u Rimu. Vlah dobiva osudu na tri godine, Paliaga na četiri, Budicin na 12, Privileggio na devet, De Simone na 20, Stiglich na 15, Revelante na dvije, a Rakić i Sanvincenti konfinaciju u trajanju od pet godina, dok Filipića puštaju na slobodu. Ponovno se partijsko rukovodstvo trebalo rekonstruirati.

Neposredno prije toga događaja Revelante na vijest prvih uhićenja odlazi na Verudu kod Kapuralina da ga obavijesti o svemu i upozori na rekonstruiranje i nastavak rada, što god se desilo. Iste noći Revelantea uhićuju, tako da na osnivački sastanak dolaze Ivan Rakić s Brunom Kosom i Kapuralin s Erminiom Vareškom. August Rosanda postaje novi sekretar partijske ćelije u Vinkuranu. Novo partijsko rukovodstvo činili su Kapuralin, Kos i Vareško, a osnivački sastanak održava se u stanu Kapuralina kod tadašnje tvornice sardina *Arrigoni*. Novo rukovodstvo zadržava ranije veze i ponovno uspostavlja suradnje koje su prekinute. Odgovorni su Giovanni Bacchiaz iz Rovinja, koji je ranije surađivao sa Stiglichem i Kapuralinom. Bacchiaz uspijeva izbjeći policiju i boravi ilegalno u sestrinom stanu u Trstu. Kapuralin dolazi do stana, ali vezu s partijskom organizacijom iz Trsta nije moguće uspostaviti jer je Bacchiaz zapravo samo čekao priliku da emigrira u Francusku.

Dakle organizacija u južnom djelu Istre samostalno nastavlja s radom. U sklopu imperijalističke kampanje Benito Mussolini u Rimu održava govor, a fašisti se brinu za prijenos u svim gradovima pa čak i manjim sredinama Italije. Dio omladine pozitivno reagira na govor, dok dio traži način da pobjegne u Francusku ili Jugoslaviju, što je pokazatelj da su mladi vjerni tradicionalnim uvjerenjima vlastitih krajeva i da nisu spremni prihvatiti imperijalističke ideje i pohode. Vijesti o *Španjolskom građanskom ratu* pozitivno utječu na širenje antifašizma među mladima. Čak su i mladi odlazili u Španjolsku da se bore protiv Francove vojske "falangista", pogotovo oni mladi koji su prethodno emigrirali u Francusku. Među borcima su Giovanni Brandalise, Nedeljko

¹⁴⁰ Na istom mjestu, 19.08.1936.

¹⁴¹ Na istom mjestu, 24.10.1936., 500/18009.

Brenković, Giovanni Dapiran, Carmelo De Leo, Arturo Fonović, Giovanni Gersich, Francesco Gioggetti, Rodolfo Gojtanich, Anton Ilić, Antonio Juricich, Jurica Kale, Antun Knapić, Srećko Knapić, Luigi Krizaj, Antun Licul, Remigio Maurovich, Domenico Medelin, Ernest Milin, Giuseppe Moscheni, Giuseppe Pagliaga, Krešimir Perko, Giuseppe Pesel, Tommaso Quarantotto, Antun Rakar, Antun Raspor, Alojz Rezac, Riccardo Rohreger, Venerio Rossetto, Antonio Sbisa', Domenico Segala I., Domenico Segala II., Nicolo Turcinovich i Julio Vareško Romero. Od istarskih boraca svaki treći je poginuo u ratu, a ne postoji onaj koji nije barem jednom ranjen. Čak pet Istrana ima čin oficira te dvojica onaj podoficira, Rovinj ima deset a Pula devet dobrovoljaca. Pristižu dobrovoljci i iz Fažane, Šišana, Vodnjana, Šumbera i po jedan iz Štinjana, Buzeta, Raše, Motovuna i Klane. Što se ekonomskih prilika tiče, ratovi u Etiopiji i Španjolskoj loše utječu na privredu koja je sve siromašnija i industriju koja se sve više pretvara u ratnu, proizvode se torpeda i podmornice osim što se po Istri grade i strateški putovi vojne svrhe. U međuvremenu partijska organizacija Južne Istre, odnosno Pule, Rovinja i Vodnjan, odsječena je od one u Trstu.¹⁴²

Općenito teško stanje između 1935. i 1937. godine nije spriječilo djelovanje partije koja je i dalje imala dovoljno snage za mobilizaciju. Tražila je uspostavljanje veza s ostalim komunističkim organizacijama u Trstu i Jugoslaviji. Kapuralin je u kontaktu sa Tonijem Mihovilovićem u Zagrebu, a na prijedlog sastanka partijskog rukovodstva iz 1936. kojem su prisustvovali Stiglich, Vlah, Kapuralin i Bacchiaz iz Rovinja. Bacchiaz održava veze Pule i Rovinja zajedno s članovima Alfredom Stiglichem i Giuliom Revelanteom, koje je upoznao u internaciji. Bacchiaz je bio zadužen pronaći kurira, tako da zadužuje Lina Oparu iz Rovinja jer je jugoslavenski građanin. Inače, prethodno je obnašao dužnost kurira više puta za partijsku organizaciju u Rovinju. Ipak pokušaj propada jer u Zagrebu ga ljudi nisu smatrali vjerodostojnim. S obzirom da je policija ubacivala agente u partiju mnogi su završavali u zatvoru na taj način. Zagrepčani su bili vrlo skeptični pri odabiru kome vjerovati, te odlučuju da će oni sami uspostaviti kontakt s Istrom kada požele i na taj način odbijaju prijedlog. Pokazalo se da su bili u pravu, jer je partijsko rukovodstvo u Puli djelovalo do lipnja 1938. godine, kada je uhićeno mnogo članova a razbija se time i posljednja pulska komunistička organizacija u međuraću.

¹⁴² Crnobori, str. 170-174.

Prethodno, 29. svibnja bacaju se letci po gradovima i selima s antifašističkim porukama da se ne podrži nacionalna Španjolska i njezini "falangisti", sve to u znaku protesta jer je taj dan proglašen kao dan solidarnosti sa španjolskim nacionalnim snagama. Biti će to zadnje međuratne pulske akcije, jer policija pomoću informatora Vilibalda Sossija uništava i posljednju međuratnu komunističku organizaciju u Puli. Sossi odlučuje još u studenom 1937. godine postati agentom prihvativši ponudu suradnje s policijom tijekom ispitivanja. Cijena slobode je predati policiji cjelokupno partijsko rukovodstvo. Na taj način policija dolazi do imena gotovo svih vodećih ljudi u organizaciji.

U to vrijeme u tvornici cementa aktivni komunisti su Francesco Neffat, Vico Kapuralin, Pipe Kapuralin, Mario Franković, Josip Mihovilović, Mario Lazarić, Srećko Peruško, Srećko Rosanda, Božo Rosanda, Luka Meković, Amedeo Giusti, Bepi Zahtila, Bepi Filipić, Romeo Vlah i Vittorio Cvitić. U *Scoglio Olivi* ističu se Bruno Kos, Bruno Brenco, a kod vatrogasaca Bruno Dorigo, Bruno Vuccini i Bruno Signorelli. Zbog ranijih događaja u Etiopiji i Španjolskoj partija gubi element pažljivosti i konspirativnosti koji je ranije imala, previše izlazi na vidjelo i djeluje načinom rada iz ranih dvadesetih godina misleći da je za to stigao pravi trenutak. Okidač za takvo mišljenje vjerojatno je uvođenje rasnih zakona koji su, primjerice, prijetili zatvaranjem katoličkih udruga koje će pomoći Židovima.¹⁴³ Misli se da je taj čin dovoljan da znatno ozloglasi i oslabi fašističke vlasti, jer mnogi Židovi i katolici ulaze u redove komunista i socijalista zbog očitog neslaganja sa ovim zakonima.¹⁴⁴

Samim time olakšavaju rad policiji kojoj je na taj način dovoljan jedan agent, Vilibaldo Sossi, za rušenje partijske organizacije. Odlukom *Specijalnog suda* u Rimu Bruno Kos osuđuje se na 16 godina zatvora, Antun Kapuralin, Josip Zahtila i Erminio Vareško na 14 godina, Lorenzo Forlani i Francesco Belci na osam godina, Antonio Gropuzzo, Pietro Sanvincenti i Josip Filipić na šest godina, August Rosanda, Josip Kapuralin, Vico Rosanda, Božo Rosanda, Francesco Debetta, Matteo Ferro, Ivan Cukerić, Josip Kerta, Ivan Kliman, Mario Franković, Amedeo Giusti, Luka Meković, Francesco Neffat, Josipa Ostanka i Romildo Rabar na četiri godine, Emilio Erman, Viktor Svitić, Mato Bolc Ivanić, Giovanni Antonello, Antonio Bonassin, Antonio Ferro, Lorenzo Forlani i Epifanio Palin na tri godine. Svi osuđenici šalju se na izvršavanje

¹⁴³ HR-DAPA-57, 08.09.1936., 500, kut. 26.

¹⁴⁴ Na istom mjestu, 15.09.1938. 017653.

kazne u zatvore Fossano, Castelfranco, Civitavecchia i Portolongone. Partijska organizacija u Istri prestaje postojati sve do njene obnove tokom narodno-oslobodilačke borbe u *Drugom svjetskom ratu*. Uhićenike dopraćuje na željeznicu u Puli nekoliko stotina radnika, što je pokazatelj da dva desetljeća otpora fašizmu nije bilo uzaludno te je kroz buđenje svijesti stanovništva Pule otvoren put za otpor u cilju oslobođenja od fašističke diktature.¹⁴⁵

5. Komunisti iz Istre u Španjolskom građanskom ratu

Pobuna Francovih "falangista" u Španjolskoj započinje u Maroku 17. srpnja 1936. godine. Širi se prvo na Kanarsko otočje, a kao rezultat neodlučnosti vladajućih demokrata njegove trupe već krajem srpnja kontroliraju trećinu Španjolske. Osim zapovjednog kadra i djela regularne vojske koji im se pridružuje, dobivaju podršku u vojnoj tehnologiji, ljudstvu i logistici od Portugala, Italije i Njemačke. S druge strane, antifašisti volonteri iz mnogo država daju podršku logistikom i ljudstvom republikanskoj vojsci. Demokrati odobravaju formiranje *Internacionalnih brigada* 22. listopada. Rat je okončan pobjedom falangista prvog travnja 1939. godine.¹⁴⁶

Istarski komunisti pomažu kroz prikupljanje "crvene pomoći" za republikance. Također, ukupno 214 ljudi s područja Istre, Rijeke, Kopra, današnjeg Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara priključuje se *Internacionalnim brigadama*. Međutim, moguće je da ih je više, jer mnoge žrtve nije bilo moguće identificirati. Pogiba 41 Puljanin, 11 Rovinjaca i 27 osoba iz Labina, Vodnjana, Poreča, Novigrada, Buja, Fažane, Šišana, Umaga, Galižane, Štinjana, Roča i Filipane. Među borcima ističe se Riccardo Rohregger, komunist iz Pule zatvaran više puta. Prije Španjolskog građanskog rata, vođa je obrambenih odreda *KPI „arditi del popolo“*.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Crnobori, str. 174-177.

¹⁴⁶ Payne, Stanley G., *The Spanish Civil War, The Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven, 2004., str. 83-289.

¹⁴⁷ Flego, Bruno, Pauletić, Ottavio, *II „Biennio Rosso“ a Pola e nel circondario: Gli avvenimenti nel 1920-1921.*, Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, str. 48.

Nakon što je identificiran u jednom sukobu s fašistima u Puli, bježi preko granice. Preko Jugoslavije i Austrije dolazi u Njemačku. U Berlinu se bori protiv Hitlerovih "smeđih košulja" 1929. godine. Nakon uhićenja protjeran je u Francusku. Tamo rukovodi skupinom izbjeglih Talijana iz *KPI* u sklopu *KP* Francuske. U Moskvi 1930. godine boravi u komunističkoj političkoj školi. Nakon povratka u Francusku, 1935. godine vodi skupinu Talijana u Marseilleu.¹⁴⁸ Godinu kasnije osniva centar za regrutaciju dobrovoljaca u španjolskom gradu Albaceteu. Od svibnja 1937. godine, sudjeluje u mnogim bitkama *Španjolskog građanskog rata* činom zamjenika komesara XII. brigade *Garibaldi*. Za vrijeme jednog juriša 8. srpnja ranjavaju ga u nogu. Tokom oporavka vraća se u Francusku gdje ponovno vodi regrutacijski centar, prvo u Parizu a kasnije u Marseilleu. Vraća se na frontu 20. rujna, nakon što je promoviran u komesara brigade *Garibaldi* i komesara II. bataljuna teške artiljerije *Škoda* iz *45. divizije* republikanske vojske. Bori se do kraja rata, nakon čega se povlači u Francusku. Njegova borba završava u ožujku 1942. godine. Potom ga u redovima francuskog pokreta otpora tijekom *Drugog svjetskog rata* otkriva njemački *Gestapo* te konačno strijelja.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Radin, Claudio, *Profilo di un comunista polese: Riccardo Rohregger-Richard „El Longo“ – Un leggendario del movimento operaio*, Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj,, str. 329-333.

¹⁴⁹ Scotti, Giacomo, *Riccardo Rohregger di Pola comandante in Spagna*, Quaderni, Vol IV 1974-1977, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj,, str. 313., 317-321.

ZAKLJUČAK

Kako bi socijalistička ideologija zaživjela, kako bi prešla iz teorije pojedinih mislilaca u praksu trebalo je proći stanovito vrijeme. Osim toga, potrebne su bile i određene povijesne prilike kako bi ju ljudske mase prihvatile. Te prilike bile su industrijske revolucije te ostvarenje povijesnog trenutka u kojem puk može biti zastupljen kroz stranačko djelovanje. U Puli se navedena ideologija počinje širiti u drugoj polovici 19. stoljeća, nakon nekoliko desetljeća munjevit industrijalizacije u sklopu Austro - Ugarskog Carstva. Teške životne prilike za radničke mase, nezaposlenost i postratna kriza u Puli, sada u sklopu Kraljevine Italije, dovode do radničkih manifestacija te štrajkova. Ti su se događaji odvijali u periodu od 1919. do 1920. godine te su bili poznati pod imenom *Biennio Rosso*. Ujedno, ovo razdoblje bijaše vrhunac socijalizma na području Italije. Zbog toga je kraljevska vlast odlučila podržati fašiste koji su tada bili novitet na povijesnoj sceni, poznat između ostaloga kao žestoki neprijatelj socijalizma. Veliki udarac bio je rascjep partije u Livornu 1921. godine, što se dogodio zbog nezadovoljstva ekstremnog krila socijalista. Nastaje tako Komunistička partija Italije. U Istri je novonastali pokret imao dosta članova od samog početka. Međutim, nikada nije ostvario velike rezultate jer je ljevica već bila jako rascjepkana, dok su zbog podrške kraljevske vlasti fašisti jačali iz dana u dan. Osim što su se koristili nasiljem, pljačkom te otimanjem, kao efikasnim sredstvima za obeshrabrivanje opozicije, „Arditi del popolo“ bili su svojevrsni oblik komunističkog odgovora na skvadrističko nasilje fašista. Može se zaključiti kako je jedan od većih razloga neostvarivanja uspjeha i znakovita Mussolinijeva retorika, takozvana „vittoria mutilata“, kroz koju se isticalo kako je glavni razlog loše ekonomske situacije na području Italije upravo izdaja sila Antante, dakako, kroz nepriznavanjem *Londonskih ugovora*, čime je Italija dobila manje nego što je zaslužila. Drugi dio retorike bila je fantazija fašista u kojoj će Italija doživjeti „zlatno doba“ u stilu antičkog Rimskog Carstva, što je očaravalo mase sve do Drugog svjetskog rata. Godine 1922. svojevrsni državni udar, poznat kao „Marš na Rim“, uspijeva ispuniti zacrtane ciljeve bez ispaljenog metka. Oni koji su se željeli suprotstaviti bili su politički izolirani od strane kraljevske vlasti. Uspostavljanjem fašističke diktature kroz paket antidemokratskih dekreta, poznati kao „Leggi Fascistissime“, komunisti su, kao i ostale stranke koje su bile protiv fašista, stavljeni van zakona 1926. godine. Tako završava parlamentarno

međuratno razdoblje u Italiji. Od 1927. do 1938. godine *KPI* je djelovala ilegalno. Ustrajala je u svojim zamislima i širila vlastitu ideologiju koliko god je mogla, u teškom razdoblju karakteriziranom uhićenjima *OVRE* i osudama *Specijalnog Suda*.

Burna povijest *KPI* na području Pule u kontekstu Julijske krajine za vrijeme Kraljevine Italije ostavlja otvoreno pitanje; je li pokret bio uspješan? Kratkotrajno gledano definitivno nije. Ako pritom mislimo na parlamentarno razdoblje do 1926. godine, jer je tada ostvario mizerne rezultate na izborima. U razdoblju diktature, od 1927. do kraja komunističke aktivnosti tijekom 1937. godine, odgovor je također negativan. Ovdje se radi o povijesti uzdizanja, rušenja organizacije te ponovnom uzdizanju. Iako se u međuratnom razdoblju pokret nije nikada uzdigao dovoljno snažno za otvorenje pobune protiv fašističkog režima, pokazao je borbenost, ustrajnost i želju za reorganizacijom u trenucima kada se činilo da više nema nade. Fašizam je vješto limitirao širenje pokreta među masama, ali ga nikada nije iskorijenio u potpunosti. Razlog tome također vidimo u stvorenim vezama Pule sa ostalim mjestima u Istri, sve do Kopra i Trsta. Glavni akteri, osim u lokalnom kontekstu, jesu svakako bili uključeni i u onom regionalnom, državnom a donekle i internacionalnom. S druge strane, dugotrajno gledano radi se o očitom uspjehu s obzirom da su pripremili i osvijestili mase. Otpor u nadolazećem sukobu krajem međuratnog razdoblja imao je do kraja rata sve više pripadnika. Dakle, stvorene su veze s drugim ograncima *KPI* i s ostalim skupinama koje su bile nepoželjne u očima fašista. To je omogućilo suradnju u vidu zajedničkog cilja koji je bio rušenje režima. Dugotrajno gledano, *KPI* je vjerojatno najjače oružje tog vremena u borbi protiv fašizma. Iako u današnjoj perspektivi te ideje mogu djelovati arhaično, u međuratnom razdoblju bile su konkretna alternativa i nepobjedivi protivnik fašizma. *OVRA* i *Specijalni sud*, kao organizacije fašizma, nisu nikada pronašli način da konačno spriječe ponovno uzdizanje i konstantno formiranje novih ćelija kroz dobar dio međuratnoga razdoblja. Uhićenja nisu imala dugotrajne posljedice na moral *KPI* na teritoriju Pule, koja je bila u koheziji sa ostalim ograncima na području Istre, do Kopra i Trsta, za razliku od primjerice slovenskih komunista koji se u nekoliko situacija nisu mogli složiti sa ostalim talijanskim komunistima izvan Julijske krajine. Zaključno, pulski ogranak *KPI* nije imao većih problema oko nacionalne pripadnosti članova, znajući pritom kako je svaki novi član neizostavan kotačić u rušenju diktature.

IZVORI

a) Arhivska građa

1. Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-57, Pulska kvestura 1921.-1945., kutije 3,6,26
2. *Archivio Luce*, Online arhiv, <https://www.archivioluce.com/>

b) Novine:

1. L'Azione, Istarske novine online, <http://ino.com.hr/lazione.html>, 01.01.1919. – 31.12.1921.
2. Glas Istre, Pula, 4.12.1972.
3. Stato operaio, br. 30 18.11.1924.

LITERATURA

1. Apih, Elio, Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943, Editori Laterza, Bari, 1966.
2. Apih Elio, Testimonianza e considerazione per la storia del socialismo in Istria, Atti vol VIII, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1978.
3. Benussi, Bernardo, Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. Godine, Zavičajna Naklada Žakan Juri, Pula, 2002.
4. Borgognone, Giovanni, Come nasce una dittatura. L'Italia del delitto Matteotti-Laterza, Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari 2012.
5. Bratulić Vjekoslav, Ilegalne organizacije u Istri u Slovenskom primorju i djelovanje Specijalnog tribunala za zaštitu države (1927-1936), Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, vol 6/7, 1963., str. 89.
6. Bratulić, Vjekoslav, Razvoj komunističkog pokreta u Istri 1918.-1941., Istra, Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar: Savez komunista Jugoslavije 1919-1979, Centar za historiju radničkog pokreta i NOB Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara, Rijeka, str. 63.-102.
7. Budicin, Marino, Dieci documenti sulle origini del movimento socialista a Rovigno, Atti vol IX, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1979.
8. Budicin, Marino, I primi convegni socialisti istriani (1902-1907), Quaderni vol VI, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1982.
9. Buršić, Herman, Barbanština 1921. godine., Barban i Barbanština. Izdavačka zajednica Čakavskog sabora, Pula 1976.
10. Buršić Herman, Događaji na Proštini 1921. godine, Problemi Sjevernog Jadrana Vol. 2, 1972.
11. Buršić, Herman, Gli avvenimenti del 1921. nella Proština, La Republica di Albona nell'anno 1921., JAZU, Rijeka 1979.
12. Buršić, Herman, Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011.
13. Cernecca, Domenico, Giuseppina Martinuzzi: educatrice rivoluzionaria, poetessa, Quaderni vol I, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1971.
14. Chinello, Cesco, Giovanni Tonetti il „conte rosso“: contrasti di una vita e di una militanza (1888-1970), Supernova – Istituto veneziano per la storia della Resistenza, Venezia, 1997.

15. Chiurco, Giorgio Alberto, Storia della Rivoluzione Fascista, Vol. I., III., Vallecchi, Firenze, 1929.
16. Collotti, Enzo, Antifascismo in Italia e in Europa 1922.-1939., Loescher, Torino 1978.
17. Crnobori, Tone, Borbena Pula, Centar za historiju radnickoga pokreta i NOR Istre, Hrvatskoga Primorja i Gorskoga Kotara-Rijeka, Rijeka, 1972.
18. Duda, Igor, *Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. Godine*, Radovi, Zavod za hrvatsku povijest Vol 32-33, Zagreb, 1999. - 2000., str. 107.
19. Dukovski, Darko, Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse, Nova Istra, Pula, 2011.
20. Dukovski, Darko, Počeci suvremenoga gradskog života Puljana na prijelomu stoljeća s posebnim osvrtom na „arsenalote“ (1880.-1910.), Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, zbornik radova, Društvo za proučavanje prošlosti C. i Kr. Viribus Unitis, Pula, 2006.
21. Dukovski, Darko, Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925.-1931. u okvirima opće fašizacije istarskog društva, Društvena istraživanja Vol. 6/7 (1993) 4/5, str. 675.-697.
22. Fait, Francesco, L'inafferrabile fuorilegge istriano, Edizioni Luglio, Trieste, 2006.
23. Flego, Bruno, Giuseppina Martinuzzi: impostazione storica e particolarità concrete della questione nazionale in Istria, Quaderni vol IV, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 1977.
24. Flego, Bruno, Pauletić, Ottavio, Il „Biennio Rosso“ a Pola e nel circondario: Gli avvenimenti nel 1920-1921., Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
25. Flego, Bruno, La revisione della politica nazionale del P.C.I. nella Venezia Giulia 1929-1934, Quaderni Vol. VIII 1984-1985, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno, str.188.
26. Gentile, Emilio, Fascismo di pietra, Laterza, 2007.
27. Gentile, Emilio, Il fascismo in tre capitoli, Laterza, Bari, 2. izdanje, 2010.
28. Giuricin, Ezio, Socialismo istriano e la questione nazionale: Le idee e le concezioni sulla questione nazionale degli esponenti istriani della Sezione Italiana Adriatica del Partito Operaio Socialdemocratico d'Austria Quaderni vol XXI, Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj, 2010.

29. Giuricin, Luciano, Il montonese insorge contro la guerra di Spagna, Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
30. Giuricin Luciano, Il movimento operaio Albonese dalle pagine de "Il lavoratore" nel periodo 1921 – 1925, Quaderni Vol. VI 1981.-1982, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
31. Giuricin, Luciano, Trent'anni di battaglie: il movimento operaio in Istria e a Fiume tra le due guerre, Il territorio : studi sociali e note di intervento culturale quadrimestrale della Bisiacaria e Basso, broj 12 (1989.)
32. Hobbes, Thomas, Levijatan, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2013.
33. Kacin-Wohinz, Milica, L'orientamento dei partiti politici degli Sloveni e dei Croati della Venezia Giulia dopo l'annessione della regione all'Italia, Quaderni Vol. VI 1981.-1982, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
34. Kowalski, Ronald, European Communism 1848-1991, St. Martin's Press, LLC and of Palgrave Macmillan Ltd., New York, 2006.
35. Krizmanich, Attilio, Utjecaj smještaja Arsenala na prostorni razvitak Pule, Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, zbornik radova, Društvo za proučavanje prošlosti C. i Kr. Viribus Unitis, Pula, 2006.
36. Laidler, Harry Wellington, The International Library of Sociology, History of Socialism, Routledge – Taylor & Francis Group, Abingdon-on-Thames, Oxfordshire, United Kingdom, 1968.
37. Leto, Guido, Ovra: fascismo, antifascismo. Cappelli, Bologna, 1951.
38. Losurdo, Domenico, Antonio Gramsci dal liberalismo al «comunismo critico»-Gamberetti 1997.
39. Lubiana, Lucio, La vita politica istriana nel primo dopoguerra (1918-1923), Quaderni Vol. VI 1981.-1982, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
40. Montanelli, Indro, Cervi, Mario, Storia d'Italia volume VII: L'ITALIA IN CAMICIA NERA (1919-1936), RCS libri S.p.A., 2006
41. Montanelli, Indro, Cervi, Mario, Storia d'Italia, Volume VIII: 1936-1943, RCS Libri S.p.A, 2006.
42. Musso, Stefano, Storia del lavoro in Italia dall'unita ad oggi, Marsilio editori Spa, Venezia, 2011.
43. Payne, Stanley G., The Spanish Civil War, The Soviet Union, and Communism, Yale University Press, New Haven, 2004.

44. Pini, Giorgio, Susmel, Duilio, Mussolini: L'uomo e l'opera, dal socialismo al fascismo (1883-1919), Vol. I, La Fenice, 1953.
45. Privilegio, Giorgio, La lotta dei giovani comunisti a Rovigno tra le due guerre, Quaderni, Vol I 1971, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
46. Radin, Claudio, Profilo di un comunista polese: Riccardo Rohregger-Richard „El Longo“ – Un leggendario del movimento operaio, Quaderni, Vol VIII 1984-1985, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
47. Rakić, Giovanni, Alcuni ricordi della lotta antifascista a Pola nelle file del Partito Comunista Italiano, Quaderni, Vol I 1971, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
48. Scotti, Giacomo, Riccardo Rohregger di Pola comandante in Spagna, Quaderni, Vol IV 1974-1977, Centro di ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno
49. Silone, Ignazio, Il fascismo: origini e sviluppo, Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., Milano, 2016.
50. Tarquini, Alessandra, *Il mito di Roma nella cultura e nella politica del regime fascista : dalla diffusione del fascio littorio alla costruzione di una nuova città (1922-1943)*, *Cahiers de la Méditerranée*, broj 95, godina 2017., *Université Nice-Sophia-Antipolis*
51. Više autora, Istria nel tempo: Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume, Centro di ricerche storiche di Rovigno, Rovinj, 2006.
52. Williams, Gwyn A., Proletarian order Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origin of Communism in Italy, 1911-21, Pluto Press, London, 1975.
53. Winkler, Dieter, Od spremišta za jedra do kovačnice oružja – Pulski pomorski arsenal od nastanka do 1918. godine, Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, zbornik radova, Društvo za proučavanje prošlosti C. i Kr. Viribus Unitis, Pula, 2006.

SAŽETAK

Diplomski rad, temeljen na induktivno-istraživačkom pristupu, analizira razvoj komunističke ideologije u kontekstu međuratnog razdoblja na području Pule kao dijela Julijske Krajine. Radi boljeg razumijevanja ideologije, prati se raniji povijesni razvoj socijalizma, prvo teorijski među intelektualcima-ideolozima, a kasnije praktički među radničkom klasom, sve do rascjepa zbog neslaganja između liberalnog i ekstremnog krila partije. Vrlo brz industrijski razvoj grada na kraju 19. stoljeća drastično mijenja ekonomski identitet grada. Odredbe konferencija u St. Germainu i Trianonu na kraju *Prvog svjetskog rata* predstavljaju drugu veliku promjenu za Pulu, ovaj put političko-teritorijalnu. Naizgled, socijalizam prevladava u prvim godinama međuraća, što je vidljivo u takozvanom „Biennio Rosso“. Međutim, brzi rast kroz terorističke aktivnosti fašizma retorikom objedinjenom u sintagmi „vittoria mutilata“ i pasivnost socijalista, dovode prvo do slabljenja i rascjepa komunista a na koncu do komadanja preostalih socijalista na području Pule u sklopu Italije. Dok su socijalisti u krizi, fašisti jačaju iz dana u dan. Podržani od strane kraljevske vlasti, zasljepljenje mržnjom prema socijalistima, fašisti uspijevaju prvo kroz teror, potom i zauzimanjem vlasti pa na koncu tranzicijom iz parlamentarne monarhije u diktatorski režim 1926. godine kroz takozvani paket zakona „Leggi fascistissime“ ostvariti svoje zacrtane ciljeve. Od 1927. godine komunisti ilegalno djeluju i pokušavaju uzdići radničke mase ali i ruralno seljaštvo te ih motivirati na borbu protiv režima. Komunisti Pule uporno se bore sve do kraja 1937. godine, kada je uhićen cijeli tadašnji partijski kadar. Prvi dio istraživanja obuhvaća povijesni kontekst i opisuje povijesno-političke promjene značajne za Pulu. Drugi dio prati razvoj ekstremnog krila socijalista u prvim godinama međuratnog razdoblja kroz tri razine; nacionalno-internacionalnu, regionalnu te naposljetku gradsku, koja je u stanovitom smislu središnji dio ovoga rada. Treći dio oslanja se na isti model te prikazuje prve godine *KPI*, od početka 1922. do kraja parlamentarizma 1926. godine. Četvrti dio nastavlja sa najbitnijim događajima u režimskom razdoblju sve do 1938. godine. Zaključno poglavlje pokazuje kako je čitav kontekst borbe veći od samog rodnog kraja, spominjući sudjelovanje Puljana u *Španjolskom građanskom ratu* u borbi protiv "falangista".

Ključne riječi: *KPI*, komunizam, fašizam, Pula, međuratno razdoblje

ABSTRACT

The Communist Party of Italy in Pula through the interwar period

The thesis, based on an inductive research approach, analyses the development of communist ideology in the context of the interwar period in the area of Pula as part of the Julian Region. For a better understanding of the ideology, the earlier historical development of socialism is followed first theoretically among intellectuals and later practically among the working class, all the way to the rift due to disagreements between the liberal and extreme wing of the party. The very rapid industrial development of the city at the end of the 19th century drastically changed the economic identity of the city. Provisions of the conferences in St. Germain and Triannon at the end of the First World War represent another major change for Pula, this time in a political-territorial way. While the socialists are in crisis, the fascists are getting stronger by the day. Supported by the royal government, blinded by hatred of the Socialists, the fascists succeeded first through terror, then by seizing power and finally by transitioning Italy from a parliamentary monarchy to a dictatorial regime in 1926 through the so-called "*Leggi fascistissime*" law package. From 1927 onwards, the Communists acted illegally and tried to uplift the bourgeois working masses but also the rural peasantry against the regime. The communists of Pula fought persistently until the end of 1937, when the entire party cadre was arrested. The first part of the research covers the development, i.e. a kind of introduction, describes the historical context and the already mentioned changes for Pula. The second part follows the development of the extreme wing of the Socialists in the first years of the interwar period through three levels, national-international of Italy, regional of Julian Region and urban of Pula, which is the central part of this paper. Furthermore, the third part goes on the same model and shows the first years of the CPI, from the beginning of 1922 until the end of parliamentarism in 1926. The fourth part continues with the events in the regime period until 1938. The last chapter shows that the context of the struggle is larger than the one of homeland itself, that is, the participation of some communists from Pula in the Spanish Civil War fighting against the Falangists.

Keywords: CPI, fascism, communism, Pula, interwar period